

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

REVISTA
DE

ISTORIE

A
MOLDOVEI

2004

I

Rev. Ist. Univ
ed.

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE

**REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI**

1 (57)

2004 – ianuarie - martie

Revistă științifică, fondată în 1990

Materialele simpozionului științific internațional
moldo-polon consacrat memoriei marelui hatman al Coroanei

Stanislaw Żółkiewski

CIVITAS

CHIȘINĂU 2004

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. hab. în istorie, prof. univ. m. coresp. al A.Ș.M. *Demir DRAGNEV*

Membri ai colegiului:

cercet. șt. *Mihai ADAUGE*, dr. în istorie *Leonid BULMAGĂ*,
dr. în istorie, prof. univ. *Ioan CAPROȘU*, dr. hab. în istorie *Ion CHIRTOAGĂ*,
dr. hab. în istorie, prof. univ. *Pavel COCĂRLĂ*, dr. în istorie *Gheorghe COJOCARU*,
dr. hab. în istorie, prof. univ. *Gheorghe GONȚA*,
dr. hab. în istorie, m. coresp. al A.Ș.M. *Andrei EȘANU*,
dr. în istorie *Ion JARCUȚCHI*, dr. în istorie *Gheorghe NICOLAEV*,
dr. în istorie, prof. univ. *Constantin REZACHEVICI*, dr. în istorie *Vladimir TCACI*,
dr. hab. în istorie, prof. univ. *Ion ȘIȘCANU*, dr. în istorie *Ion VARTA*,
dr. în istorie, prof. univ., m. coresp. al Academiei Române *Alexandru ZUB*,
dr. în istorie *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*.

Coordonatorul ediției: dr. în istorie *Lilia ZABOLOTNĂI*

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Redactorul științific al materialelor în limba polonă: *Anna STANKIEWICZ*

Traducerea textului în limba polonă: *Bartosz CMOCH*

Traducerea textului în limba română: dr. în istorie *Gheorghe SOLTAN*

Apărut cu sprijinul Ambasadei Republicii Polone
în Republica Moldova

și al Institutului Relații Internaționale „Perspectiva”

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Moldovei, 2004.

Stanislaw Zolkiewski
(1547-1620)

Cuvântul de deschidere

al directorului Institutului de Istorie al A.Ș. a Moldovei,
DEMIR DRAGNEV, membru corespondent al A.Ș.M.

*Stimate domnule ambasador al Republicii Polone în Republica Moldova
Piotr Marciniak!*

Stimați oaspeți și participanți la Simpozionul moldo-polon!

Colaborarea dintre Academia de Științe a Moldovei și Ambasada Republicii Polone în Republica Moldova s-a materializat prin organizarea prezentului Simpozion, la care participă cercetători științifici și profesori universitari din instituțiile academice și universitare din Moldova. Cu deosebită plăcere menționez participarea la Simpozion a colegilor noștri polonezi: Wagner Marek, profesor, dr. habilitat, director al Institutului de Istorie al Academiei Podlaska v Siedlcach, Dariusz Kolodziejczyk, profesor, director al Departamentului Relații Internaționale al Institutului de Istorie al Universității din Varșovia și Jerzy Petrus, profesor, vicedirector al Muzeului Cetății Regale din Wawel (Cracovia).

De la bun început vreau să menționez că Simpozionul, care și-a început lucrările azi, a inaugurat o serie de colaborări științifice, oficializate prin semnarea unui Protocol de către Academia de Științe a Moldovei și Academia de Științe a Poloniei. Sper că Simpozionul va fi un punct de pornire în procesul de valorificare a unei moșteniri istorice comune a popoarelor noastre.

În istoria Moldovei medievale, stat care a existat timp de un semimileniu, Polonia vecină a jucat un rol primordial, contribuind la afirmarea ei în cadrul unei zone unde s-au intersectat interesele politice, economice și culturale ale Europei Centrale cu cele ale Europei de Sud-Est. În acest context voi schița câteva mari etape din istoria relațiilor moldo-polone.

Prima etapă are drept punct de reper anul 1387, când domnul Moldovei, Petru Mușatinul, depune omagiu de vasalitate regelui polon, Vladislav Jagiello. Alianța moldo-polonă, care a durat timp de un secol, a determinat orientarea politică a Țării Moldovei, i-a garantat statalitatea în fața expansiunii Regatului Maghiar, a creat condiții pentru dezvoltarea relațiilor economice, politice și culturale bilaterale, a protejat comerțul pe renumitul „Drum Moldovenesc”, care lega Europa Centrală cu Marea Neagră și lumea orientală.

Schimbările intervenite în relațiile internaționale de la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea au pus începutul unei noi etape în raporturile moldo-polone. Perioada începe cu o serie de conflicte militare moldo-polone și cu o reorientare a politicii externe a Moldovei, urmărindu-se acceptarea suzeranității otomane. Polonia, la rândul ei, a încheiat în 1533 cu Imperiul Otoman așa-numita „pace veșnică”, prin care își asigură securitatea hotarelor sudice, deoarece otomanii au recunoscut rolul Moldoviei de „stat tampon” între aceste mari puteri. În perioada respectivă polonii tind să instaureze în Moldova o suzeranitate dublă polono-otomană. În unii ani, mai ales când Imperiul Otoman era implicat în conflicte militare cu alte țări, Polonia își atinge acest scop. Un exemplu elocvent în această privință este vasalitatea dublă polono-otomană a domnilor Moldovei din dinastia Movileștilor – Ieremia Movilă (1695-1606), Simion Movilă (1606-1607), Constantin Movilă (1607-1611) și Alexandru Movilă (1615-1616). Dar Poarta întrerupe tot mai frecvent perioadele de dublă vasalitate, tinzând să înlăture influența polonă în Moldova. O confruntare militară polono-otomană a izbucnit în anul 1620, când a venit armata polonă în frunte cu marele hatman Stanislav Jolkievski în ajutorul domnului Moldovei, Gașpar Grațiani (1619-1620). Campania s-a terminat tragic: bătrânul hatman și-a pierdut pe pământul moldav viața. Comemorării acestui eveniment este consacrat prezentul Simpozion.

În vara anului 1621, sultanul Osman al II-lea (1618-1622) vine în Moldova pentru a ataca Polonia. Oastea polonă ocupă cetatea Hotin. Lovindu-se de rezistența polonezilor, sultanul începe tratative de pace. Tratatul de pace de la Hotin confirmă autonomia Moldovei și obligația Porții de a nu numi pașă în Moldova, adică să nu transforme țara în pașalâc.

De menționat că perioada secolelor XVI–XVII se caracterizează nu doar prin multiple relații politice cu alte state, dar și prin însemnătatea legăturilor economice și culturale. Polonia devine pentru Moldova o punte de legătură cu piața economică europeană, cu civilizația europeană, care înainta pe calea modernizării. Prin intermediul Poloniei în Moldova pătrund ideile Renașterii târzii, exprimate de curentul baroc. Cunoscuții umaniști moldoveni Grigorie Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin ș.a., studiind în înaltele școli poloneze, iau cunoștință de cultura europeană a timpului, află din lucrările savanților polonezi și din alte țări informații noi despre originea romană a neamului românesc.

A treia etapă în relațiile moldo-polone începe în secolul al XVIII-lea o dată cu instaurarea în Principatele Române a regimului fanariot și se caracterizează prin înlăturarea treptată a influenței politice a Poloniei în Moldova. Această influență a dispărut complet la sfârșitul acestui secol (1795), când Polonia este împărțită pentru ultima dată. În sec. XVIII – începutul sec. XX relațiile moldo-polone continuă să se dezvolte, populația Moldovei având legături, îndeosebi, cu emigranții polonezi. Asupra mentalității și spiritualității populației din Basarabia și din Principatele Române au influențat binefăcător participanții la mișcările revoluționare antițariste din Polonia, care își găsisse aici refugiu. Studiarea istoriei emigrației polone în

Basarabia și în Principate rămâne o problemă de viitor. Insuficient a fost cercetată, de asemenea, și etapa a patra a relațiilor popoarelor noastre, care începe în anul 1918, o dată cu restabilirea Statului Polonez.

În concluzie, vreau să subliniez că studierea bogatei istorii multisekulare a relațiilor popoarelor noastre ar putea în continuare să se intensifice dacă va crește colaborarea bilaterală între istorici. Bibliotecile și arhivele poloneze păstrează un imens material documentar încă neexplorat referitor la cele mai diverse forme de relații politice (inclusiv dinastice), economice, culturale și spirituale. Pentru perioada secolelor XIX-XX un anumit interes pot prezenta materialele documentare din Arhiva Națională a Republicii Moldova, îndeosebi, cele referitoare la emigrația polonă.

În viziunea noastră, există toate premisele pentru o colaborare fructuoasă a istoricilor din Polonia și Republica Moldova, precum și din alte țări vecine, care ar contribui la includerea cercetărilor noastre în contextul științei istorice europene.

Actuala întrunire științifică este un prim pas în această direcție și le doresc succes tuturor participanților.

Cuvântul de deschidere

a Ambasadorului Republicii Polone
în Republica Moldova, Excelența Sa *PIOTR MARCINIAK*

Stimată asistență,

Eroul conferinței noastre – hatmanul Marii coroane Stanisław Zolkiewski – este pentru polonezi unul din simbolurile consolidării primei Republici Polone – stat puternic al mai multor popoare și religii. El este, de asemenea, personalitatea care a apropiat destinele Poloniei și Moldovei. La rangul de simbol poate fi ridicat faptul că, având peste 70 de ani, s-a decis să conducă operația militară, ce avea drept scop acordarea unui ajutor domnitorului Gaspar Grațiani, amenințat de către turci. În ciocnirea cu turcii și tătarii de lângă Țuțora el a suferit înfrângere și a căzut pe câmpul de luptă – lângă Nistru – la câțiva kilometri de Republica Polonă. Deja un an mai târziu fiul său, Jan Zolkiewski, a ridicat în acest loc un obelisc – unul dintre cele mai vechi monumente din Moldova, care a rezistat câteva sute de ani și a fost restaurat cu concursul unor organizații obștești poloneze la începutul sec. al XX-lea. Actualmente el a fost restaurat din fondurile parlamentului polonez și sfințit de Înaltul Prelat al Poloniei, Józef Glemp. Minoritatea poloneză din Republica Moldova preconizează să organizeze în fiecare an pe acest loc sacru întruniri cu tineretul, pentru a-i învăța să onoreze patriotismul și curajul.

Acest eveniment este anticipat de conferința noastră de azi. Vreau să-mi exprim gratitudinea față de istoricii moldoveni, în primul rând, față de directorul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, domnul profesor Demir Dragnev, pentru inițiativa de a organiza această conferință. Sunt recunoscător organizatorilor seminarului, îndeosebi doamnei doctor Lilia Zabolotnâi, pentru organizarea lui reușită. De asemenea, le mulțumesc istoricilor polonezi, care într-un timp foarte scurt și-au pregătit referatele și s-au decis să vină la Chișinău.

Îmi exprim speranța că acest seminar va contribui la aprofundarea colaborării dintre ambele medii științifice, la apariția unor noi proiecte comune.

Vă doresc dezbateri fructuoase!

Comunicări

Marek Wagner
(*Academia Podlaska*
Siedlce)

EXPEDIȚIA DE LA ȚUȚORA

Relațiile polono-turcești la acea epocă se bazau pe condițiile tratatului încheiat la Constantinopol în mai 1619, drept rezultat al misiunii starostelui de Trembowla, Piotr Ozga, care a obținut confirmarea înțelegerilor și acordurilor anterioare semnate de Polonia și Imperiul Otoman. În afară de recunoașterea înțelegerilor deja existente și a celor încheiate lângă Busza, referitoare la numirea în funcție a domnitorilor în Moldova, Muntenia și Transilvania, Turcia a cerut ca Polonia să împiedice incursiunile căzăcești în teritoriile turcești în schimbul opririi invaziilor tătărești. Astfel situația în partea sud-estică a statului polonez s-a stabilizat, fapt care permitea a spera într-o pace îndelungată în viitor.

Totuși intrigile diplomatice (începând cu anul 1618) și acțiunile militare legate de războiul de 30 de ani au apropiat statul lui Sigismund al III-lea de tabăra habsburgică – deja în tratatul din 1613 semnat cu Împărăția, iar apoi în cel din iulie 1618, regele polon promitea împăratului Ferdinand al II-lea un ajutor militar în cazul unei răscoale a supușilor, în schimbul ocupării unei părți din regiunea Silezia. La începutul lui septembrie 1619 consiliul senatului și-a dat acordul pentru trimiterea în Ungaria a detașamentului *Lisowczykowilor*, care, în urma unei expediții diversioniste și a victoriei în lupta de lângă Humienne (noiembrie 1619), l-a impus pe regele Transilvaniei, Gabor Bethlen, să se retragă de lângă Viena asediată. Unii istorici sunt de părerea că anume intervenția detașamentului *Lisowczykowilor* a fost cauza principală a conflictului polono-turc din anul 1620, deoarece era „îndreptată împotriva aliatului turc, care era Bethlen Gabor”, fiind violate în afară de aceasta și condițiile tratatului semnat anterior. Pe de altă părere există și cercetători, care consideră că incursiunile căzăcești în teritoriile turcești reprezintă motivul esențial al izbucnirii războiului din 1620. Căci deja în timpul misiunii lui Ozga la Constantinopol numeroase cete de cazaci jefuiau teritoriile de pe țărmurile Mării Negre, ceea ce s-a întâmplat și în timpul următoarei misiuni a lui Hieronim Otwinowski la Poartă. Aceasta, de asemenea, era o încălcare a condițiilor înțelegerilor polono-turcești. O parte din istorici au respins însă constatările de mai sus, afirmând că problema expedițiilor căzăcești era importantă pentru relațiile bilaterale, dar „a da vina pe cazaci (...) este totuși o simplificare exagerată a problemei”.

În prezent se atribuie o importanță mai mare amenințărilor la adresa Poloniei din partea Suediei lui Gustav Adolf, care intenționa să pună stăpânire pe două importante porturi baltice (Gdansk, Riga) și căuta aliați nu numai la Istanbul și Moscova, dar și în Transilvania, și în Crimeea, precum și printre țările europene protestante. Anume Transilvania, dar și conducerea Olandei republicane, consideră unii specialiști, au „împins turcii” la război cu Polonia lui Sigismund al III-lea, aliatul taberei habsburgice. Istoricii menționează faptul sporirii la acea epocă a activității politice și diplomatice a Imperiului Otoman pe arena europeană, căci în

anii 1619-1620 la curtea sultanului au avut loc multe înlocuiri de funcționari, principala fiind înlăturarea marelui vizir, Mehmet pașa – un moderat – în locul căruia a fost numit Ali pașa, conducătorul flotei militare. Alte schimbări lăsau impresia că la putere au venit persoane, care după încetarea luptelor cu Persia, ar putea să înceapă o politică de expansiune militară împotriva țărilor europene.

La Varșovia, cu siguranță se conștientiza amenințarea din partea suedeză și pentru a înlătura pericolul din partea otomanilor la Constantinopol a fost trimis un sol – Hieronim Otwinowski. Aproape în același timp (la începutul lunii decembrie 1619), la hanul Crimeii este trimis secretarul regelui, Florian Oleszko. Dacă primul avea sarcină să negocieze în chestiunea retragerii de la hotare a lui Iskender-pașa, iar din Ungaria a lui Gabor Bethlen, al doilea sol trebuia să înceapă tratative în vederea acordării Poloniei unui sprijin militar, îndeosebi, împotriva Moscovei. Probabil, se miza, de asemenea, pe susținerea din partea domnitorului moldovean, Gaspar Grațiani (din februarie 1619), care, îndeplinind rolul de mediator, intenționa să-și consolideze puterea sa în Moldova. Noul domnitor menținea relații de prietenie cu Polonia, a mediat schimbul de prizonieri, a întreprins anumite măsuri în scopul împiedicării expedițiilor căzăcești, a ajutat comandamentul polonez să execute unele misiuni de recunoaștere pe teritoriile turcești și tătărești. Apropierea de Polonia și colaborarea cu hatmanii Coroanei a dat rezultate la sfârșitul anului 1619, când cu ajutorul detașamentelor polone Graiani a înăbușit răzmerițele din Moldova.

Astfel, pare a fi întemeiată opinia, conform căreia schimbarea elitelor politice la curtea sultanului l-a îngrijorat pe domnitorul moldovean, care, având temeri în privința propriului tron, a căutat să-l convingă pe Otwinowski, care se afla la Iași, de pericolul otoman. Însuși solul a fost primit destul de rece la Constantinopol, neacordându-i-se audiență la sultan, iar tratativele purtate cu marele vizir s-au limitat la reproșurile acestuia în chestiunea expedițiilor căzăcești pe teritoriile turcești (din februarie până în mai 1620). În această situație marele vizir a declarat la 17 iunie 1620 război Poloniei, adresând o cerere nereală de lichidare a căzăcimii până în luna octombrie a aceluiași an în schimbul garanției păcii. Otwinowski, influențat de către solul împăratului habsburgic, s-a întors în Polonia în partea a doua a lunii iulie. Au eșuat, de asemenea, și tentativele lui Oleszko în Crimeea din cauza divergențelor din pricina părerilor diferite în chestiunea plății „cadourilor” pentru tătari (iunie 1620)¹.

Informațiile ce veneau din Moldova și Turcia, de altfel, exagerate, despre un eventual război au trezit neliniștea elitei politice și militare polone. Seimul a fost amânat până în toamna anului 1620, dar s-au întreprins anumite măsuri de pregătire – în afară de trimiterea unor agenți la Iskender și în Turcia, Sigismund al III-lea a anunțat pe la mijlocul lunii mai convocarea oastei țării. În prima parte a lunii iunie regele i-a poruncit hatmanului Zolkiewski concentrarea detașamentelor Coroanei în Ucraina, unde au fost îndreptate și detașamentele *Lisowczykovilor*. Hatmanul Stanislaw Koniecpolski, responsabil de aceste pregătiri, a ridicat tabăra de la hotarul ungar și a transferat unitățile militare în tabăra de lângă Halicz. O parte din ostași (cam vreo 2-3 mii) au fost lăsați să apere Cracovia și hotarul ungar din Silezia.

În același timp, în luniile iunie-iulie 1620, la curtea sultanului a fost luată decizia de a-l scoate din scaunul domnesc pe Grațiani și de a numi un domnitor mai supus – pe Alexandru Iliăș. La aceasta a contribuit, cu siguranță, intriga lui Gabor Bethlen, care răspândea zvonuri false despre încercările lui Grațiani de a uni principatele dunărene și de a se elibera de sub dominația otomană. În această situație Grațiani s-a adresat conducerii polone cu propunerea de a trece sub protecția Poloniei. La 15 iulie a fost convocat consiliul așa-numitului „Senat mic”, la care Sigismund al III-lea a pus problema sprijinului domnitorului, dar senatorii au hotărât, de altfel, în taină, ca decizia finală s-o ia hatmanul Zolkiewski.

Astfel, când pe la mijlocul lunii august la cartierul general al hatmanului de lângă localitatea Bar a sosit solul lui Grațiani, cu informații despre situația din Iași, Zolkiewski a luat deciziile politice și militare. La sfârșitul lunii hatmanul l-a informat în scris pe rege despre necesitatea acordării de sprijin domnitorului Grațiani și înfăptuirii unei expediții în Moldova. Zolkiewski a obținut aprobarea lui Sigismund al III-lea, exprimată în scrisoarea din 30 august și în adresarea către oaste din 17 septembrie 1620². Se pare deci că politica Turciei față de domnitorul moldovean a constituit motivul izbucnirii războiului polono-turc, dar cauza lui a fost expediția preventivă (în scopul demonstrării forței) a lui Zolkiewski din toamna anului 1620.

În conformitate cu ordinul lui Zolkiewski, Koniecpolski a început să adune detașamentele polone la început în tabăra de lângă Halicz, apoi lângă Jazlowiec. La mijlocul lunii august Koniecpolski și-a făcut deja tabăra lângă satul Sledziowka pe Derla, ocupând o poziție convenabilă pentru înfăptuirea unui marș în adâncul teritoriului Moldovei. Până la sosirea în tabără a lui Zolkiewski, aici venise alte detașamente de oșteni, fusese adunate alimente și muniții. Dar despre planurile expediției în Moldova marele hatman l-a înștiințat prea târziu pe Koniecpolski, care n-a reușit la timp să concentreze detașamentele și să adune rezervele necesare. Posibil, că Koniecpolski era împotriva unor acțiuni de ofensivă, întrucât câteva zile mai târziu și-a expus părerea despre necesitatea organizării, mai curând, a unor acțiuni de apărare lângă Hotin, „pentru ca acolo să așteptăm oastea lui Skinder-pașa”. El intenționa ori să apere linia pe Nistru, ori cu ajutorul polcurilor căzăcești (sau al patrulelor de cavalerie polone) să atace Tighina, unde erau localizate detașamentele otomane, încă înainte de sosirea „întăririlor tătarești” ale Hoardei din Crimeea.

Hatmanul Zolkiewski s-a pornit din localitatea Bar la 25 septembrie și în ziua următoare a ajuns în satul Sledy (Sledziowka), așezat la vreo 20 km nord-est de Mohylów, unde se afla tabăra oastei polone, preluând conducerea oștirilor. În tabără se aflau aproape 7 mii de ostași, se aștepta sosirea altor detașamente, se adunau alimente și armament. Totuși oastea hatmanului a întârziat, deoarece grupurile de cercetare au informat despre apariția lângă Cernăuți (16 km de la tabără) a unei hoarde din Bugeac, care cerceta pozițiile polonezilor. Din acest motiv Zolkiewski a trimis împotriva tătarilor cavaleria lui Koniecpolski (aproape 1000 de oameni), iar el cu restul armatei s-a pornit la 1 septembrie în direcția localității Grușca (12 km la est de Mohylów), unde a fost organizată următoarea tabără.

Aici oastea a fost divizată în 5 polcuri – al hatmanului Zolkiewski (570 de husari, 650 de ostași – cavalerie căzăcească și 450 de pedestrași = 1670 ostași), al hatmanului Koniecpolski (650 de husari, 200 de *reitari*, 250 de cazaci și 430 pedestrași = 1530 ostași), al lui Mikolaj Strus (250 de husari, 300 de cazaci și 1500 voluntari = 2050 ostași), al lui Samuel Korecki (400 de husari, 100 de cazaci, 100 de zaporojeni și 300 pedestrași = 900 ostași) și al lui Walenty Kalinowski (300 de husari, 200 de cazaci, 200 pedestrași = 700 ostași). Astfel, oastea poloneză număra aproape 6900 de oameni (dintre care 1380 pedestrași) cu 16 tunuri și câteva zeci de archebuze³.

La 2 septembrie unitățile hatmanului s-au pornit de lângă Grușca și în aceeași zi au ajuns la satul Jaruga pe Nistru, unde se găsea un vad potrivit. La 3 septembrie a început trecerea râului, o parte din ostași înotând, iar alta cu ajutorul podurilor plutitoare, care s-a terminat spre seară. La 4 septembrie oastea s-a odihnit lângă satul Podbile, pregătindu-se de acțiunile viitoare și așteptând vești de la Grațiani.

Domnul Moldovei a pornit din Iași spre Cornul lui Sas de lângă Prut. Aici la 3 septembrie a arestat solii lui Iskender pașa, iar locuitorii Iașului i-au omorât pe turcii din oraș. Aflând despre aceste evenimente, Zolkiewski la 5 septembrie a pornit spre Slobodca, a traversat-o

și s-a deplasat mai departe la vest de Soroca și de malul nordic al râului Căinari, unde aproape de satul Lozova a ridicat o nouă tabără.

Campamentul de lângă Lozova era situat la o depărtare de 12-15 km de Nistru (o zi de mers), astfel existând „posibilitatea unei retrageri rapide pe propriul teritoriu” în caz de pericol, pe de altă parte, era blocat Șleahul Valah. Se pare că tabăra era bine așezată și permitea desfășurarea unor acțiuni de apărare (eventual, de retragere) în cazul atacului din partea tătarilor sau, a unor acțiuni de înaintare pe teritoriul moldovenesc. Lângă Lozova hatmanul a staționat până la 9 septembrie, așteptând sosirea lui Grațiani cu detașamentele moldovenești. Acesta însă nu și-a îndeplinit promisiunile, ocolind tabăra a fugit la Hotin, trădându-i pe polonezi. Doar scrisorile lui Zolkiewski l-au convins pe domnitor să se întoarcă, venind la 7 septembrie cu 600 de ostași împreună cu detașamentul lui Janusz Tyszkiewicz (aproape 600 de călăreți și pedestrași).

La 8 septembrie în tabără a avut loc consiliul militar, la care s-au discutat două propuneri de întreprindere a unor acțiuni de ofensivă. Grațiani a propus să se îndrepte spre Tighina și să învingă oastea lui Iskender înainte ca aceasta să se unească cu hoarda tătarească din Crimeea, iar apoi să asedieze Tighina și Chilia și să pună stăpânire pe vadurile de la Dunăre. Zolkiewski însă „nu intenționa să găsească dezlegarea problemei printr-o biruință asupra inamicului”, propunând să pornească spre Iași „și să consolideze acolo poziția lui Grațiani” și numai după aceasta să înceapă o ofensivă împotriva trupelor turco-tătare⁴.

Analiza rezultatelor consiliului din 8 septembrie făcută de către R. Majewski demonstrează că pentru polonezi era mai avantajos să înceapă ofensiva împotriva lui Iskender lângă Tighina, pentru că „marșul spre Iași și ocuparea poziției lângă Țuțora au impus trupele poloneze să se apere (...), oferindu-se, totodată, adversarului inițiativa strategică”. Alți istorici (W. Majewski și L. Podhorodecki) consideră că Zolkiewski a ales o variantă potrivită de acțiune, deoarece „un marș îndepărtat în stepă nu oferea nici o șansă de victorie”, căci la un eventual asediu al orașelor de la Dunăre, armata poloneză și așa nu prea numeroasă ar fi avut în spate pe moldovenii potrivnici, iar în față forțele lui Iskender și hoarda tătarească. Astfel, lângă Țuțora, Zolkiewski „i-a blocat lui Iskender drumul spre Iași, împiedicând înlăturarea lui Grațiani”, acesta sperând, totodată, să ajungă la o înțelegere cu conducătorul turc⁵.

La 9 septembrie oastea hatmanului a pornit din tabără spre sud. După trecerea râului Căinari, a ajuns până la râurile Cubolta și Răut, unde a trecut pe malul lui drept lângă satul Hețin. Ocolind mlaștinile, s-a îndreptat mai departe spre sud, prin văile râușoarelor Soloneț, Ciulucul Mare, Mijlociu și Mic. Trecând de colina Măgura și prin valea râușorului Delia, armata poloneză a ajuns la 12 septembrie la Prut, lângă satul Ungaeru, situat la 7-8 km nord de Țuțora. În seara aceleiași zile detașamentele hatmanului au intrat în tranșeele de lângă Țuțora.

În timpul marșului, în ziua de 9 septembrie, s-au alăturat lui Zolkiewski cetele cavaleriei lui Stefan Chmielecki (800 de ostași), iar peste două zile – 12 cete ale lui Walenty Rogowski (aproape 1500 mii), precum și alte câteva unități de cavalerie și vreo 400-500 de moldoveni. Astfel, armata poloneză număra în jur de 10 mii de ostași, dintre care 3 mii de pedestrași. Trupele se aflau pe malul stâng al Prutului, „flancând drumul de la sud-est spre Iași”.

Pozițiile de apărare ale polonezilor se situau la cotul râului Prut, malurile cărui se deosebeau mult – pe cel drept se întindea o vale mlăștinoasă cu o lungime de câțiva kilometri, iar pe cel stâng – în afară de o pantă îngustă deasupra râului, „terenul se ridica ușor în sus, formând o terasă”. Lângă Țuțora, această terasă avea o întindere de 3,5-4,0 km, ajungând până la codri și „formând o câmpie ușor văluroasă”. La o depărtare de 1500-1700 m de

tabără era o văgăună în pantă lină, cu un râșor mic și un drum ce ducea spre Galați. În spate terenul se ridica până la povârnișurile de lângă codri, unde se afla un masiv de pădure deluros (aproape 3 km de la tabăra polonă) cu o înălțime de 180-320 m. Din Prut curgea un râuleț, care făcea o cotitură spre nord lângă satul Val Mare – aici lângă satul Moreni se afla tabăra turcească (1,0 pe 1,2 km). Din partea de nord câmpia de la Țuțora era închisă de un deal înalt, iar din cea de la sud - de cotul Prutului.

Tabăra veche a lui Zamoyski, din 1595, fusese situată în partea de apus a cotului râului, iar Prutul o apăra dinspre apus, nord și sud. Dinspre est poziția fortificată era apărată de un val de 2,2 m cu 13 bastioane. Distanța dintre ele (100 m) permitea un foc încrucișat, ce acoperea o bună parte din suprafața câmpiei, iar „raza de foc a artileriei taberei atingea 800 de metri”. În val au fost săpate patru ieșiri pentru ca detașamentele să poată trece în fața câmpiei. În apropiere erau un râu, pășuni și o pădure, care creau condiții bune pentru cantonare și pentru a rezista unui eventual asediu. Terenul din fața câmpului de luptă era potrivit pentru acțiunile cavaleriei și pentru o luptă de apărare-ofensivă. Istoricii indică doar două lucruri nefavorabile – spațiul mare împădurit din apropiere „permitea inamicului să se apropie pe furiș și să camufleze forțele sale” și absența unui pod peste Prut lângă Țuțora, de altfel, polonezii nu au constituit măcar un cap de pod. De asemenea, prea târziu s-a început repararea întăriturilor distruse ale taberei. În afară de aceasta, poziția de lângă Țuțora controla șleahul de la Iași spre Hotin și Camienec (până la hotarele țării) și bloca inamicului drumul spre Iași și Transilvania – aceasta în cazul efectuării unor acțiuni de apărare. În cazul unor acțiuni de ofensivă permitea efectuarea unei lovituri asupra Tighinei și a vadurilor de la Dunăre. Cu siguranță, Zolkiewski aștepta începerea unor tratative în vederea menținerii tronului pentru Grațiani și a trimis scrisori la adresa lui G. Bethlen, a lui G. Movilă și a hanului Djanibeg Gerej, solicitând să păstreze neutralitatea în conflictul polono-turc.

În zilele de 13-15 septembrie sub îndrumarea lui Teofil Szemberg au fost reconstruite întăriturile taberei, dar lucrările au început abia în momentul apariției detașamentelor tătărești. Securitatea a taberei nu a fost asigurată, despre înaintarea inamicului aflându-se întâmplător. La 17 septembrie a fost trimisă în recunoaștere patrula străjerului Jan Odrzywolski, care, fiind atacat de către tătari, s-a retras în tabără. În aceeași zi tătarii au capturat lângă Țuțora mulți oșteni responsabili de aprovizionarea armatei.

Iskender-pașa a adunat lângă Tighina detașamentele turcești (pe la mijlocul lui august avea doar 1000 de ostași), așteptând la vad sosirea întăriturilor otomane și tătare. La începutul lui septembrie au venit detașamentele beilerbei-ului Iussuf pașa și cerchezii lui Hussein pașa (împreună vreo 2000), de asemenea tătarii din Bugeac și dobrogenii lui Cantemir (aproape 5000). În timpul marșului spre Moldova, probabil, pe la 15 septembrie, oastea lui Iskender pașa s-a întărit cu detașamentele tătarilor din Crimeea sub conducerea lui Devlet Gerej (vreo 8000) – împreună forțele turco-tătare numărau aproximativ 10-13 mii de oameni.

Armata lui Iskender pașa se apropia de Țuțora, înaintând de-a lungul malului stâng al râului Prut, protejată de straja din față – tătarii din Bugeac ai lui Cantemir, care la 17 septembrie a capturat ostașii poloni responsabili de aprovizionare și a alungat patrula lui Odrzywolski. La 17 septembrie lângă tabăra de la Țuțora au ajuns forțele principale ale inamicului, „care și-au întins tabăra pe povârnișurile de sud ale codrilor” și i-au „blocat lui Zolkiewski drumul de întoarcere spre Mohylów”. Chiar în aceeași zi detașamentele turcești și tătărești au efectuat acțiuni de ofensivă, atacându-i pe *lisowczykovi*, care aveau campamentul pe aripa dreaptă, dar în afara șanțurilor unităților hatmanului. Acțiunile de recunoaștere prin acest atac trebuiau să aducă conducătorului turc informații despre pozițiile de apărare ale polonezilor și despre posibilitățile militare ale câmpului de luptă⁶.

La 18 septembrie, în jurul orelor 12-1230, Chosyr paşa în fruntea a 1000-2000 de ostaşi otomani a atacat trupele *lisowczykovilor*, care au fost împrăştiate, dar un contraatac al cavaleriei lui W. Denhoff şi al cazacilor lui J. Odrzywolski a oprit înaintarea inamicului, „impunându-i pe tătari să se retragă”. Atunci Zolkiewski a trimis 3000-4000 de călăreţi, care au impus detaşamentele turco-tătare să se retragă de lângă tabăra lui. La rândul său, Iskender a pregătit un contraatac al cavaleriei turceşti, conduse de Sarymsak-Muhammed paşa (aproape 3000), care a oprit înaintarea cavaleriei hatmanului. Bătălia a durat până la asfinţitul soarelui, când inamicul s-a retras spre tabăra sa. În acelaşi timp *lisowczykovii* au intrat în tabăra poloneză principală.

În zorii zilei de 19 septembrie, după o acţiune de recunoaştere, Zolkiewski a prezentat conducătorilor polcurilor şi cetelor de cavalerişti planul de desfăşurare a luptei de apărare şi tot atunci s-a început organizarea poziţiilor de luptă, conform propunerilor lui Koniecpolski. Ele aveau forma „unei cetăţi mobile” – pe ambele părţi au fost înşiruite care de tabără (4 rânduri a câte 50-60 de căruţe) în care se afla pedestrima cu artilerie. În spate era un val de tabără, apărat de pedestrima. În interiorul acestei „cetăţi” a fost amplasată cavaleria din toate polcurile. În tabăra de căruţe din dreapta (T. Szemberg) se aflau 700 de pedestraşi cu 8 tunuri şi archebuze, iar coloana de căruţe din stânga (W. Farensbach) era apărată de 800 de pedestraşi cu tot atâtea tunuri şi archebuze. Cavaleria a fost aranjată în felul următor la flancul drept polcurile lui Strus, Koniecpolski, Zolkiewski, Kazanowski şi Korecki. Ea era formată din trei eşaloane – în primul erau husarii, iar în celelalte două cazacii şi cavaleria uşoară. Pe flancuri au fost amplasate grupuri de apărare - în partea dreaptă al lui Rogowski (*lisowczykovii*, moldovenii şi voluntarii – aproape 3000), iar pe stânga grupul lui Chmielecki (circa 1300, dintre care 400 pedestraşi). În centrul liniei de front se afla hatmanul Zolkiewski, pe aripa dreaptă Koniecpolski, iar pe cea stângă Korecki. Linia de luptă avea o lungime de 1100-1200 m şi o adâncime de până la 1000 m.

Iskender paşa, deşi la început nu dorea, în cele din urmă, din cauza conflictului dintre Cantemir şi Devlet Gerej, de asemenea a posibilităţii părăsirii câmpului de luptă de către kalga-soltan, a căzut de acord ca ultimul să ia conducerea asupra aripii stângi, unde era amplasată hoarda din Crimeea (aproximativ 8000). Conducerea aripii drepte a fost încredinţată lui Iussuf paşa, „căruia i se subordona, de asemenea, Cantemir” cu hoarda din Bugeac (circa 4000). Iskender conducea centrul de luptă, unde au fost aşezate unităţile turceşti (aproximativ 4000) - aici au fost amplasate, de asemenea, câteva unităţi de infanterie, iar în spate ienicerii călări (circa 400). O parte din hoarda din Crimeea o constituiau rezerva. Linia de front a inamicului era alcătuită din trei eşaloane sub formă de semicerc, aflată între coturile râului şi având o întindere de 2500-2800 m şi o adâncime de aproape 600-700 m. Astfel, conducătorul turc a blocat câmpul de luptă la aripa sa dreaptă cu turci şi tătari, iar aripa stângă era protejată de cotul râului, formând un fel „de sac mare, în care trebuiau să nimerească polonezii” şi să fie complet nimiciţi.

La 19 septembrie, în jurul orelor 800, unităţile poloneze au ieşit prin patru porţi din tabără, pregătindu-se de luptă. Însă „partea stângă a coloanei de căruţe s-a apropiat prea mult de centru”, în acelaşi timp, detaşamentele de cavalerie care ieşeau pe linia de luptă deplasau partea dreaptă a coloanei de căruţe de pe poziţiile stabilite. Ordinul lui Koniecpolski de retragere a carelor de luptă nu a fost executat, din cauza ambiţiilor comandantului Strus, şi atunci „s-a iscat o încurcătură”. După repliere, s-a constatat că coloana dreaptă de căruţe nu a ocupat locul planificat, „în loc să stea frontal faţă de inamic şi să acopere aripa cavaleriei, stătea pieziş” în raport cu întreaga linie de luptă a oastei hatmanului. În acelaşi timp, inamicul şi-a pregătit detaşamentele sale pentru acţiuni de atac sub comanda lui Kior-Hussein paşa

(aproximativ 3000) în direcția frontului cavaleriei poloneze. „S-a ajuns la o coliziune frontală dură și sângeroasă pentru ambele părți”. Zolkiewski a aruncat în luptă primul eșalon al cavaleriei, adică pe husari, care i-au alungat pe turci de pe câmpul de luptă, mai ales pe acei din centru conduși și de Iskender pașa. Acțiunile cavaleriei poloneze nu au fost însă destul de puternice. Înghesuiala unităților făcea imposibilă desfășurarea amplă a acțiunilor cavaleriei. Cavaleria din detașamentele lui Strus și Koniecpolski, ce urmăreau inamicul, s-a ciocnit într-o văgăună cu ienicerii, astfel înaintarea lor fiind oprită.

Din cauza incompetenței hatmanilor Coroanei între partea dreaptă a coloanei de căruțe și valul taberei s-a format o breșă mare, care cu greu a fost astupată de grupul lui Rogowski. Văzând aceasta între orele 12-1300, Devlet Gerej a concentrat la aripa sa stângă grosul forțelor tătarești și, încercând să încercuiască aripa dreaptă polonă, a dat o lovitură puternică grupului condus de Rogowski. Infanteria polonă din coloana de căruțe a început un foc puternic în direcția inamicului ce ataca, încercând să-l oprească, dar detașamentele de moldoveni au dat dovadă de infidelitate. Rămăși singuri și atacați de tătari, polonezii „s-au împrăștiat și au dat bir cu fugiții” în direcția taberei și aripii stângi poloneze.

Intrarea hoardei tătare în spatele polcurilor de cavalerie ale lui Strus și ale hatmanilor a fost un moment de cotitură în timpul celei de-a doua etape a bătăliei. Husarii nici n-au reușit să ridice armele de luptă și, forțați de către cavaleria inamicului, s-au retras în grabă spre tabără. Astfel au procedat și cetele de cazaci din polcurile conduse de Koniecpolski și Zolkiewski, însă după trei atacuri, retrăgându-se în spatele valului taberei. Atacului tătarilor, care erau sprijiniți din centru de trupele turcești, a opus rezistență doar polcul condus de Korecki, pe aripa stângă, care, împreună cu grupul lui Chmielecki și infanteria din coloana de căruțe, au oprit și au respins năvălirea inamicului, însă și aceste unități s-au retras spre tabără. R. Majewski consideră că eșecul a fost cauzat de lipsa trupelor de rezervă, care ar fi putut susține aripa dreaptă în momentul critic al luptei și de nepriceperea de a conduce a lui Zolkiewski. În schimb, W. Majewski susține că nereușita polonezilor se datorează conflictului dintre conducători la aripa dreaptă a oștirilor hatmanului. Însă participanții la luptă indicau drept cauză, mai ales, superioritatea numerică a inamicului, pierderile mari suferite de cavalerie și rezistența ei slabă în timpul acțiunii de învăluire a tătarilor. În cele din urmă, Zolkiewski a fost nevoit să dea ordin de retragere sub acoperirea cavaleriei conduse de J. Tyszkiewicz, care a oprit pe un anumit timp inamicul. Iskender din nou a contraatacat frontal cu cavaleria turcească și tătarii, dar unitățile lui au fost respinse în fața taberei polone.

În același timp, coloana de căruțe din dreapta rămânea departe de tabără, iar starea trupelor din tabără nu permitea înfăptuirea unor acțiuni de recuperare. Încercările hatmanului de a convinge oștenii să înapoieze carele au suferit eșec, nu s-au încununat de succes nici cele patru încercări ale lui Koniecpolski, care împreună cu voluntarii a ajuns chiar până la coloana de care. Pedestrimea din tabăra asediată de tătarii lui Devlet Gerej s-a apărat aproape cinci ore. În timpul bătăliei s-a reușit scoaterea din încercuire a câtorva care și a unei părți mici de oșteni, dar „restul au murit sau au nimerit în mâinile inamicului”. Polonezii au suferit aici pierderi destul de mari – circa 2500 de morți și răniți (aceleași pierderi le-a avut, probabil, și inamicul) – și după cum susțin, pe bună dreptate, istoricii „cea mai grea urmare a înfrângerii a fost deprimarea morală a armatei”.

Situația în tabăra polonă era realmente foarte nefavorabilă. La 20 septembrie a avut loc consiliul militar, Zolkiewski propunând să fie formate coloane de care „de tip căzăcesc” și armata să pornească de-a lungul malului stâng al Prutului spre Mohylów. În același timp, un grup de comandanți (Korecki, Kalinowski, Strus și Grațiani) „au înaintat o concepție de retragere de-a lungul malului drept al Prutului” în direcția Sniatinului. Totodată, pentru a

câștiga timp, Zolkiewski era decis să înceapă negocieri cu Iskender. Acest plan „într-o formă foarte neclară” în scurt timp a devenit obiectul discuțiilor și îngrijorărilor ostașilor polonezi, iar Grațiani chiar a fost împotriva. Domnul se temea că hatmanul Zolkiewski îl va preda turcilor și a hotărât să fugă din tabără „peste Prut să plece călare”, atrăgându-l după sine pe Walenty Kalinowski cu detașamentele sale. Această știre, ațâțată de zvonuri despre presupusa fugă a hatmanilor, a provocat o panică generală, când se lăsa deja asfințitul. Grațiani cu Kalinowski au pornit în direcția râului, fiind urmați și de alți magnați, ostași și slugi. Hatmanii au încercat fără succes să-i oprească pe fugari, printre care și Chmielecki și Odrzywolski, care au reușit fără pericol să treacă cu cetele lor pe celălalt mal al râului (Ei au ajuns până la hotarele țării). În jurul orelor 24 „șanțurile și corturile cavalerilor au devenit pustii”, iar slugile, cazacii și *Lisowczykovii* au început să jefuiască tabăra. Mulți fugari s-au înecat în apele Prutului sau au nimerit în robie la tătari pe celălalt mal al râului. Aceasta i-a convins, probabil, pe fugari să se întoarcă, căci Marcin Kalinowski, trimis încolo, a reușit să-i aducă înapoi pe mulți oșteni și comandanți. În dimineața zilei de 21 septembrie panica a încetat, deși armata hatmanului a pierdut circa 2500 de morți și răniți (acum număra aproximativ 6000 de oameni). Inamicul a pierdut vreo 1500 de ostași.

Turcii au înconjurat tabăra hatmanului, iar la 22 septembrie comandantul lor pe neașteptate a venit cu propuneri de tratative”. În timpul consiliului militar din 23 septembrie Zolkiewski a căzut de acord să înceapă negocierile și în ziua următoare au fost trimiși în tabăra turcilor doi soli: Samuel Korecki și Abraham Zlotopolski, împreună cu un traducător. R. Majewski scrie, că marele hatman a acceptat negocierile exclusiv din cauza „stării de spirit ce domnea printre oșteni”, nădăjduind să le tărăgâneze pentru a restabili capacitățile de luptă a unităților în scopul de a-și croi drum spre hotarele țării. De asemenea și partea turcească își dădea seama că fără infanterie și artilerie, cucerirea taberei poloneze era o sarcină grea, având și temeri că din Polonia poate veni ajutor, de aceea Iskender pașa a hotărât să încerce să ajungă la o înțelegere. S-au discutat două probleme – suma ce trebuia oferită turcilor pentru retragerea nestingerită a trupelor hatmanului și garanțiile de respectare a condițiilor acordului bilateral. În cea de-a doua chestiune, cererile lui Zolkiewski au fost prea exagerate și tratativele la 28 septembrie au fost întrerupte.

În timpul negocierilor, din cauza ploilor, Iskender a fost nevoit să-și ridice tabăra și s-o transfere pe pantele de la marginea codrilor la o depărtare de 7-8 km de tabăra poloneză, lăsându-i acolo doar pe tătari. Acest fapt, precum și întreruperea tratativelor, apoi convingerea și pregătirea trupelor de a relua acțiunile, l-au determinat pe Zolkiewski să străbată drumul până la hotarele țării. Pornirea a fost planificată pentru 28 septembrie, dar a fost amânată pentru 29 septembrie, când S. Korecki a organizat o tabără întărită, după modelul husit.

Această tabără reprezintă o herghelie de cai împiedicați și avea rolul unui „spărgător de ziduri”, protejând, de asemenea, ostașii de săgețile inamicului, pe de altă parte, făcea imposibilă părăsirea formației de luptă. Tabăra propriu-zisă – 6-7 rânduri de care câte 100 în fiecare rând – a fost formată imediat după „spărgătorul de ziduri”. În carele din față au fost puse cinci tunuri și arcebuze, păzite de infanteria condusă de Farensbach. Pe părțile laterale, în afara taberei, alcătuite din care de luptă, au fost aranjați în trei rânduri husarii și cazacii cu arme de foc, spatele taberei era protejat de infanterie (550 de oameni) și de *lisowczykovi*, iar în care au fost puse cinci tunuri și arcebuze.

La 29 septembrie, după ce a fost săpată porțiunea de nord a tranșeelor, tabăra polonă a pornit din locul campamentului, îndreptându-se spre nord în direcția Mohylów, care se afla la o depărtare de 140-150 km. În acest timp, tătarii au început jefuirea taberei hatmanului. La o depărtare de aproape 5 km de pozițiile anterioare detașamentele poloneze au trecut

râulețul Delia ce curge prin văgăună. Aici a apărut o încercătură, soluționată de către hatmani în dimineața zilei de 30 septembrie. Tabără improvizată ajunsese atunci la Prut, probabil, lângă satul Petrești, unde a fost organizat un cantonament, atacat de tătari, care au fost respinși. Apoi polonezii s-au deplasat spre nord, de-a lungul malului stâng al râului Giramare, iar în dimineața zilei de 1 octombrie, în valea din apropierea localității Scumpia, infanteria germană a lui Farenbach a respins a doua lovitură ale tătarilor. În această situație Devlet Gerej, pentru a câștiga timp ca să se apropie detașamentele turcești, a propus negocieri, care au fost acceptate, dar la 2 octombrie au fost întrerupte. În zorii aceleiași zile infanteria turcească s-a apropiat de poloni și împreună cu hoarda tătară au atacat tabăra hatmanului, trupele lui Devlet Gerej fiind iarăși înfrânte.

La 2 octombrie detașamentele poloneze au înaintat mai departe și noaptea au ajuns la satul Catranic, iar, pe la amiaza zilei de 4 octombrie, la râul Răut, lângă satul Bălți. Până atunci doar tătarii îi atacau pe polonezi, dând foc și jefuind localitățile din apropiere, provocând foamete și istovind trupele poloneze. La 4 octombrie cavaleria lui Iskender pașa a atacat în spatele taberei, apărat de *lisowczykovi* și de infanteria germană, tătarii lovind concomitent părțile laterale ale taberei. Dar „focul bine țintit și efectiv al tunurilor polone” a respins inamicul care „a încetat să asalteze tabăra de care”.

Călăreții eliberați ai lui Zolkiewski au trecut seara peste Răut și la 5 octombrie, în zori, au ajuns la râul Cubolta, pe care l-au trecut continuându-și calea de-a lungul malului drept pe lângă Moara Nouă, până la satul Servirni (Sauca), care se află la o depărtare de aproximativ 11 km de Mohylów și de la Nistru. După ce au respins următorul atac al tătarilor, la 6 octombrie, existau posibilități pentru înfăptuirea deplină a planului hatmanului – de a ajunge la hotarele țării. În această situație Zolkiewski și Koniecpolski în jurul orelor 12-1330 au ordonat ostașilor să ajungă la Nistru, dar din cauza neînțelegerilor au căzut de acord să staționeze până seara într-un cantonament improvizat. Detașamentele turcești se aflau atunci la o depărtare de aproximativ 70 km, iar hoarda din Crimeea părăsise câmpul de luptă, îndreptându-se spre Pocuția și Podolia cu scopul de jefuire, o parte din tătari lui Cantemir au rămas să urmărească tabăra hatmanului. Se presupune că doar moldovenii au ajuns la Nistru, blocând trecerea râului.

În timpul staționării cei care au fost jefuiți s-au adresat hatmanului ca să facă o revizie și să-i pedepsească pe vinovați, dar Zolkiewski a amânat execuția până la intrarea pe teritoriul țării. În seara de 6 octombrie tabăra a pornit în direcția râului, iar garda din spate a respins din nou atacurile hoardei lui Cantemir. Atunci slugile și „oamenii obraznici”, temându-se de represalii, au provocat o învălmășeală în tabără, îndreptându-se apoi în direcția Nistrului cu scopul de a-l trece râul și de a scăpa de pedeapsă. „Tabăra a fost destrămată”, iar ostașii polonezi s-au împrăștiat în urma unei lovituri a hoardei lui Cantemir. Hatmanii au adunat în jurul lor circa 300 de oameni, încercând să răzbată de sine stătător la râu, însă, după ce au parcurs aproximativ 1,5 km, au fost atacați și risipiți în întuneric de către tătari – Zolkiewski a fost omorât, iar Koniecpolski împreună cu o parte din comandanții superiori (printre care erau Strus și Korecki) și din soldați au fost luați de turci în robie. „Câteva sute de oameni au fost omorâte în timpul luptelor ori s-au înecat”, restul au căzut prizonieri la tătari sau moldoveni – s-au salvat doar vreo 1500 de soldați mercenari și circa 700 de *lisowczykovi*, adică până la 30% din toată armata poloneză, care, practic, „a fost distrusă”⁷⁸.

Știrile despre înfrângerea armatei hatmanului și despre moartea lui Zolkiewski au ajuns la curtea regelui, probabil, pe la 10 octombrie. Pregătirile pentru organizarea trupelor de ajutor au decurs destul de greu, din cauza unor ambiții de ordin personal. Încă în august regele l-a îndemnat pe marele stolnic al Coroanei, Stanislaw Lubomirski, să acorde ajutor lui Zolkiewski,

pe la mijlocul lui septembrie numindu-l în funcția de comandant al armatei. Aflând de înfrângerea de la Nistru, regele i-a propus lui Krzysztof Zbaraski, comisul său, postul de comandant, dar magnatul nu a fost de acord. Sigismund al III-lea aștepta atunci o invazie din partea tătarilor în direcția Lvovului, de aceea le-a cerut magnaților de la hotarele de est ale țării să se adune în tabără cu „poștele înarmate” și să întărească garnizoanele din Kamenet-Podolsk și Hotin, iar hatmanilor lituanieni să pornească cu detașamentele spre Podolia⁹.

Campania de la Țuțora din anul 1620 trezește și astăzi multe discuții controversate printre istoricii militari, nu numai din cauza înfrângerii armatei poloneze și a morții hatmanului Zolkiewski, dar, mai întâi, din cauza concepțiilor politice și militare „ale marelui hatman”. R. Majewski susține că hatmanul a elaborat planuri strategice eronate, ce urmăreau organizarea unei bătălii generale cu inamicul, în loc să distrugă trupele turcești la trecătoarele peste Dunăre. Această campanie a purtat un caracter de demonstrare a forței” în scopul „întăririi poziției lui Grațiani la Iași”. Bătălia pierdută la Țuțora, la 19 septembrie, a provocat o criză morală în sânul armatei polone și, în consecință, panica din noaptea din 20/21 septembrie, precum și distrugerea din noaptea de 6 spre 7 octombrie a anului 1620¹⁰. În schimb, W. Majewski, și alți istorici polonezi (I. Teodorczyk, L. Podhorodecki) menționează justetea planurilor operaționale ale marelui hatman, însă îndeplinirea lor nu s-a realizat. Lipsa de disciplină din partea comandanților și a oștenilor, dar și incapacitatea hatmanilor, a bătrânului Zolkiewski și a tânărului Koniecpolski, au fost unele din cauzele eșecului. O cauză a înfrângerii de la Țuțora a fost, fără îndoială, și măsurile întreprinse de către curtea sultanului Osman al II-lea în vederea realizării unei mari ofensive militare împotriva Poloniei. La Varșovia erau în așteptarea unei lovituri turco-transilvănene, deși în continuare se spera în încheierea conflictului pe cale pașnică sau la schimbarea direcției de acțiune a armatei turcești, anume împotriva trupelor persane. Cercurile care se opuneau regelui considerau, de asemenea, că el dorea să încheie pace cu Osman al II-lea și să organizeze o intervenție militară în Ungaria sau în Transilvania, dar legile emise de *Seim* indicau în mod clar că Polonia se pregătește pentru a opune rezistență în fața unei ofensive otomane, care se presupunea că va avea loc în anul următor 1621¹¹.

NOTE

¹ Vezi: F. Suwara, *Przyczyny i skutki klęski cecorskiej 1620 roku*, Kraków, 1930; W. Czapliński, *Polska wobec początków wojny 30-letniej 1618-1620*, Sobótka, t.4, 1960; M. Serwański, *Francja wobec Polski w dobie wojny trzydziestoletniej*, Poznań, 1968; R. Majewski, *Cecora rok 1620*, Warszawa 1970; H. Wisner, *Władca III Waza*, Wrocław, 1991.

² R. Majewski, *Cecora*, p. 59-83.

³ *Ibidem*, p. 138-145. Descrierea și analiza acțiunilor se bazează pe lucrarea citată a lui Ryszard Majewski, *Indeosebi*, pe următoarele surse: „Opisanie wejścia do Wołoch”, Biblioteka PAU din Cracovia, rkps 2253; „Diariusz nieszczęsnej ekspedycji wołoskiej”, Biblioteka Ks. Czartoryskich, Cracovia, rkps 110, 350, 1577; T. Szemberg, *Relacja prawdziwa o wejściu wojsk polskich do Wołoch w roku pańskim 1620*, Kraków, 1621; „Dziennik wyprawy wołoskiej w 1620 roku”, „Pamiętnik Warszawski”, t.XIV, 1819, „Okazja zniesienia wojska naszego na Cecorze” Biblioteka PAU din Cracovia, rkps 1052, de asemenea pe relatările anonime, păstrate în Biblioteka Ks. Czartoryskich, rkps 12171 și Biblioteka Jagiellonă, rkps 25761.

⁴ *Opisanie wejścia do Wołoch*; T. Szemberg, *Relacja*; *Dziennik wyprawy wołoskiej*.

⁵ *Opisanie wejścia do Wołoch*; *Diariusz nieszczęsnej ekspedycji*; T. Szemberg, *Relacja*.

⁶ T. Szemberg, *Relacja*; *Diariusz nieszczęsnej ekspedycji*; *Opisanie wejścia do Wołoch*.

⁷ T. Szemberg, *Relacja*; *Dziennik wyprawy wołoskiej*; *Okazja zniesienia wojska*.

⁸ *Okazja zniesienia wojska*; T. Szemberg, *Relacja*; B. Jag., rkps 25761, B. Czart., rkps 12171.

⁹ J. Pietrzak, *Po Cecorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław, 1983, p. 46-48.

¹⁰ W. Majewski, *Wyprawa cecorska 1620 roku, Polskie tradycje wojskowe*, t.1, pod red. J.Sikorskiego, Warszawa, 1990, p. 264-269.

¹¹ J. Pietrzak, *Po Cecorze*, s. 51-114, 125-128; R. Majewski, *Polski wysiłek obronny przed wojną chocimską 1621 r.*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. VII, cz.1, 1961.

Valentin Constantinov

(*Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei*)

STANISLAW ZOLKIEWSKI ȘI CONFRUNTĂRILE POLONO-OTOMANE DIN MOLDOVA DIN ANII 1615-1620

Războiul austro-otoman din anii 1593-1606 a fost un bun prilej pentru domnii Țărilor Române de a intra în conflict cu Poarta pentru restabilirea unor drepturi grav periclitate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Totodată, intrarea în război de partea austrieșilor necesita un efort militar îndelungat, nemaivorbind de pericolele unor incursiuni otomane. Dacă domnul Țării Românești nu a avut o alternativă participării la războiul antiotoman, boierimea moldovenească a găsit soluția ieșind din coaliția antiotomană și recâștigând privilegiile de altă dată. Se pare că această soluție a întrunit un consens general. Astfel, Moldova intra sub scutul protector al Poloniei. De partea cealaltă, oficialitățile polone au înțeles să profite de această situație, revendicându-și „drepturile istorice” în privința suzeranității asupra Moldovei. Prin străduințele cancelarului Zamoyski și ale altor demnitari polonezi, printre care și Stanislaw Zolkiewski, în Moldova a fost instituit sistemul dublei suzeranități polono-otomane, acceptat de ambele mari puteri ale timpului.

Evenimentele din jurul anului 1611 au impus Porții, ca unică soluție pentru păstrarea influenței sale în spațiul românesc, înlocuirea nu numai a domnului Țării Românești, Radu Șerban, dar și a lui Constantin Movilă, care a participat alături de domnul muntean și imperiali la evenimentele din acel an¹. Acțiunea otomanilor a fost considerată în Polonia drept un gest neprietenesc față de Republică, declanșându-se o dispută îndelungată polono-otomană pentru deținerea întâietății în problema moldovenească. În această dispută, după cum era și firesc, a fost implicat și hatmanul coroanei polone, Stanislaw Zolkiewski.

Întreaga domnie a lui Ștefan II Tomșa din perioada anilor 1611-1615 a fost dominată de conflicte permanente între gruparea susținătoare a Movileștilor și domn. Primul act avea să se încheie cu un dezastru pentru Movilești la câteva luni de la pierderea tronului². În toamna anului 1615 s-a declanșat un conflict armat îndelungat între susținătorii Movileștilor și Ștefan II Tomșa, care la acea vreme nici în țară nu mai avea prea mulți susținători. Chiar și domnul Țării Românești, Radu Mihnea, nu-l prea agreea pe domnul Moldovei, mai mult, el a primit niște boieri moldoveni, organizându-le o solie la Poartă ca să ceară destituirea lui Tomșa, încercare ce a suferit eșec³. Totuși se pare că anume acest moment a fost considerat favorabil pentru intervenția Movileștilor, sprijiniți de Korecki și Wiśniowiecki, înrudiți cu aceștia, pentru recâștigarea tronului. În cadrul societății polone se stabilise două curente - unul susținător al intervenției și altul care privea cu reticență la aceasta, mai ales că Republica nobiliară avea probleme mari în Rusia. Din cel de-al doilea grup făcea parte și Stanislaw Zolkiewski. Întreprinderea principilor putea să atragă după sine furia otomanilor și să cauzeze o intervenție armată a lor în Polonia. Or, după cum era și firesc, în condițiile în care Polonia era ocupată și în alte zone de interes, deteriorarea relațiilor polono-otomane nu era de dorit. Un conflict de proporții nu era dorit nici de Poartă. Prin urmare, la începutul anului 1616, au fost demarate tratativele polono-otomane, care trebuiau să detensioneze situația în jurul Moldovei⁴. În aceste condiții, regele și seimul polon s-au văzut nevoiți să dezavueze acțiunea principilor Korecki și Wiśniowiecki de la sfârșitul anului 1615, cu atât mai mult că în acea perioadă polonezii aveau mari probleme în Rusia. Poziția celor care s-au pronunțat împotriva acțiunilor arbitrare ale principilor a fost explicată de hatmanul coroanei, Stanislaw Zolkiewski, care chema, în vara anului 1616, pe nobili să se pregătească de un eventual atac turcesc. El

se arăta indignat de faptul că autoritatea supremă în stat nu este respectată prin acțiuni care pun în pericol siguranța statului și care încalcă tratatele încheiate mai înainte. „Cei care au intrat în Moldova, spunea hatmanul, au mizat pe faptul că sultanul, fiind ocupat de războiul cu Persia, nu va putea interveni în afacerile Moldovei”. În plus, principii afirmă că au primit confirmarea pentru domnia lui Alexandru Movilă. Drept urmare, „aceste noutăți agreabile și consolante au sufocat adevăratele avertismente care aveau ca scop securitatea Republicii”⁵.

În perioada confruntărilor de la sfârșitul anului 1615 și începutul anului 1616 contingentele principilor poloni și cele care îl sprijineau pe Ștefan II Tomșa erau aproximativ egale. De aceea, nu putea fi vorba de obținerea unei victorii decisive din partea vreuneia dintre părți. Ștefan II Tomșa, deși se bucura de sprijinul marelui vizir, avea puține forțe la dispoziție pentru recuperarea scaunului. Pe de altă parte, dezavuarea acțiunii ginerilor Elizabetei Movilă⁶ a slăbit și mai mult rândurile lor. Singura posibilitate pentru dezamorsarea situației era calea tratatelor. Ieșirea onorabilă a Poloniei din situația creată se datorează, în mare măsură, marelui hatman, Stanislaw Zolkiewski. Astfel, a fost evitată o confruntare de proporții, iar Republica nobiliară și-a păstrat influența în Moldova.

Faptul că în Moldova se aflau importante contingente militare poloneze oferea acestora primul cuvânt în tratativele care se derulau la Constantinopol. Numai așa se poate explica de ce prima cedare în procesul negocierilor a fost făcută de otomani. Într-un raport, de la Constantinopol, adresat dogelui, se menționa despre situația precară în care se afla Ștefan II Tomșa, lipsit acum de orice sprijin⁷. Era clar că otomanii vor renunța să-l mai susțină.

La 25 iunie 1616, din Constantinopol⁸, parvenea știrea despre numirea în scaunul Moldovei a lui Radu Mihnea⁹. Probabil, soluția numirii domnului Țării Românești a fost adoptată după mai multe runde de negocieri. Inițial solul polonez susținea candidatura lui Gavrilaş Movilă¹⁰. Posibilitatea ca un alt reprezentant al Movileștilor să ocupe scaunul Moldovei, evident, nu convenea otomanilor. Atunci, probabil, s-a ajuns la soluția de compromis: numirea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei. Într-un comunicat al ambasadorului olandez se preciza: „se crede că regele Poloniei se va mulțumi și va retrage trupele și pe Alexandru vodă”¹¹. Așadar, înțelegerea încheiată între otomani și polonezi se rezuma la retragerea armatelor din Moldova, în schimbul renunțării la preconizata expediție otomană împotriva Poloniei¹², și numirea în scaunul Moldovei a lui Radu Mihnea. Totuși se știa că principele Korecki va încerca să reziste până la urmă, deoarece „s-a ruinat pe el și pe prieteni”¹³. În aceste condiții, Stanislaw Zolkiewski cheamă cazacii care se aflau în oastea principilor să se întorcă la vatra ca să meargă mai apoi în expediția preconizată în Rusia¹⁴, ceea ce până la urmă s-a întâmplat¹⁵. Rămași fără sprijinul celei mai importante părți a armatei sale, precum și din cauza dezertării unei bune părți a armatei moldovenești, principii au suferit o înfrângere cumplită. Cu toate acestea, înfrângerea lor nu a însemnat o înfrângere a Coroanei polone. Dimpotrivă, Republica nobiliară, cel puțin din punct de vedere politico-juridic, își păstra statutul de suzeran în cadrul sistemului dublei suzeranități instituit asupra Moldovei. Un merit mare în menținerea acestei stări de fapt l-a avut hatmanul coroanei, Stanislaw Zolkiewski. Și nu întâmplător anume la dânsul a fost trimisă delegația moldovenească pentru încheierea tratatului între noul domn al Moldovei, Radu Mihnea, și regele polon, care a fost semnat la 12 septembrie 1616 în târgușorul Braha¹⁶.

Radu Mihnea, „conform vechilor tratate, obiceiuri și datoriei păstrate de antecesorii lui regelui și regatului [...] va fi dator să depună jurământ de credință și supunere regelui, după cum au făcut odinioară Petru, Alexandru, Ieremia și Simion [...] După despărțirea acestei comisii, peste douăzeci de săptămâni, voievodul va fi dator să trimită regelui solii lui cu asigurare de credință, supunere și dorința sa de a depune jurământ”. Așadar, din punct de

vedere juridic, Republica nobiliară nu pierdea nimic din influența sa în Moldova. Mai mult, „jurământul de credință și supunere regelui” era considerat asemănător cu cele făcute în trecut de alți domni (probabil, în text se are în vedere Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Ieremia și Simion Movilă), corespundea întru totul spiritului înțelegerilor încheiate pe timpul lui Ieremia Movilă referitor la dubla suzeranitate polono-otomană. Altfel spus, prin acceptarea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, Republica nobiliară își menținea pozițiile în țara de la est de Carpați, atâta timp cât noul domn va fi nu numai supus al Porții, ci și al Republicii nobiliare, cum au fost și Movileștii. Cel care a avut un aport considerabil la acest succes incontestabil al diplomației poloneze a fost Stanislaw Zolkiewski.

În perioada imediat următoare, încordarea relațiilor polono-otomane a fost determinată de incursiunile tătarilor în teritoriile poloneze, precum și de cele ale cazacilor în interiorul Imperiului Otoman. Corespondența diplomatică din această perioadă demonstrează starea tensionată care se menținea între cele două puteri. În calitate de hatman al coroanei Stanislaw Zolkiewski va juca un rol important în detensionarea atmosferei create. Acțiunile lui energice n-au permis producerea unei confruntări de proporții polono-otomane, în care, fără îndoială, erau să fie implicați și domnii celor două țări române extracarpatică. Spre sfârșitul verii 1617, o armată otomană, din care făceau parte și domnii români, se pregătea să înceapă operațiunile militare împotriva polonezilor¹⁷. Rapiditatea cu care Stanislaw Zolkiewski a acționat n-a permis oștirii otomane să realizeze planul preconizat. Miron Costin ne oferă informații asupra acestui eveniment: „La anul, Schinder pașea, din porunca împărăției a strânsu cîtă oaste au avutu din pășia lui și cu Radu vodă, domnu de Moldova, și cu oștile muntenești și ungurești de la Betlean Gabor, domnu Ardealului [...] au purces asupra Țării Căzăcești, să le strice pălăncile și să-i prade”¹⁸. Hatmanul coroanei, Stanislaw Zolkiewski, a înaintat alte motive ale acestei expediții a lui Schender pașa¹⁹. În urma unor tratative desfășurate între Stanislaw Zolkiewski și Schender pașa, de la 11 septembrie 1617²⁰ până la 22 septembrie 1617, a fost semnată convenția de la Jarucha²¹, situația fiind din nou dezamorsată.

Anul 1618 a adus iarăși în actualitate problema cazacilor și a tătarilor ca măr al discordiei în relațiile polono-otomane. La 21 aprilie 1618, ambasadorul francez de la Constantinopol scria regelui despre pregătirile pe care le făcea Schender pașa împotriva Poloniei²². Aceeași temă reapare în corespondența diplomatică franceză la 5 mai 1618²³. De partea cealaltă, însă, cetele de tătari prădau fără menajamente Polonia. S-a păstrat o scrisoare a lui Radu Mihnea adresată lui Stanislaw Zolkiewski, din 13 iunie 1618, prin care domnul Moldovei se scuza în fața hatmanului că nu-i poate opri pe tătari să prade Polonia²⁴.

Sultanul Osman II a poruncit în vara anului 1618 să se ridice o cetate, care urma să servească pavază împotriva atacurilor cazacilor. Acest fapt nu putea să nu trezească suspiciuni în rândul demnitarilor poloni, care, în frunte cu Stanislaw Zolkiewski, au luat imediat măsuri, mobilizând armata. Situația risca din nou să iasă de sub control. În aceste condiții, Radu Mihnea, domnul Țării Moldovei, a preluat inițiativa de mediere și i-a scris, la 1 septembrie 1618²⁵, hatmanului coroanei care atunci se afla în tabără la Orynin, de unde scria regelui despre situația creată în jurul Moldovei²⁶. Ca în celelalte cazuri acțiunile energice ale lui Stanislaw Zolkiewski nu au permis degradarea situației și declanșarea unei confruntări de proporții.

La începutul anului 1619 scaunul Țării Moldovei a fost ocupat de Gașpar Grațiani. Speranțele care au fost puse în acest domn nu s-au adeverit și, discreditându-se în ochii otomanilor prin acțiuni care erau să pună în pericol stabilitatea în zonă, peste un an și jumătate el este detronat. La 19 august ambasadorul francez la Constantinopol scria regelui despre scoaterea din scaun al lui Grațiani și, totodată, despre intenția acestuia de a opune rezistență²⁷. La 24 august 1619, se știa și numele celui care avea să-l înlocuiască – Alexandru Iliăș²⁸.

După ce a refuzat să se conformeze cererii turcilor, Gașpar Grațiani a scris regelui polon, anunțându-l de dorința sa de a trece de partea Republicii nobiliare. Drept răspuns, regele îi comunica despre pregătirile coroanei „de a realiza succese mari” împotriva turcilor²⁹. Unii demnitari polonezi sperau realizarea unui front comun, la care să adere și Țara Românească, unde în locul lui Radu Mihnea trebuia să fie instalat Gavrilaş Movilă³⁰. Totuși pregătirea în grabă și superficială pentru confruntarea cu armata otomană i-a costat scump pe polonezi, iar rezultatele bătăliei de la Țuțora din 18-10 septembrie 1620 sunt bine cunoscute³¹.

NOTE

¹ Despre evenimentele din acel an vezi studiul nostru: Valentin Alexei Constantinov, *Despre tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din 12 septembrie 1611*, „Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei” (serie nouă), IV-V (1998-2001), p.107-123.

² Această încercare avea să se încheie cu un eșec lamentabil în 1612, în urma bătăliei de la Cornul lui Sas: Constantin Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în secolul al XVII-lea. Data bătăliei de la „Cornul lui Sas”, în „Studii” XXV(1972), nr. 2, p.311-313; Idem, Bătălia de la „Cornul lui Sas”, (3/13 iulie 1612) – Reconstituire, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, 9 (1976), p.59-70 ș.a.*

³ Miron Costin, *Opere complete*, ediție critică de P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură și artă, București, 1958, p. 62-63.

⁴ “Puternicia sa <sultanul turc n.ns.> a trimis un ceauș care trece prin ... Transilvania la regele polon, să-l întrebe dacă această afacere din Moldova este cu știrea și cu voia lui, să se țină în vara viitoare gata de război; dacă nu este cu știrea sa, are puternicia sa grijă de polonii veniți în Moldova” (*Veress*, IX, p.68, nr.56).

⁵ *Hurmuzaki*, Supliment II, vol. II, p. 414-417, nr. CCVI.

⁶ Ei erau căsătoriți cu fiicele lui Ieremia Movilă.

⁷ *Hurmuzaki*, IV/2, p. 362, nr. CCCLXXXVII.

⁸ La 25 iunie 1616, atât dogele Veneției, cât și ambasadorul Olandei comunica suveranilor lor despre mazilirea marelui vizir, care a fost scos din funcție, între altele, și pentru părtinirea îndărătnică pe care o arăta lui Tomșa (*Hurmuzaki*, IV/2, p.361, nr.CCCLXXXVI; N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Movilă*, în AAR MSI, seria II, tomul XXXII (1909-1910), p.1019-1077, p.1066, nr. XXXV).

⁹ La 9 iulie 1616, Almoro Nani comunica dogelui despre hotărârea Porții de a-l muta pe Radu Mihnea din scaunul Țării Românești în cel al Moldovei (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 362, nr. CCCLCCCVIII). Același lucru era relatat de ambasadorul Olandei (N. Iorga, *Op. cit.*, p.1067, nr. XXXVII).

¹⁰ *Veress*, IX, p.110, nr. 93.

¹¹ N.Iorga, *Op. cit.*, p.1067, nr. XXXVII.

¹² Vezi în acest sens scrisoarea lui Stanislaw Zolkiewski adresată nobililor poloni de care am amintit mai sus (*Hurmuzaki*, Supliment II, vol. II, nr. CCVI, p. 414-417).

¹³ N.Iorga, *Op. cit.*, p.1067, nr. XXXVII.

¹⁴ “Scriseșă Jolkovschii hatmanul cărți la slujitori, care nu va ieși din Moldova, loc în oastea lor să n-aibă, că intrasă ei fără voia craiului în Moldova”. (Miron Costin, *Op. cit.*, p. 64.)

¹⁵ Relatarea despre evoluția evenimentelor după retragerea sprijinului din partea oficialităților polone vezi în povestirea lui Joppecourt (*Tesaur*, II, p. 62-67, reproducă în *Călători străini...*, vol. IV).

¹⁶ P.P.Panaitescu, *Pact polono-moldovenesc (1616)*, în “Revista Istorică”, XIII (1927), nr.10-12, p.388-391. Textul polon vezi în “Revista Istorică”, XIII (1927), nr. 10-12, p. 388-391.

¹⁷ Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, în „Restitutio Daciae”, vol. II, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, Editura „Albatros”, 1989, p.44.

¹⁸ Miron Costin, *Op. cit.*, p. 65.

¹⁹ Într-o scrisoare a lui Stanislaw Żolkiewski adresată regelui se menționa că adevăratul motiv al acestei campanii ar fi, de fapt, insistențele rușilor pe lângă persoanele influente de la Constantinopol ca Imperiul Otoman să pornească o campanie de proporții împotriva Poloniei. (Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615-16*, în „Revista Istorică”, XIV (1928), nr. 1-3, p. 46-50, p. 49).

²⁰ *Hurmuzaki*, Supliment II, vol. II, P. 426-428, nr. CCX-CCXI.

²¹ Textul acestui tratat în *Ibidem*, p. 429-433, nr. CCXII. Despre semnificația și consecințele convenției de la Jarucha vezi: Ciobanu, Veniamin, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, Editura Academiei, București, 1994, p.170-174.

²² *Hurmuzaki*, Supliment I, vol. I, p. 177, nr. CCLXX.

²³ *Ibidem*, p. 178-179, nr. CCLXXII.

²⁴ Ilie Corfus, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone*, sec. XVI -XVII, ediție îngrijită de Vasile Matei, București, Editura Academiei, 2001, p. 242-243, nr. 116.

²⁵ *Idem*, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei, 1983, p. 93-94, nr. 40.

²⁶ *Ibidem*, p. 94-96, nr. 41.

²⁷ *Hurmuzaki*, Supliment I, vol. I, p. 187, CCLXXXVI-CCXXXVII.

²⁸ *Ibidem*, IV/2, p. 387, CDXXV.

²⁹ Ilie Corfus, *Documente. Sec. XVII*, p. 99, nr. 45.

³⁰ *Ibidem*, p. 99-103, nr. 46.

³¹ Descrierea bătăliei de la Țuțora din 18-20 septembrie 1620 în *Hurmuzaki*, Supliment II, vol. II, p. 474-478, nr. CCXXVI, *Ibidem*, p. 478-480, nr. CCXXVII; Miron Costin, *Op.cit.*, p. 70-75.

Dariusz Kołodziejczyk

(Universitatea din Varșovia)

TRATATUL DE LA HOTIN – UN EXEMPLU DE DIPLOMAȚIE PREMODERNĂ

În tradiția istorică poloneză rezultatul campaniei de la Hotin din anul 1621 de-a lungul anilor a fost apreciat drept un simbol al unei victorii strălucite, atât pe câmpul de luptă, cât și pe arena politică. Datorită participării la bătălie a cazacilor zaporojeni sub conducerea hatmanului Petru Konaszewicz-Sahajdaczny, Hotinul a ocupat un loc important și în istoriografia ucraineană.

Deja în secolul al XVII-lea conducerea Poloniei a avut grijă să propage succesul armatei polono-lituaniene, considerând-o apărătoare a Europei creștine de invazia islamului. Panegirice, care slăveau faptele de arme ale principelui polon Wladyslaw Waza, au fost făcute nu doar în Polonia, dar și în Occident. Răsunetul victoriei în campania de la Hotin a ajuns și în Balcani. Un exemplu convingător în acest sens este poemul *Osman*, scris de Ivo Gundulić, cel mai strălucit creator în stil baroc al slavilor de sud¹. Cu toate că orașul natal al lui Gundulić – Dubrovnik (Ragusa italiană) – se afla sub stăpânirea sultanului, autorul nu-și ascundea admirația față de cavalerii învingători din Lehistan.

Faptul înfrângerii osmanilor lângă Hotin este consemnat, de asemenea, deși fără entuziasm și într-un șir de cronică turcești. Cu toate acestea, în aceeași perioadă, a apărut o lucrare în limba turcă în care campania de la Hotin era descrisă ca ... o victorie a sultanului Osman al II-lea! Este vorba de o cronică anonimă despre expediția de la Hotin, ce are următorul titlu *Zafer-nâme (Cartea Victoriei)*. În această cronică, editată acum 20 de ani de către Yaşar Yücel, găsim o informație de necrezut, precum că solii polonezi au propus turcilor în schimbul păcii să plătească anual *haraciul*. În continuare citim: „Tratatul de pace a fost încheiat în condițiile expuse mai sus, (iar armata Padișahului) a pornit în retragere după transmiterea a câtorva *ghiauri* vestiți luați în calitate de ostateci până la vremea, când haraciul și dările vor fi trimise la picioarele Împăratului Înaltei Porți”².

Dacă această relatare ar fi fost una izolată, ea ar putea fi ușor depreciată, ca o pildă tipică de megalomanie otomană și expresie a unei dorințe a autorului de a fi agreat la curtea sultanului. Apare întrebarea dacă autorul ar fi riscat în acel timp să facă o astfel de tălmăcire

a faptelor. Dacă apropiații sultanului erau convinși de eșecul suferit la Hotin, un panegiric în cinstea biruitorului Osman al II-lea putea fi considerat atunci drept o blasfemie și putea să aibă consecințe grave pentru autor. Câțiva ani mai târziu poetul otoman de curte Nefi a plătit cu capul pentru limba sa ascuțită³.

Informații despre victoria de la Hotin a sultanului Osman al II-lea conțin și alte surse documentare musulmane. În cronică monumentală despre domnia conducătorului *sasanid* al Iranului, Abbas cel Mare, alcătuită de către secretarul său, Eskandar Bega Monshi, găsim următorul pasaj, scris în anul câinelui⁴, adică în 1031 al erei musulmane (AD 1621/ 1622):

„The Shah had heard that Sultan ‘Osman, the Ottoman Sultan, had launched a major campaign in Europe against the Franks who were harassing the frontiers of Islam, and so he dispatched an ambassador from Herat, the *qurči* Čelebi Beg Qajar, to seek verification of these reports and to notify the Ottoman Sultan of his own victories at Kandahar and Hormuz⁵ [...] According to the reports of travelers coming from Anatolia reports later confirmed by Ottoman envoys sent by the new sultan- Sultan ‘Osman had returned victorious from his campaign in Europe”⁶.

Sasanizii purtau războaie sângeroase cu otomanii mai mult de o sută de ani. Ambele dinastii, care reprezentau respectiv curentele *șiiit* și *sunit* ale islamului, se învinuiau reciproc de erezie. Nu era deci nici un motiv ca să repete versiunea falsă propagandistică și cronicarul șahului Persiei, inventată în scopul ascunderii înfrângerii la curtea otomană. De fapt, în text se menționează că șahul se informa nu doar din versiunea propusă de solii otomani. Acestea erau completate cu știrile din raportul delegatului sasanid și din cele aflate de la negustori și călători. Cu toate acestea concluzia cronicarului este că: sultanul Osman s-a întors din campanie biruitor!

Pentru a stabili, care dintre părți - cea creștină ori cea musulmană - a prezentat veridic rezultatul campaniei de la Hotin, apelăm la principalele evenimente. Contrar stereotipurilor de mai târziu, pe tot parcursul sec. al XVI-lea relațiile polono-turce, în temei, au fost pașnice. Sprijinul oferit de către ambele părți candidatului antihabsburgic în Ungaria - Jan Zápolya, de asemenea „pacificarea” în comun a Moldovei pe timpul domniei lui Petru Rareș, în 1538, permit chiar să vorbim despre o alianță între Istanbul și Cracovia. Faimoasa alianță turco-franceză, încheiată în anul 1536 de către Suleyman Magnificul și Francisk I, era analoagă cu „tratatul veșnic” turco-polon, semnat cu trei ani mai înainte de către Suleyman și Sigismund cel Bătrân. În secolul al XVI-lea Franța și Polonia constituiau doi piloni ai politicii europene a otomanilor, îndreptată împotriva Habsburgilor.

Situația s-a schimbat către sfârșitul secolului al XVI-lea. Întețirea incursiunilor războinice căzăcești la Marea Neagră, expedițiile magnaților polonezi în Moldova și politica prohabsburgică tot mai deschisă a regelui Sigismund al III-lea Vaza în preajma războiului de 30 de ani - toate acestea trezeau reacții nervoase din partea Porții. La deteriorarea relațiilor a contribuit și activitatea lui Cantemir - fondatorul Hoardei nohailor, practic, independentă de Crimeea, care invadea teritoriile Poloniei din taberele sale din Bugeac. În anul 1617 hatmanul Stanislaw Zolkiewski cu greu a preîntâmpinat declanșarea războiului polono-turc, încheind cu conducătorul otoman Iskender pașa o înțelegere de compromis lângă localitatea Busza⁷. În baza acesteia în primăvara anului 1619 sultanul Osman al II-lea a înaintat o carte de legământ (*ahdname*)⁸, adusă la Varșovia de către negociatorul principal de la Busza, Piotr Ozga⁹. La 2 decembrie 1619 Sigismund al III-lea a prezentat un document solemn de confirmare a tratatului, pe care l-a dus la Istanbul Samuel Otwinowski¹⁰. Însă în primăvara anului 1620 au ajuns pe malurile Bosforului vești despre alte incursiuni căzăcești în teritoriile de lângă Marea Neagră. Temându-se de represii din partea Porții, Otwinowski a părăsit

în grabă capitala otomană, iar în toamna anului 1620 a avut loc campania cu final tragic de la Țuțora.

Încurajat de succesul campaniei de la Țuțora, în anul 1621 sultanul Osman al II-lea a organizat o expediție generală împotriva vecinului de la nord. Pentru prima dată în istorie întreaga mașină de război a Imperiului Otoman, condusă personal de către padișah, s-a îndreptat spre hotarele Poloniei. Datorită unei mobilizări masive în statul polono-lituanian și a ajutoarelor căzăcești, a fost adunată o armată de câteva zeci de mii de oameni, dar care nu se egala cu forțele invadatorului. Trecând Nistrul, forțele polono-lituaniene s-au întărit în tranșee în tabăra de lângă Hotin. După moartea marelui hatman al Coroanei Stanislaw Zolkiewski și luarea în prizonierat a hatmanului de campanie Stanislaw Koniecpolski în urma expediției de la Țuțora din anul trecut, conducerea forțelor unite a fost preluată de către marele hatman lituanian Jan Karol Chodkiewicz.

Asediul de către turci a taberei de la Hotin a durat toată luna septembrie. La 24 septembrie a murit în timpul asediului hatmanul Chodkiewicz, dar aceasta nu a dus la înfrângerea rezistenței apărătorilor. La începutul lunii octombrie s-au început tratativele, solii Stanislaw Zorawinski și Jakub Sobieski vizitând în tabăra marelui vizir, Dilaver pașa. În timpul negocierilor s-au confruntat cu mari dificultăți lingvistice, căci nici una din părți nu avea traducători competenți. Cuvintele lui Zorawinski, rostite în limba polonă, le traducea în română un oarecare Simon, iar voievodul valah Radu Mihnea, la rândul său le tălmăcea în limba turcă. La 7 octombrie a fost elaborat proiectul tratatului în limba polonă, care apoi a fost tradus în turcă. În acest caz procedura a fost și mai complicată: Sobieski a dictat textul în polonă unui valah necunoscut, care îl tălmăcea în greacă, iar traducătorul grec al Poartei l-a dictat în turcă unui scrib otoman, care a realizat copia în limba turcă a tratatului. În cele din urmă, au fost elaborate două versiuni ale armistițiului: una în limba polonă, semnată de către cei doi emisari amintiți mai sus, și alta în turcă, prezentată din numele marelui vizir - Dilaver pașa. La 9 octombrie a avut loc schimbul solemn de documente, apoi ambele armate au început pregătirile de retragere¹¹.

Versiunea originală în polonă a tratatului, remisă părții turcești, nu a ajuns până în zilele noastre, dar o copie oficială a acestuia a fost inclusă în Metrica Coroanei. În afară de aceasta s-au păstrat multe copii în colecțiile magnaților¹². Nu există nici documentul original turcesc, înmănat lângă Hotin emisarilor poloni, o copie a acestuia însă se păstrează într-o colecție turcă de corespondență diplomatică din secolul al XVII-lea, publicată în secolul al XIX-lea la Istanbul cu un titlu derutant „Fondul lui Feridun Bei”¹³. Compararea textului copiei turcești cu traducerea păstrată în Polonia ale originalului pierdut demonstrează cât de incomplete și imprecise erau acestea din urmă¹⁴.

Dacă analizăm versiunile în limbile polonă și turcă ale tratatului de la Hotin, constatăm că textul documentului emisarilor polonezi tradus în turcă este aproape *in extenso* introdus în documentul prezentat de către marele vizir, dar pot fi observate câteva deosebiri esențiale.

În versiunea polonă a tratatului citim că „Polonia în viitor în fiecare an va da hanului tătăresc obișnuitul *jold* (...). Iar când de către Măritul Rege va fi chemat hanul cu oștile sale împotriva dușmanilor Măritului Rege și ai Poloniei, acela se va prezenta fără zăbavă”¹⁵. Însă în versiunea turcească plata anuală pentru han este numită *virgu*, ceea ce în limba turcă înseamnă impozit. Nu este amintită nici obligația hanului de a presta servicii militare regelui, în schimb se subliniază că suma de bani anuală pentru han trebuie să fie transmisă destinatarului fără întârziere (tur. *bila-tereddud*)¹⁶.

În Polonia cadourile anuale făcute tătarilor erau considerate un fel de mită, ca aceștia să nu invadeze teritoriile estice ale țării. Nomazii le socoteau un tribut ce li se cuvine. Într-o

scrisoare din anul 1521 hanul din Crimeea, Mehmed Girei, îl informa pe sultanul Suleyman că regele polonez îi este tribut, căci s-a obligat să-i plătească anual 15000 de florini cu titlu de tribut¹⁷. Viorel Panaite apreciază aceste pretenții drept expresie a „unui abuz terminologic”¹⁸. În opinia noastră, cadourile anuale pentru han erau pentru juriștii otomani, dornici să fundamenteze legal realizarea unor armistiții de lungă durată cu Polonia, doar un pretext. Dreptul și tradițiile musulmane permiteau încheierea păcii cu „necredincioșii” doar pe o perioadă care să nu depășească 10 ani. Pilda a fost dată de însuși prorocul Mohamed, care în anul 628 a încheiat în Hudajbiji cu locuitorii păgâni ai Mekăi un armistițiu pe 10 ani.

Oferind plăți anuale hanului, regele polonez devenea în ochii juriștilor musulmani plătitor de tribut cârmuitorului musulman, cu care se putea deja semna un tratat veșnic. Nu întâmplător toate tratatele veșnice polono-turce, încheiate în anii 1553-1678, prevedeau plăți anuale față de han¹⁹.

În versiunea turcă a tratatului de la Hotin se menționează, de asemenea, și obligația regelui Poloniei de a nu se amesteca în treburile interne ale Moldovei, Munteniei, Transilvaniei și Ungariei, precum și de a distruge cetățile și întăriturile pentru apărare (tur. *palanka*), construite, chipurile, de către supușii Poloniei pe pământurile ce aparțineau sultanului²⁰. Formulări asemănătoare în versiunea polonă nu există. În anii următori alte delegații ale Poloniei vor căuta să-i convingă pe otomani că articolul despre distrugerea cetăților este unul fără sens, deoarece niciodată ele nu au fost construite pe pământurile sultanului.

În ultimul fragment al versiunii turcești a tratatului de la Hotin este vorba despre necesitatea trimiterii solului polonez la Istanbul. Pentru a obține de la sultan cartea de legământ, acesta trebuia să-i aducă cadouri potrivite și *pişkeşul*²¹. În text nu este folosit cuvântul umilitor „haraci”, dar putem considera că termenul *pişkeş*, care în limba turcă înseamnă cadou închinat cârmuitorului, era utilizat cu sensul de haraci. Nu întâmplător acesta este amintit în tratatul de la Buczacz din 1672, când regele polon, obligat să facă plăți anuale sultanului, va deveni *de facto* vasalul turcilor²².

Fragmentul din versiunea turcească a tratatului de la Hotin, care conținea mențiunea despre *pişkeş*, în versiunea polonă nu există. Nu putem afirma că fragmentul respectiv exista în originalul pierdut al documentului turcesc, înmănat emisarilor Poloniei. Cancelaria otomană este posibil să-l fi inclus doar în propria copie, în scop propagandistic intern. Anexarea articolului despre tribut, pe care s-ar fi obligat să-l plătească Polonia, putea să tempereze zvonurile despre expediția militară nereușită. În orice caz, când în timpul negocierilor de mai târziu turcii s-au reîntors la chestiunea tributului, referindu-se la pactele de la Hotin, partea polonă cu indignare a respins aceste cerințe, afirmând că niciodată n-a fost vorbă despre aceasta²³.

În acest articol s-a urmărit de a demonstra în ce situație poate să ajungă istoricul contemporan, dacă analizând evenimentele din trecut se va baza doar pe sursele unei părți. În negocierile diplomatice ale epocii premoderne, de regulă, documentele nu se elaborau în comun. Fiecare dintre părți propunea varianta proprie a tratatului, în conformitate cu practica de cancelarie proprie și terminologia tradițională înrădăcinată. Deseori documentele părților erau redactate în diferite limbi, neînțelese de acestea.

Putem, desigur, să-i compătimim pe strămoșii noștri, care purtând negocieri în aceste condiții, fără a cunoaște limba partenerului, deveneau victime ale unor numeroase confuzii. Pe de altă parte, poate că ar trebui să-i învidiem pentru situația lor convenabilă din punct de vedere psihologic, în care fiecare dintre părți putea pleca de pe câmpul de luptă cu convingerea că anume ei îi aparține victoria.

NOTE

¹ Despre Gundulić vezi monografia cercetătorului croato-australian Zdenko Zlatara: *Slavic epic: Gundulić's Osman*, New York, 1995.

² [...] şürut-i ma'hud üzere 'akd-i musalaha olunub harac ü vergüleri südde-i seniyye-i hüsvrevani ve 'atebet-i 'aliyye-i hakanilerine irsal idinceye deign [...] birkaç bellü başlu kafirleri rehn tarikiyle virdüklerinden sonra [...] rihlet idüb; zob. Yaşar Yücel (ed), II. Osman adina yazılmış Zafer-nâme (Ankara, 1983), pp. XXI i 182-183 (facsimile).

³ Nefi, executat din ordinul sultanului Murad al IV în anul 1635, a activat și la curtea lui Osman al II-lea, căruia i-a dedicat o operă de laudă; vezi : (Ankara, 1991). Soarta lui Nefi a fost pecetluită de satirele inserate în culegerea *Siham-i Kaza (Săgețile Destinului)*, îndreptate împotriva multor funcționari otomani. Chiar nici el nu s-a încumetat să-l atingă pe sultan. O copie din secolul al XVIII-lea a colecției *Siham-i Kaza* se păstrează la Rossiiskaia naționalnaia biblioteka din Petersburg, f. 933: *Tjurkskie rucopisi. Novaia seria*, nr.253.

⁴ Conform calculelor calendarului chinez-mongol, 1622 este anul câinelui.

⁵ Este vorba despre campania victorioasă în Afganistan împotriva Marilor Mogoli și de alungarea portughezilor de pe insula Hormuz din Golful Persic (ultimul fapt s-a realizat cu ajutorul englezilor).

⁶ *History of Shah 'Abbas the Great (Tarikh-e' Alamara-ye 'Abbasi)* by Eskandar Beg Monshi. Translated by Roger M. Savory, vol.2, Boulder, Colorado, 1978, p. 1205.

⁷ În realitate lângă Jaruga; documentele tratatului, înaintate de către părțile polonă și turcă la 23 septembrie 1617 sunt publicate în: Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century: An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents)*, Leiden, 2000, pp. 345-353.

⁸ În literatura științifică română termenul turcesc 'ahdname' este tradus „carte de legământ”; vezi: Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, 1997, p. 197.

⁹ Kołodziejczyk, *Op.cit.*, pp. 354-368.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 369-375.

¹¹ *Ibidem*, pp. 131-132; acolo este și altă bibliografie; cel mai bun izvor documentar polon despre mersul negocierilor este zilnicul lui Jakub Sobieski, publicat în: Zegota Pauli (ed.), *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 Jana hrabi z Ostroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego i Jakóba Sobieskiego, (Mărturii despre campania de la Hotin din anul 1621 ale nobilului Jan din Ostrorog, Prokop Zbigniewski, Stanisław Lubomirski și Jakob Sobieski)*, Kraków, 1853, pp. 105-182.

¹² Textul publicat alături de traducerea engleză în: D. Kołodziejczyk, *Op.cit.*, pp. 376-380.

¹³ În realitate fondul lui Feridun Bej, secretarul marelui vizir Mehmed Sokollu, cuprindea doar documente din sec. al XVI-lea și anterioare. Ediția din Istanbul din sec. al XIX-lea, include, de asemenea, un șir de acte de mai târziu, ce provin din alte colecții: vezi discuția în: *Ibidem*, pp. 87-89.

¹⁴ Textul turcesc, alături de traducerea engleză, este publicat în: *Ibidem*, pp. 381-387; acolo este și nota despre traducerile polone.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 378.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 382 și 385.

¹⁷ *Le khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, présenté par A. Bennigsen, P.N. Boratav, D. Desai, Ch. Lemerrier-Quelquejay, Paris-La Haye, 1978, pp. 110-117.

¹⁸ V. Panaite, *Op. cit.*, 181-182.

¹⁹ Această teză am formulat-o în articolul *A fost oare Polonia vasalul Imperiului Otoman?*, publicat în "Rocznik Stacji Naukowej PAN w Paryżu", vol.4 (2001), pp. 79-86. O versiune lărgită în limba franceză, intitulată „Republica polono-lituaniană a fost ea oare vasală Imperiului otoman?”, urmează să apară în: *Księga Jubileuszowa ofiarowana Prof. Tadeuszowi Majdzie*.

²⁰ D. Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, pp. 382 și 385.

²¹ *Ibidem*, pp. 383 și 387.

²² *Ibidem*, pp. 497 și 499.

²³ D. Kołodziejczyk, *A fost oare Polonia vasalul Imperiului Otoman?*, p. 85

SUMMARY

The Treaty of Hotin as an Example of Early Modern Diplomacy (abstract)

In September 1621 the Polish-Lithuanian army, encamped near Hotin, successfully resisted numerous attacks of the Ottoman army led by Sultan Osman II. After the prolonged

negotiations, an armistice was concluded on 9 October and the Ottoman army withdrew. In the Polish historical tradition this campaign has been regarded as a great military and political success. Yet, according to some Muslim chronicles, the Ottoman withdrawal was agreed on the condition that the Polish king would pay tribute to the sultan.

A close examination of the Polish and Ottoman documents of the treaty proves that their contents differ substantially. While the Poles agreed to send the yearly pay [*zold*] to the Crimean khan on the condition that the Tatars assist the Poles against their enemies, in the Ottoman document this pay is referred as *virgü* - a kind of an obligatory tax or tribute. Another clause of the Ottoman document, requiring that the royal subjects do not interfere in the internal matters of Moldavia, Wallachia, Transylvania, and Hungary, is missing altogether in the Polish text. The last paragraph of the Ottoman treaty document, not present in the Polish copy as well, concerns the tribute [*pişkeş*], which was to be paid by the Poles at the imperial threshold.

No wonder that in the following years such conflicting versions of the final treaty resulted in numerous misunderstandings, as the Poles constantly refused to send any tribute to the Porte. It is not unlikely that the Ottomans entered the last clause merely for the use of their internal propaganda as they wanted to slur the gossips of an unsuccessful campaign.

The lack of a mutually agreed version of a treaty was typical in early modern diplomacy. Each side issued its own document, fitting its own language, terminology and chancery tradition. This must have been confusing to the contemporaries as it is still to a modern historian. Yet, such a confusing situation resulted in one psychological advantage: both adversaries could have returned from the battlefield claiming that the victory was their.

Alina Felea

(*Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei*)

STANISLAW ZOLKIEWSKI. DESPRE RELATĂRILE CRONICARILOR MOLDOVENI ŞI STAREA MONUMENTULUI RIDICAT ÎN CINSTEA LUI

Datorită poziţiei sale geostrategice, Ţara Moldovei s-a aflat la intersecţia intereselor Imperiului Otoman şi ale Regatului polonez. În cel de-al doilea deceniu al secolului al XVII-lea Imperiul Otoman, ameliorându-şi pentru un timp problemele interne şi nefiind de acord să cedeze din poziţiile pe care le deţinea în Europa de Sud-Est, luptă pentru înlăturarea influenţei polone în Ţara Moldovei¹. În aceste evenimente a fost implicat nemijlocit Stanislaw Zolkiewski, mare cancelar şi hatmanul de coroană al Poloniei², remarcabil om politic, personalitate eminentă, despre care au scris în operele lor cronicarii moldoveni.

La începutul deceniului al doilea al secolului al XVII-lea, văduva lui Eremia Movilă, doamna Elizbeta Movilă, împreună cu ginerii Wisniowecki şi Korecki, încearcă cu ajutorul polonezilor să recapete tronul Ţării Moldovei pentru fiul său, organizând o campanie militară³. În condiţiile de la sfârşitul anului 1615, când Regatul polonez se confrunta cu probleme serioase în Rusia, seimul este nevoit să condamne acţiunile principilor Wisniewecki şi Korecki. Zolkiewski se pronunţă categoric împotriva unei astfel de acţiuni, despre ce confirma Universalul său către şleahţă din 7 noiembrie 1615 şi adresarea din 25 iunie 1616, când prevenea despre un

eventual atac otoman, fiind indignat de acțiunile care pun în pericol siguranța statului⁴. Hatmanul polonez se adresează către cei care au intrat în Moldova să se întoarcă la vatră pentru a merge în expediție în Rusia : „Scrisese Jolcovschii hatmanul cărți la slujitori care nu va ieși din Moldova, loc în oastea lor să n-aibă, că intrasă ei fără voie craiului în Moldova”⁵.

Incursiunile cazacilor în Moldova l-au determinat pe Schender-pașa să ia măsuri împotriva unor eventuale atacuri. Zolkiewski va sta față în față cu oastea acestuia. Iscusit comandant și strateg, el acționa reușit Miron Costin relatează: „oblicise și leșii gândul Schinder-pașea și i-au ieșit hatmanul Jolcovschi cu oștile leșești la margine, la un loc anume Bușa, mai sus de Soroca pe Nistru”, menționând că mai „puțină oaste era la Jolcovschii decât la Schinder-pașea, iară mai aleasă, tot lefegii, și să strîngea și cazacii din toate pălăncile la dânsul”⁶. În urma unor schimbări de solii, la 22 septembrie 1617, la Iaruha a fost încheiat tratatul de pace cu turcii⁷. Regele a încuviințat acțiunile lui Zolkiewski, care la 6 februarie 1618 devine mare cancelar, iar la 6 martie 1618 mare hatman al Coroanei. „Peste un an, scrie Miron Costin-tătarii au lovit Volinia și pân-a strînge oștile Jolcovschii au ieșit tătarii cu mare plean din Țara Leșească, fără nici o sminteală”⁸. Zolkiewski a fost învinuit de această incursiune nepedepsită, căci scrie cronicarul : „Jolcovschii mare bănat pentru aceste toate au avutu... de la crai și de la toată crăiia leșească pentru moale lucrurile lui”⁹. Șleahta polonă l-a acuzat și de cedarea Hotinului, și de pierderea influenței asupra Moldovei.

Relațiile polono-otomane s-au agravat și în 1618 armata polonă a fost mobilizată. După cum relatează cronicarul, când a pornit spre Hotin „Jolcovschii hatmanul ave 1600 de husari tot înherați, 4000 de călări deosebi de husari, ce le dzic steaguri îndzăoate, 200 de raitari nemți călări, 400 de cazaci lisovți, 2000 de pedestri nemți...Dac-au trecut Jolcovschii hatmanul cu oștile leșești Nistru la Hotinu au făcutu leșii sfatu... . Ce acest sfat n-au primitu Jolcovschii hatmanul, ce să hie dzis : mai bine să vadză veștile cum sîntu decît să le audze de la alții”¹⁰. Însă ciocnirile între părți au fost evitate. Starea de încordare între Imperiul Otoman și Regatul polonez se menține până la finele lui 1619.

În timpul domniei lui Gaspar Grațiani (4 februarie 1619- septembrie 1620) s-a întreprins o tentativă de a acționa în lupta împotriva otomanilor în colaborare cu polonezii. După joncțiunea armatelor, forțele aliate s-au îndreptat spre Țuțora, unde s-a dat lupta hotărâtoare. Din cauza atacurilor neconținute ale armatei lui Schender-pașa și a înfrângerilor suferite de către forțele aliate (al căror număr era mic, căci în loc de numărul scontat Gaspar Grațiani a trimis numai 600 ostași), la care se adăuga și lipsa proviziilor, situația la Țuțora deveni critică. S-a hotărât convocarea unui consiliu pentru a planifica acțiunile următoare. Miron Costin relatează: „leșii au cădzutu la mare spaimă și tulburare... Și îndată au mârșu toate capetele la cortul lui Jolcovschii, la sfat, mahnîți toți, vadzându-să închiși de atâtea mulțime de oști, depărtați de țara și de cetățile sale, fără nice o nedejde de agiutoriu”¹¹. Zolkiewski a propus retragerea cu luptă spre Movilău : „Jolcovschii hatmanul ținea inima tare, ... răspundzându tuturor, cum a doua dzi vor să-și tocmească lucru cu războiu și apoi, dacă n-or putea înfrînge puterea nepriiatenilor, să lege tabăra și să meargă cu tabăra lor, spre Nistru”¹². Se vede că vorbise destul de convingător hatmanul, căci zise cronicarul : „Au pătrunsu tuturor inimile aceste sfaturi, dacă au audzitu cu tabăra legată mârșul”¹³.

Om curajos, hatmanul încearcă, în situația complicată la moment, să încurajeze ostașii : „Ce înțelegându Jolcovschii spaima ca aceia a oștii, au îmblat pe la otace cu fălcii de vântu, arătându-să oștenilor cum este de față și are grijă de oaste și au mai întăritu și străjile”¹⁴.

Experiența lui Schender-pașa, susținut de tătari, trădarea boierului Șeptelici, neînțelegerile din tabăra poloneză au fost factorii care au determinat retragerea grabnică a polonezilor. La 29 septembrie marele cancelar Stanislaw Zolkiewski se retrage cu lupte de sub Țuțora, găsindu-

și moartea nu departe de Soroca, la 10 kilometri de Movilău. Sfârșitul tragic al marelui hatman este descris de cronicarii Miron Costin și Ion Neculce. Astfel, Miron Costin relatează: „Iară pre Jolcovschii numai cu o slugă a lui rătăcitu, pedestru, l-au găsit o drâmbă de tătari și până a înțelege cine este, vădzându-l om bătrân, l-au tăiatu. Și apoi din sluga lui înțelegându că este Jolcovschii, i-au dus capul la Schinder –pașeași au stătutu toată ziua într-o sulită înaintea corturilor lui Schinder-pașea capul lui Jolcovschii. Și într-acela loc stă stâlp de piatră, făcut apoi de oamenii lui Jolcovschii și până astăzi în ținutul Sorocii, în cea parte de satul anume Slobodzia –Saucăi, locu ca de giumătate de milă de Movilău”¹⁵. Ion Neculce concretizează: „Când au bătut turcii pre Gaspar-vodă la Țuțora, întorcându-să leșii înapoi, tăiat-au un tatar pe Jolcovschii hatmanul leșescu, lângă Movilău, precum scrie și letopiseșu. Numai tătarul nu l-au știut că este Jolcovschii hatmanul leșilor. Ce după ce l-au omorât au găsit ceasornicul în sân, de aur cu diamanturi și aflând tătarul că au fost hatmanul leșescu să fie dzis tătarul acela că nu trebuiește să trăiască omul în lume, dacă nu va ave noroc”¹⁶.

Monumentul marelui hatman al Coroanei Stanislaw Zolkiewski a fost ridicat în anul 1621, fiind cel mai vechi monument păstrat pe teritoriul Moldovei¹⁷.

Despre starea monumentului la 1907 și 1908 s-a discutat la ședința Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău¹⁸. Procesul-verbal conține raportul preotului comunei Sauca, D. Baliții, despre cheltuielile necesare pentru restaurarea lui și răspunsul „Societății exploratorilor locurilor de pe lângă Nistru” din Soroca. Secretarul științific al Societății a comunicat despre măsurile luate de ziarul polon din Kiev în scopul adunării de bani pentru restaurarea monumentului. „Societatea exploratorilor locurilor de pe lângă Nistru” a oferit un model al vechiului monument după «Album Widokow Napoleona Ordy», care s-a păstrat la muzeul Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău. În adunarea generală a Societății preotul comunei Sauca a raportat despre starea monumentului. Adunarea generală a hotărât să intervină pe lângă autoritățile locale și societatea polonă pentru soluționarea problemei restabilirii monumentului¹⁹. Prima dată a fost restabilit în 1912 din fondurile adunate din colecte obștești²⁰.

N. Efodiev descrie monumentul în detaliu: „Monumentul lui Zolkiewski era un stâlp cu 5 laturi, pereții căruia erau din piatră de gresie cioplită. La acest monument se poate deosebi două părți: inferioară și superioară. În partea inferioară fiecare perete are câte 202cm lățime și 460cm înălțime, apoi urmează un ciubuc de vre-o 35 cm. Partea superioară are 4 laturi, însă ceva mai înguste și mai joase decât cele din partea inferioară. Fiecare perete are aici cam 180 cm lățime și 255 cm înălțime. Vârful monumentului are forma semirotundă, pe care e întărită o cruce de fier cam de 180 cm înălțime. Toți pereții monumentului sunt lucrați la fel, adică din piatră de forma prismatică, legați cu ciment. Pietrele au lungime diferită (30-70 cm), iar înălțimea în partea de jos a monumentului e de 20 cm (a pietrei – n.n.) și în cea de sus cam de 15 cm și sunt așezate rânduri simetrice. Partea de jos a monumentului are 23 rânduri, iar cea de sus 17”²¹.

În partea de sus a monumentului era instalată o tablă de marmură neagră cu următoarea inscripție aurită: „Oaspete (trecătorule), dacă ești păgân nu pizmui locul pietrei acesteia, dacă te apropii ca un creștin, nu refuza să îndeplinești datoria și să te rogi lui Dumnezeu în biserică. Ori cine ai fi tu, care treci pe aici învață pilda mea, cât de dulce și onorabil e de a muri pentru Patrie. Stanislaw Zolkiev Zolkiewski, Cancelarul Regelui și comandantul suprem al armatei. Căpitanul (în lupte) de lângă Bar și Oavorov, care după biruința ce a câștigat asupra cazacilor răsculați a căpătat și un triumf în Monarhia Moscova subjugată. După ce cu mărire cărmuiau Polonia pe timpul războiului și al păcii, am luptat vitejește cu tătarii și aici mi s-a stins viața. Și voi, câmpii, udate cu sângele meu de fiți martori credincioși pentru veșnica pomenire a pietății mele, către Dumnezeu și devotamentul către Patrie”²². Un

cronicar polon deplângea nenorocirea în felul următor : „ Mai bine s-ar fi cufundat în pământ toată Țara aceea a Moldovei, mai înainte de a intra noi întrânsa, căci niciodată Coroana polonă n-a suferit o așa înfrângere”²³.

Restaurarea actuală s-a efectuat de către specialiștii care colaborează cu Societatea „Wspolnota Polska” din fondurile Senatului Republicii Polone. Obeliscul a fost sfințit la 7 octombrie 2003 de către șeful bisericii romano-catolice din Polonia cardinalul Josef Glemp. La solemnitatea patronată de către Mareșalul Senatului Republicii Polone, profesorul Longin Pastusiak, au participat ambasadorul Republicii Polone în Republica Moldova, ES Piotr Marcinak, reprezentanți ai consulatului Republicii Polone, profesori universitari din Polonia, reprezentanți ai diasporei poloneze din Republica Moldova și Ucraina și ai Institutului de Istorie al A.Ș. a Moldovei.

NOTE

¹V. Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul XVII. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, 1994.

² *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, tom.6, Poznan, 1996.; M. Tymowski, J. Kienewicz, J. Hobzer, *Historia Polski*, Warszawa, 1991, p.172; *Kronika Polski*, Warszawa, 2000, p.222.

³ Încercarea Movileștilor de a-și restabili domnia a fost fără succes, căci în urma bătăliei de la Drăgșani din 23 iulie 1616, au fost învinși. Familia lui Ieremia Movilă a fost capturată de turci și impusă să treacă la islam. Mai detaliat despre aceasta vezi I. Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elizabeta Movilă în anul 1615-1616*, în „Revista istorică”, 1928, (XIV), nr. 1-3, p. 46-50; *Documente E. Hurmuzaki*, Supliment II, vol. II, București, p. 414-417.

⁴ *Ibidem*, p. 414-417.

⁵ M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron –vodă încoace*, în „Letopisețul Țării Moldovei”, Chișinău, 1990, p. 151

⁶ *Ibidem*. Miron Costin relatează despre expediția lui Schinder –pașa: „La anul Schinder-pașa din porunca împărăției a strâns câtă oaste au avutu din pășiiia lui și cu Radul vodă domnu de Moldova și cu oștile muntenesti și ungurești de la Betlean Gabor, domnul Ardealului că era Betlean Gabor mare neprieten leșilor și cu tătari au purcesu asupra Țării Căzăcești, să le strice pâlâncile și să-i prade”. M. Costin, *Op. cit.*, p. 152.

⁷ Despre prevederile tratatului de pace de la Iaruha, semnificația și consecințele lui vezi V. Ciobanu, *Op. cit.*, p.170-174; Miron Costin relatează :” Capetele de pace era dinspre leși să oprească pre cazaci să nu îmble pre mare și în Moldova să nu mai îmble oștile lor. Iar despre Schinder-pașea era să oprească pre tătari, să nu îmble stricând în Țara Leșească ...”. (M. Costin, *Op. cit.*, p.152.; J. Topolski, *Historia Polska*, Poznan, 2000, p. 124.

⁸ M. Costin, *Op. cit.*, p. 152.

⁹ *Ibidem*, p. 152.

¹⁰ *Ibidem*, p. 154.

¹¹ *Ibidem*, p. 155.; Tymowski M., Kienewicz J., Hobzer J., *Op. cit.*, p.152.

¹² M. Costin, *Op. cit.*, p.155.

¹³ *Ibidem*, p. 155.

¹⁴ *Ibidem*, p. 155.

¹⁵ *Ibidem*, p.158.

¹⁶ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabița vodă încoace*, în „Letopisețul Țării Moldovei”, Chișinău, 1990, p. 203

¹⁷ *Monumentele Moldovei*, Chișinău, 1969, p. 9; *Памятники истории и культуры Молдавии*, Кишинэу, 1988, p. 70.

¹⁸ N. Efodiev, *Monumentul lui Zolkiewski*, în „Revista societății istorico- arheologice bisericești din Chișinău”, vol. XV, 1924, p. 72.

¹⁹ *Ibidem*, *Op. cit.*, p. 72.

²⁰ *Ibidem*, p. 73.

²¹ *Ibidem*, p. 73.

²² *Ibidem*, p. 74.

²³ *Ibidem*, p. 74.

Jerzy T. Petrus
(Cracovia, Castelul Regal da la Wawel)

CONSIDERAȚII PRIVIND CTITORIILE ARTISTICE ALE HATMANULUI ȘI CANCELARULUI STANISLAW ZOLKIEWSKI ȘI AMINTIRILE DESPRE EROU

Personalitatea lui Stanislaw Zolkiewski (1547-1620), hatmanul și marele cancelar al Coroanei, a trezit un viu interes din partea scriitorilor, poeților și istoricilor chiar de la moartea lui tragică după înfrângerea de la Tuțora în anul 1620. Publicațiile științifice multiple dedicate hatmanului expuneau unei analize critice și detaliate activitatea sa politică și militară. Părerile formulate în aceste publicații nu întotdeauna erau fără echivoc și favorabile pentru Zolkiewski. Hatmanul și cancelarul era, îndeosebi, prețuit pentru dragostea lui fierbinte de Patrie, bărbăția manifestată pentru apărarea ei, curajul politic precum și pentru loialitatea sa față de propriul monarh. În anii căderii și pierderii statalității era apreciat, mai întâi de toate, ca un soldat curajos, învingător al țarilor și cuceritor al Moscovei. Nu s-a atras atenția până acum, deși exista un interes vădit, asupra realizărilor lui Zolkiewski în domeniul mecenatului artistic, de cele mai multe ori informațiile limitându-se la remarcarea faptului că Zolkiewski a fost fondatorul orașului Żółkiew.

Stanislaw Zolkiewski, care aparține, fără îndoială, elitei politice și intelectuale a Poloniei de la sfârșitul sec. XVI-lea și începutul secolului următor, provenea dintr-o familie bogată de nobili ce purta stema Lubicz și avea reședința în regiunea Chelm. Patrimoniul familiei a fost creat de către tatăl viitorului hatman și cancelar, de asemenea de către Stanislaw, cavaler iscusit, pe care regele Stefan Batory l-a făcut voievod de Rusia. Eroul polonez a primit o educație aleasă, mai întâi acasă, apoi aceasta a fost aprofundată la școlile din Lvov. Formațiunea sa intelectuală s-a creat sub influența binefăcătoare a unchiului său Jan Zamoyski, unul din cei mai de vază umaniști de la sfârșitul secolului XVI, care deținea două funcții importante de stat: hatman și mare cancelar al Coroanei pe timpul regilor Stefan Batory și Sigismund al III-lea Vaza. Împreună cu Zamoyski, tânărul Zolkiewski a fost într-o călătorie la Paris în anul 1573, vizitând cu această ocazie, de asemenea, Germania și Austria. Datorită protecției rudei sale, a aflat tainele marii politici și-a aprofundat cunoașterea principiilor artei dificile a conducerii, s-a maturizat în domeniul artei militare participând la campaniile realizate de către Zamoyski și de către însuși regele Batory. O influență mare asupra culturii intelectuale a lui Zolkiewski le-au avut lecturile. El a fost un cunoscător profund al operelor lui Horațiu, Cicero și Vergiliu, recitea cu plăcere autori italieni și francezi, între altele Filip Comynes de Burgundia, Niccolo Machiavelli, precum și autori polonezi: Jan Kochanowski, Piotr Skarga, Szymon Szymonowicz. El prețuia înalt lucrările lui Reinhold Heidenstein și ale hatmanului Jan Tarnowski. Strălucita memorie și cunoașterea a câtorva limbi îi înlesneau învățătura. Zolkiewski acorda o mare atenție instruirii. Edificator în acest sens este fragmentul din testamentul din anul 1606 adresat feciorului: „Să-ți șlefuiiești anii tăi tineri cu învățături, nu permite nimănui în tinerețe să te sustragă de la aceasta. Crede-mă, învățătura aduce mare sprijin și mare ajutor pentru demnitate, întru servirea Poloniei, pentru o viață onorabilă. Nu spune, precum spun mulți alții: nu am dorință de învățatură; este în puterea ta să ai asemenea dorință, oricine o dorește poate să o aibă. Neapărat citește file de istorie. Eu însumi am studiat istoria și mersul lucrurilor îl înțelegeam, deoarece lucrurile veacurilor apuse le cunoșteam”. Nu încape îndoială că Zolkiewski,

alături de sus-amintitul Zamoyski, datorită orizontului său larg, interesului viu pentru literatură, istorie și știință, deschiderii spre moștenirea culturală națională și europeană, aparținea elitei intelectuale a Poloniei vremurilor de atunci. O mărturie în acest sens este patrimoniul scriitoricesc al lui Zolkiewski, care reflectă talentul și cunoștințele sale. Opera sa *Începutul și desfășurarea războiului moscovit*, scrisă în anul 1612, ocupă un loc constant în literatură, nu doar în cea cu profil militar.

Cu regret, nu au ajuns până în zilele noastre mărturii scrise despre preocupările artistice și viziunile estetice ale lui Stanislaw Zolkiewski. Despre cercetările privind activitatea hatmanului în calitate de mecenat dispunem doar de puține izvoare documentare indirecte și informații.

Hatmanul și cancelarul se mândrea cu localitatea Żólkiew – orașul fondat din voința lui în anii 1595-1597. Însuși faptul fondării orașului la acele vremuri nu era ceva deosebit în Polonia. Încă tatăl hatmanului în anul 1584 a creat orașul Lubicz, denumirea căruia provine de la stema neamului său. Câteva fondări de orașe a realizat pe la sfârșitul sec. al XVI-lea Jan Zamoyski, cel mai important dintre ele a fost Zamosc. În compoziția sa Żólkiew amintea de planul or. Zamość, efectuat de către Bernard Morand. Renunțând la principiile medievale de edificare a spațiului orășenesc, planul de fondare al lui Zolkiewski se baza, ce-i drept nu prea reușit, pe ideile teoreticienilor italieni în domeniul urbanistic și pe schemele antropomorfe ale orașului ideal, propagate prin intermediul tratatului lui Francesca di Giorgio Martini, preluând, totodată, și simbolistica legată de aceasta. Fără îndoială, a fost o decizie conștientă a lui Zolkiewski de a se referi la ideile menționate și de a le realiza în practică în orașul de reședință.

Procesul creării spațiului orășenesc s-a încheiat către anul 1600. Concepția inițială, pe lângă un sistem de apărare (porți, ziduri, turnuri), cuprindea și intenția de edificare a câtorva clădiri aparte: castelul – reședința proprietarului orașului, ratușa – sediul conducerii orășenești, biserica parafială de rit latin, altă biserică parafială și o sinagogă.

Dintre edificiile menționate, până la anul 1605, mai întâi a fost construit castelul. Modul cum a fost înălțat demonstrează că această clădire trebuia să îndeplinească două funcții aparent opuse, legate de idealurile proprietarilor de latifundii (reședință în capitala latifundiară a magnatului, și centru de administrare a bunurilor) și aristocratice, cavaleriești (reședință de familie cu caracter de apărare și obiect cu reale valori militare care să servească apărării țării). Acest lucru este menționat de către Zolkiewski în una din scrisorile sale: „*Construcția, pe care cu mari cheltuieli am ridicat-o, pentru a înfrunța amenințările, care sunt nefericirea Poloniei noastre, dar care și deasupra noastră planează...*”. Ultima idee a fost realizată prin procedee militare (încadrarea castelului și a orașului într-un sistem unic de apărare, înzestrarea acestuia cu foșoare și turnuri puternice) și artistice (detalii arhitectonice sobre etc.). Inscripțiile, culese din operele străvechi, care erau sculptate deasupra portalurilor și ferestrelor – un adevărat monument al erudiției fondatorului castelului – explicau într-un fel programul ideatic al edificiului.

Un alt edificiu important în noul oraș de reședință a fost biserica parafială, ridicată în anii 1606-1618. Pe lângă funcțiile cu caracter spiritual, lăcașul sfânt edificat de către Zolkiewski trebuia, în conformitate cu voința fondatorului, să îndeplinească și rolul de monument-panteon de slăvire a hatmanului și nobililor Poloniei care au luptat sub conducerea lui, totodată, să fie și o mulțămită „*Domnului care de nenumărate ori a arătat mila sa patriei noastre și a miluit-o cu victorii același Dumnezeu atotputernic... în mod deosebit apărătoarei noastre Maicii Domnului Maria, a cărei ajutor și grijă asupra-ne le rugăm cu insistență atât în taberele de luptă, cât și în alte părți,*” după cum scria Zolkiewski în

actul de fondare din anul 1620. Minunata decorație rupestră și cupola de alabastru, precum și programul liturgic al lăcașului au fost, de asemenea, realizate în așa fel ca să se încadreze ideilor concepute. Conform ideii inițiale a fondatorului, biserica nu trebuia să devină un mausoleu al familiei, ceea ce o și deosebea de alte asemenea ctitorii ale epocii. Lăcașul a început să aibă caracter funerar după ce a fost înhumat acolo corpul lui Zolkiewski, cumpărat de la turci, în curând de copiii hatmanului, iar apoi și strănepotul – regele Jan III Sobieski.

Pentru edificiul său sacral hatmanul Zolkiewski a ales tipul de construcție în forma crucii. Este una din realizările arhitectonice de seamă pe teritoriul Poloniei la începutul secolului al XVII-lea, constituind drept prototip pentru un grup de câteva biserici.

Pentru realizarea construcțiilor menționate a fost nevoie de meșteri corespunzători. Hatmanul a angajat constructori și arhitecți italieni: Pavel, numit Italianul sau Fericitul (m. 1610), precum și Ambrozio, numit Blajinul (m. 1640), și, posibil, pe un oarecare Pavel, numit Romanul. Toți acești arhitecți au lucrat mai multă vreme la Lvov, unde au lăsat în urma lor construcții bisericesti mărețe.

Printre alte construcții tutelate de către Zolkiewski, în afară de cele din localitatea Żółkiew, merită să fie menționate mănăstirea din apropierea așezării Krechow, precum și colegiul iezuit din Bar în Podolia.

Referitor la interesul lui Zolkiewski pentru pictură, dispunem de o bază documentară modestă și doar de câteva relicve. Pentru hatman a lucrat un pictor de la Lvov, armeanul Szymon Boguszowicz (m. 1644?), în privința căruia în anul 1620 Zolkiewski a intervenit pe lângă conducerea locală din Lvov. Acest pictor a lucrat, de asemenea, pentru familiile Wisniowiecki și Mniszech. Mai mult ca posibil că el a zugrăvit tablourile cu imagini legate de activitatea Marinei Mniszech și a țarului Dimitrie Impostorul. Boguszowicz este considerat autorul unui tablou, ce se află într-o biserică ctitorită de Zolkiewski și oglindește cea mai strălucită victorie a lui Zolkiewski, adică bătălia de la Kluszyn, desfășurată la 5 iulie 1610 cu trupele moscovite conduse de Dimitrie Șuiski. Această pânză mare, exemplu concludent al artei naționale cu tematică militară, a jucat un rol important, inspirându-l pe strănepotul hatmanului, regele Jan al III-lea, să comande pentru amintitul mai sus lăcaș sfânt și alte tablouri care slăvesc propriile lui succese militare – victoriile în bătăliile de la Hotin, Viena și Parcani.

S-au păstrat doar câteva portrete ale hatmanului. Din păcate, nu cunoaștem cine sunt autorii lor. Cel puțin câteva din chipurile zugrăvite trebuiau să fie realizate din inițiativa a însuși celui care era portretizat. Credem că o valoare deosebită cognitivă și artistică îl are portretul din Muzeul Național din Cracovia, care îl înfățișează pe Zolkiewski ca pe un bătrân împovărat de griji. Totuși cele mai relevante și mai larg răspândite, datorită artei grafice, sunt portretele care îl înfățișează pe eroul nostru în straie poloneze – pelerină roșie și căciulă neagră, după cum poate fi văzut, de pildă, pe portretul din Galeria de Artă din Lvov, ori chipul zugrăvit în biserică din Żółkiew. O sursă demnă de încredere ce reflectă chipul hatmanului Zolkiewski este monumentul de pe piatra funerară sculptat în marmură roșie din lăcașul sacru al acestuia, realizat prin stăruința fiicei hatmanului, Sofia Danilowiczowa. Zolkiewski este înfățișat pe o parte lăaturalnică a sarcofagului precum un cavaler creștin (*milles christianus*) îngenunchind sub o cruce (Varșovia, colecția palatului din Wilanow).

Pe cheltuiala hatmanului Zolkiewski la catedrala catolică din Lvov a fost construit altarul și piatra funerară a tatălui său. Altarul s-a ruinat în timpul unei modernizări a catedralei; în schimb, s-a păstrat placa de bronz cu chipul lui Stanislaw Zolkiewski-tatăl. Aceasta este o compoziție stilistic depășită, arhaică, de un nivel artistic modest, cu siguranță de proveniență locală. Hatmanul nu avea o părere prea bună despre posibilitățile turnătorilor

în bronz de acolo, de aceea în anul 1606 se gândea să comande turnarea unei plăci de bronz la Gdansk sau la Nuremberg. În afară de aceasta, în anul 1608, a comandat clopotul „Sf. Stanislaw” la una din turnătoriile din Lvov, destinat bisericii catolice a lui Zolkiewski (neexistentă în prezent).

Stanislaw Zolkiewski își satisfăcea cerințele estetice nu doar profitând de serviciile oamenilor de artă și ale meșterilor autohtoni. Un import de la sudul Germaniei este, de pildă, o lădiță din os de la începutul sec. al XVII-lea, destinată bisericii catolice a lui Zolkiewski și care este un exemplu de vas de lux, o raritate în Polonia. Sfeșnicele mari de altar cu decorație bogată în stil baroc, destinate aceleiași biserici, se pare că, de asemenea, erau de import. Opere de artă, mai ales meșteșuguri artistice, au fost aduse și din țările răsăritene. Din Turcia provenea o relicvă deosebită rămasă de la Zolkiewski – o teacă argintată de sabie acoperită de turcoaze, pe care hatmanul a depus-o în fața imaginii Maicii Domnului la Jasna Gora din Czestochowa. Această sabie a luat-o cu sine, ca pe un talisman, regele Jan al III-lea în drum spre Viena în anul 1683. A fost acesta un gest simbolic, ce ne amintește de inscripția de pe monumentul funerar al hatmanului din Żółkiew: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor* (Vergiliu) (Din cenușa noastră să nască răzbunătorul).

Destul de des treburile publice și campaniile militare îl impuneau pe Stanislaw Zolkiewski să se afle mult timp departe de casă. Deci despre o supraveghere sistematică a mersului lucrului la ctitoriile sale nici nu putea fi vorba. Avea grijă de toate, în lipsa hatmanului, soția acestuia, Regina din Herburt, față de care Stanislaw Zolkiewski nutrea sentimente durabile și avea o mare încredere. El și-a încredințat realizarea planurilor sale ctitoricești anume soției și fiului său Jan. În testamentul din anul 1618 scria: *„Dragă soțioară și tu fiul meu, ceea ce eu nu am reușit să duc la bun sfârșit, străduiți-vă să terminați voi conform gândurilor mele...”* Hatmanul a fost un om practic și amintea apropiaților săi ca să aibă grijă de menținerea într-o stare corespunzătoare a construcțiilor. Din surse documentare aflăm că hatmanul Zolkiewski adesea ținea cont de sfaturile altor oameni, specialiștilor în domeniul dat. Avea mare încredere în acest „grup de sfetnici” și își îndemna soția sa să aibă aceeași încredere.

Hatmanului și cancelarului Coroanei Stanislaw Zolkiewski nu i-a fost dat să-și realizeze multe din ceea ce a planificat, iar multe din lucrările realizate nu au supraviețuit furtunilor istoriei. Distrugător în acest sens a fost, mai ales, cel de-al doilea război mondial.

Cultul hatmanului și cancelarului Stanislaw Zolkiewski a început nemijlocit după moartea sa eroică la 6 octombrie 1620, nu departe de hotarele Poloniei, în timpul retragerii de pe câmpurile de la Tuțora. Cea mai străveche manifestare a acestui cult a devenit monumentul-obelisc, ridicat pe o movilă simbolică, adunată la locul morții. Lucrul acesta l-a făcut fiul său, Jan Zolkiewski, în anul 1621, cu consimțământul tacit al domnitorului Moldovei și al turcilor ce staționau în garnizoanele apropiate. A fost aceasta realizarea testamentului părintesc din anul 1618, în care hatmanul deja bătrân a scris: *„...dacă Domnul îmi va trimite sfârșitul în hotarele Coroanei, trupul păcătos fără întârziere și fără nici o pompă să-l dați pământului... Iar dacă în Valahia, ori în altă parte îmi va trimite Domnul moartea, acolo să-mi înmormântați păcătosul meu trup, iar pe același loc o movilă înaltă să ridicați; nu dintr-o ambiție oarecare că aș avea, dar pentru ca mormântul meu să fie ca un semn al hotarelor Poloniei, pentru ca să îndemne urmașii să crească și să lărgească hotarele polone”*.

Obeliscul de piatră a fost ridicat sub oblăduirea unei companii de husari ai lui Jan Zolkiewski de către lucrători aduși de la Mohylów-Podolsk. Pe acest monument tânărul Zolkiewski a așezat o placă de bronz, făurită la Gdansk, cu o inscripție aurită despre slăvirea

cavalerialui răpus împreună cu o adresare: *Quisquis adesa, quam dulce et decorum pro Patria mori, ex me disce.* (Oricine ai fi, învață cât de dulce și onorabil este să mori pentru Patrie). A făcut astfel, cum l-a învățat părintele, arătând exemplul lui, în conformitate cu devisa înscrisă pe piatra funerară a tatălui: *Tibi hostis ad terrorem. Tobi hospes ad exemplum* (Ție dusmane spre înfricoșare. Ție trecătorule spre pildă).

Lista selectivă a literaturii:

Pisma Stanislawa Zółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmana, wyd. A. Bielowski, Lwów 1852-
-Listy Stanislawa Zółkiewskiego 1584-1620, wyd. T. Lubomirski, Kraków 1868. - Baracz S., Pamiątki
miasta Zółkwi, Lwów 1877. - Śliwiński A., Hetman Zółkiewski, Warszawa 1920. - Prochaska A., Hetman
Stanislawa Zółkiewski, Warszawa 1927. - Brykowski R., Pomnik hetmana Stanislawa Zółkiewskiego i
Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przyszłości "Mówią Wiek", R. XXVIII, 1985, nr. 6 (327), s. 6-11. -
Podhorodecki L., Stanislawa Zółkiewski, Warszawa 1988. - Petrus J. T., Kościoły i klasztory Zółkwi,
Kraków 1994. - Petrus J. T., Zółkiew i jej kolegiata, Warszawa 1997. - Zółkiewski S., Początek i progres
wojny moskiewskiej, oprac. A. Borowski, Kraków 1998. - Petrus J. T., Nagrobek Stanislawa Zółkiewskiego
(ojca), wojewody ruskiego, w katedrze łacińskiej we Lwowie [w:] *Patentia et tempus. Księga jubileuszowa*
dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu, Kraków 199, s. 165-171.

SUMMARY

Stanislawa Zółkiewski (1547-1620) undoubtedly belongs to the political and intellectual elite of the Commonwealth of Poland at the end of the 16th century and of the beginning of the next century. The figure of this Polish Hetman and Great Chancellor of the Crown has always aroused intense interest among the general public. Zółkiewski was respected especially for his deep love of his native land, for his courage shown in the defence of Poland as well as for his political bravery and loyalty to his monarch. Within the years of the collapse and deprivation of statehood he was perceived first of all as a manly soldier. Conqueror of tsars and subjugator of Moscow. While the political and military activities of this Polish dignitary have been many times the subject matter of scientific research, his role as a founder, benefactor and patron of the arts has not captured much attention of the scholars. Only within recent years there appeared few works devoted to the main artistic work of Zółkiewski, namely an ideal town erected basing on Italian theories in the vicinity of Lwów (L'ov). The town complex of a defensive character included also several special buildings: a castle - the residence of the town's owner, a town hall - the principal office of the local burghers' government, a parish church of the Latin rite, a parish church in Greek Orthodox rite, and a synagogue. In its general shape the town, including all mentioned buildings expressing complicated ideological matters, both religious and political, was constructed before the years 1620. There are also other Zółkiewski's foundations worth mentioning, such as the Uniate monastery in Kreichów near Zółkiew and the Jesuit college in Bar in Podolia. To complete his project Zółkiewski employed builders and architects, especially from Italy (Grigioni), like: Paul called the Italian or the Fortunato (died 1610) and Ambrose called the Favorable (died 1640), and probably also Paul called the Roman.

Szymon Boguszowicz, an Armenian painter (died 1644), was hired by Zółkiewski to do a large painting depicting the Hetman's victory over Moscow in 1620 (originally the painting was exhibited in the collegiate church in Zółkiew). Few portraits of Zółkiewski have been preserved, however their authors remain unknown. Artists living in Lwów were engaged to execute, among other things, a bronze plate for the tomb of the Hetman's father or a bell for the church in Zółkiew.

Trying to satisfy his demand for works of art, Zółkiewski invited not only native artists and from the East, to render services for him.

Public matters and military campaigns very frequently forced Stanisław Zółkiewski to stay away from home for a long time, therefore in his absence all his projects, also those artistic ones, were watched over by his wife Regina née Herburt, who was tenderly loved and fully trusted by her husband.

Stanisław Zolkiewski,
portret, sfârșitul sec. al XVI-lea
(Lvov, Galeria de Artă)

Stanisław Zolkiewski,
portret, înainte de 1620
(Cracovia, Muzeul Național)

O vedere a localității Żółkiew de la începutul sec. al XIX-lea,
litografie de M. Fajans și N. Orda (*Cracovia, Biblioteca Jagiellonă*)

Lupta de la Kluszen, 1610,
S. Bugoszowicz (*Olesko, Galeria de Arte*)

Eduard Baidaus

(Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei)

STANISLAW ZOLKIEWSKI ȘI ȚARA MOLDOVEI:
CONSIDERENTE PRIVIND CAMPANIA POLONĂ DIN ANUL 1620

Personalitatea istorică a marelui hatman Stanislaw Zolkiewski rămâne un subiect inepuizabil pentru cercetători. În pofida unui număr impunător de monografii, studii și articole, consacrate vieții și activității acestuia, arhivele și bibliotecile din Polonia facilitează completarea lor cu noi detalii. Astfel, documentele inedite depistate în AGAD (*Varșovia*), în Biblioteca Jaggielona (*Cracovia*) și în Biblioteca Raczynski (*Poznan*), în timpul stagiului de documentare efectuat în anul 2001 cu concursul *Fundației Jozef Mijanowski*, permit să revenim la circumstanțele care au cauzat bătălia de la Țuțora și finalul tragic al ilustrului om politic și comandant de oști - Stanislaw Zolkiewski.

Așadar, epoca în care a activat Stanislaw Zolkiewski a fost pentru Europa Est-Centrală o perioadă complicată din punct de vedere geopolitic. Ascensiunea Habsburgilor și consolidarea poziției Porții Otomane în nordul Dunării erau departe de a corespunde intereselor Republicii polono-lituaniene. Totodată, ca descendentă a dinastiei Waza din Suedia, Coroana polonă își rezerva drepturile și asupra tronului suedez. Cu toate acestea, pe tot parcursul secolului al XVII-lea, una din principalele direcții ale politicii externe polone rămânea a fi cea antiotomană. Adevărat este și faptul că Sigismund al III-lea Waza a fost mai puțin interesat de politica polonă în Arcul Carpatin. Regele era captivat de ideea încoronării unui Waza în tronul Moscoviei¹.

Alta era însă poziția nobilimii ruthene, înrudite cu Movileștii, poziție susținută de Stanislaw Zolkiewski. Noul mare hatman al Coroanei a promovat doctrina externă a predecesorului său, Jan Zamoyski, sesizând faptul că nu Rusia, ci Turcia era principalul rival al Republicii. Din aceste considerente nobilimea din estul și sud-estul Rzeczpospolitei dorea ca cel puțin Țara Moldovei să fie readusă în sfera de influență a Poloniei.

La rândul său, într-o scrisoare adresată regelui Sigismund, sultanul Ahmed I menționa: „*moldovenii sunt supușii noștri și, din timpurile vechilor noștri înaintași sunt sub puterea și sub stăpânirea noastră*”². Evident, Stanislaw Zolkiewski și adepții lui nu doreau să recunoască drepturile turcilor asupra Moldovei, promovând în acest sens o politică externă tolerată de rege, dar nu și susținută constant.

Așa cum Ștefan al II-lea Tomșa nu era pe placul polonilor, aceștia, avându-i în preajma lor pe Movilești, au decis înlăturarea prin forță a noului domnitor. Drept imbold pentru redeclanșarea operațiilor militare a servit manifestul lansat de Stanislaw Zolkiewski în luna mai 1612³. Conform acestui apel, efectivul militar condus de Ștefan Potocki (cumnatul lui Constantin Movilă - *E.B.*) urma să intervină în Țara Moldovei cu scopul de a-și restabili ruda în tron. Bătălia s-a dat în lunca Prutului, la Cornul lui Sas (1/11 - 3/13 iulie 1612). Învingător ieși Ștefan Tomșa, iar victoria, în mare parte, s-a datorat tătarilor, care au venit să-l susțină pe voievod⁴.

Deși înfrângerea de la Cornul lui Sas i-a decepționat pe movileni și pe nobilii poloni înrudiți cu aceștia, marele hatman nu-și schimbase opțiunea politică. Pactul de conciliere semnat la Bracha pe Nistru în ziua de 18 octombrie 1612⁵ nu a fost decât o manevră diplomatică, ambele partide pregătindu-se pentru o nouă confruntare. Tomșa, spre exemplu, dorind să-și asigure poziția în țară și să nu fie trădat de boieri dacă polonezii vor organiza o nouă campanie, a continuat să promoveze o politică internă extrem de aspră. După

victoria de la Cornul lui Sas, au fost executați 32 de boieri „din casa lui Ieremia-vodă”⁶. Cronicarul Miron Costin scria că boierii „... cum s-au început în vărsare de sânge tot așa au trăit”, chiar și pe acei „sătui de tirania polonă a Movileștilor” Ștefan-vodă i-a dezamăgit foarte repede, din cauza căruia ei „îmbla în tot ceas, cum să dzice, cu dzilele amăină”⁷. Cum și era de așteptat, politica „sângeroasă” i-a făcut un serviciu prost lui Ștefan Tomșa.

De situația internă a Moldovei au profitat Movileștii și principalul susținător al acestora - Stanislaw Zolkiewski. În anul 1613 solul polon Andrzej Gorski cerea la Istanbul detronarea voievodului, amintind Porții că succesori legitimi în scaunul domnesc de la Iași sunt Movileștii⁸. Solicitat de autoritățile otomane pentru a da explicațiile necesare vizând poziția sa antipolonă, Ștefan Tomșa se justifică declarând că Coroana nu-i extrădează pe boierii moldoveni de orientare polonofilă, care erau „niște supuși ai sultanului” și nu ai regelui⁹.

Un alt mesager leah aflat la Istanbul, Samuil Tarnowski, propunea trecerea Cetații Albe sub jurisdicția Republicii cu scopul de a curma incursiunile tătare în Polonia, iar cele ale cazacilor zaporozieni în ținuturile otomane. Referindu-se la Hotin, el declara că cetatea este ținută drept recompensă pentru neparticiparea Poloniei la acțiunile Ligii Creștine (1593-1606), menționându-se concomitent și rolul Coroanei în învingerea lui Mihai Viteazul¹⁰.

Între timp, insistenta doamnă Elizabeta Movilă se pregătea de revanșă. Pretextul a fost oferit de tentativa boierilor moldoveni, răzvrătiți împotriva lui Ștefan Tomșa. Dar vodă, ajutat de țărani răzeși și de orășeni, a reușit să distrugă contingentele rebelilor la Fântâna lui Păcuraru (lângă Iași - E.B.) în octombrie 1615: Atunci își pierdu viețile mai bine de 70 de nobili moldoveni „ale căror capete au fost umplute cu paie”¹¹.

Totuși ceva mai târziu, la 12/22 noiembrie 1615, efectivele domnitorului au fost învinse de oastea mercenarilor poloni condusă de Mihail Wisniowiecki și Samuil Korecki. Adevărat este că Ștefan Tomșa a încercat să revină în domnie peste câteva luni, dar a fost învins la Tecuci, în ziua de 24 ianuarie 1616. Revanșa îi va rămâne nerealizată, căci vorba cronicarului: „văzându (turcii - E.B.) pre Ștefan-Vodă în tulburări totdeauna și despre ai săi și despre streini, l-au mazilit”¹².

Nu a rezistat conjuncturii nici noul voievod al țării - Alexandru Movilă (noiembrie 1615 - iunie 1616). Acesta chiar în ajunul mazilirii sale oferea marelui vizir „*una buona summa de dinare*”¹³ numai să-și păstreze domnia. Dar tentativele lui Alexandru Movilă și ale doamnei Elizabeta de a găsi limbă comună cu demnitarii otomani nu s-au soldat cu rezultatul scontat. Turcii, în acel moment, considerau că cea mai potrivită candidatură pentru scaunul domnesc al Moldovei este voievodul muntean Radu Mihnea.

În aceste împrejurări nobilimea polonă din estul Republicii era îngrijorată. Așa, de exemplu, voievodul de Kiev Stanislaw Zolkiewski își chema compatrioții să se pregătească de război, găsindu-i vinovați de situația creată pe principii Korecki și Wisniowiecki. Castelanul de Sandomir, Tarnowski, la rândul său, îl informa pe voievodul Ossolinski că moldovenii sunt „supărați pentru acțiunea de jaf a cazacilor zaporozieni”¹⁴. Cancelarul Felix Kryski, în discursul ținut la deschiderea Seimului general din aprilie 1616, atenționa asupra faptului că Poarta insistă atât asupra demolării cetăților polone: Biala Cerkiew, Czerkasy și Kaniew, cât și asupra extrădării boierilor moldoveni: „*panow woloskich, albo glow ich*”¹⁵. Încheindu-și mesajul, cancelarul concluziona că „*od wloch radzi nieradziii woynę, mamy*” - vrem sau nu dar „*nous aurons une guerre du cote de la Moldavie*”¹⁶.

Ceea ce i-a determinat pe turci să fie puțin mai indulgenți față de rivalul lor est-european a fost înrăutățirea situației pe frontul turco-persan în anii 1615-1616. De remarcat că după mazilirea lui Ștefan al II-lea Tomșa a urmat și destituirea marelui vizir Damad Mehmed

Pașa. Noul vizir, Halil-pașa, a promovat o politică externă mai echilibrată. Pentru a evita declanșarea unui război din cauza disputei pentru tronul Moldovei s-a propus o candidatură de compromis. Este vorba de Radu Mihnea, care timp de cinci ani (1611-1616) domnea în Țara Românească. Polonezii nu s-au opus, deoarece se pregăteau de o nouă expediție împotriva Moscoviei cu scopul de a-l urca în tronul Rusiei pe fiul lui Sigismund Waza – Wladislaw al IV-lea, ulterior rege al Poloniei între 1632-1648.

La mijlocul verii anului 1616, când Radu Mihnea intra încrezut în Moldova, Alexandru-voievod rămânea în solitudine. Vornicul Coste Buciuic „împreună cu o trupă de 2000 de tătari și moldoveni” trecuse în tabăra adversară¹⁷. Mica oaste a lui Alexandru Movilă fusese completamente zdrobită de Ibrahim-pașa și Iskender-pașa la Drăcșani, ținutul Hârlăului. A.D. Xenopol, referindu-se la evenimentele din vara anului 1616, observa că „se petrecuse domnia Movileștilor asupra Țărilor Române, începută în Polonia și sfârșită în serai”¹⁸.

Mihnea-voievod, acumulând experiență în Țara Românească, înțelegea prea bine că pentru a se menține în scaunul domnesc de la Iași trebuie să fie mai prudent cu rivalul est-european al puterii suzerane – Polonia. Semnând un nou tratat la Bracha (12 septembrie 1616), domnul își lua angajamentul „să sporească și să întrețină prietenia bună și statornică dintre Rege și Sultan”¹⁹.

Așadar, la mijlocul deceniului al II-lea al secolului al XVII-lea, se crease iluzia normalizării relațiilor moldo-polone și respectiv polono-otomane. În primăvara anului 1617 Stanislaw Zolkiewski solicita voievodului ieșean să contribuie la menținerea păcii cu Înalta Poartă. Coroana era îngrijorată de o eventuală nouă incursiune de jaf a tătarilor ca răspuns la recenta „vizită” a cazacilor în spațiul otoman. Mai mult decât atât, nobilul polon Grzegorz Kochanowski, întors recent din Istanbul, aducea regelui o scrisoare din partea sultanului Ahmed al III-lea, în care părții polone i se atrăgea atenția la capitolul „cazaci - tătari”²⁰.

Fapt cunoscut, cazacii nu prea țineau cont de obiecțiile Coroanei. În luna august 1617 ei au atacat Akkermanul (Cetatea Albă - E.B.) și firește o campanie a tătarilor în statul polono-lituanian era cât se poate de reală. Acest motiv l-a determinat pe Stanislaw Zolkiewski să fie gata să respingă în orice moment atacul tătarilor sau chiar al turcilor. La Nistru au fost concentrați circa 80000 de polonezi, 25000 de lituanieni și câteva mii de zaporojeni.

În același timp, turcii construiau noi poduri peste Dunăre, iar vasalii Porții din Moldova, Muntenia și Transilvania primeau ordine de mobilizare²¹. Deja în septembrie 1617 pe ambele maluri ale Nistrului erau dislocate vis-à-vis efectivele rivale. După ce otomanii au cucerit cu ușurința cetatea Raszkow, marele hatman a propus lui Iskender-pașa un schimb de solii. Ultimul, entuziasmat de propunerea lui Zolkiewski, i-a adresat regelui o scrisoare, prin care își exprima speranța că nu se va ajunge la declanșarea unui adevărat război între Polonia și Imperiul Otoman²². În consecință, la 12 / 22 septembrie 1617 a fost semnată Pacea de la Jarucha (Busza - E.B), prin articolul IV al căreia polonii se obligau: „Nimeni din oamenii noștri nu va mai intra în Țara Moldovei, nici pentru dorința de a guverna, nici pentru a cauza daune”²³.

Într-o altă scrisoare către Sigismund al III-lea, Iskender-pașa îl informa despre tratativele purtate cu marele hatman. Concomitent se mai preciza că Ibraghim-aga va veni la Varșovia pentru ca ulterior să-l însoțească în drum spre Istanbul pe noul sol al Poloniei²⁴.

Anul 1618 a adus noi schimbări în istoria politică a Europei. Pe de o parte s-a declanșat Războiul de 30 de Ani (1618-1648), iar, pe de alta, noul sultan, Osman al II-lea (1618-1622), intenționa să promoveze în Europa Centrală și de Est un curs politic mai activ. Iskender-pașa primise porunca să se îndrepte spre hotarele polone pentru a calma spiritul combativ al zaporojenilor.

Problema declanșării războiului cu Poarta a fost amplu discutată la Seimul din ianuarie 1618. În adresarea sa către senatori regele și-a exprimat convingerea că turcii sunt mai mult decât dispuși să atace Republica. Totodată, insuccesul campaniei moscovite i-a făcut pe cei prezenți să fie mai prudenți. Astfel, episcopul de Cracovia Marcin Szyszkowski propunea „*zatrymowac z Turki pokoj*”, deoarece, neavând un potențial militar suficient, nu vor rezista „*dlogiej wojne*”²⁵. Drept rezultat, Stanislaw Zolkiewski și-a dislocat contingentele în apropiere de Kaminiec-Podolsk (Camenita - E.B.). Domnul Moldovei, la rândul său, „*văzând că nu va putea trece să nu să îngrașe între turci și între leși lucruri de sfadă, singuri s-au poftitu la împărăție să-și vie mazilia*”²⁶.

Delegații primului Seim din 1619, convocat la începutul anului, au luat în dezbateri aceeași problemă: relațiile cu turcii, cu tătarii, eventualitatea evitării s-au dezlănțuirii unui război cu Imperiul Otoman. Sigismund al III-lea a propus spre aprobare 11 puncte, cele mai esențiale fiind: 1, 4, 5 și 7. Rezumativ, mesajul Magestatii Sale a fost axat pe următoarele: să fie păstrată pacea cu turcii (mai ales, ținându-se cont de recenta conciliere cu Rusia, tratatul de pace, fiind încheiat la Deulino, lângă Moscova, în 1618 - E.B.); capacitatea militară a șleahței de a apăra Ucraina este discutabilă; să fie înlăturată tensiunea în raporturile cu tătarii și de prevenit orice expediție a zaporojenilor în teritoriul aflat sub jurisdicția Porții²⁷.

La 25 ianuarie cu un mesaj special către audiență se adresează și marele hatman al Coroanei. Stanislaw Zolkiewski a menționat că turcii nu au serioase obstacole ce i-ar împiedica să atace Republica. Pacea cu Persia a fost încheiată, marele vizir s-a întors la Constantinopol, tot acolo era și hanul Crimeii. Hatmanul preciza că păgânii intenționau să ajungă până la Kaminiec, traversând apele Marii Negre și teritoriul românesc²⁸.

Tensiunea și demonstrarea forței vor atinge punctul culminant în timpul domniei lui Gaspar Grațiani (1619-1620). La 5 iulie 1619 Stanislaw Zolkiewski, scriindu-i regelui despre potențialul militar al Poloniei, despre necesitatea apărării Ucrainei, îl informa și despre intențiile Porții de a-l înscăuna pe Grațiani pe tronul de la Iași²⁹. Ultimul, încă pe timpul când era ambasadorul Florenței la Istanbul, iar apoi și în calitate de dragoman al Porții, solicita de la turci unul din cele două scaune domnești ale Țărilor Române „*în premio di... sue operatione*”³⁰. Habsburgii, spre exemplu, au salutat această schimbare. Ei vedeau în persoana noului voievod un posibil aliat. Totodată, noua candidatură a turcilor nu a fost agreată de poloni și de francezi.

Dar, în pofida încrederii de care se bucura în fața demnitarilor otomani, Gaspar Grațiani nu a ezitat mult și „*cât s-au aședzat la domnie, măcar că era de mare credință la Împărăție, îndată s-au așădzatu cu gândul spre părți creștinești*”³¹. Spre nefericirea lui Grațiani însă Războiul de 30 de ani a blocat orice acțiune a Casei de Austria în spațiul est-carpatic. Probabil, acesta a și fost principalul motiv care îl va face pe voievod să se reorienteze la Polonia.

Cum și era de așteptat, Grațiani la început se prezenta fidel turcilor. Deja la 11 iulie 1619 el se adresează către Stanislaw Zolkiewski cu un mesaj, prin care indica disponibilitatea Porții de a menține pacea cu Polonia³². Totodată, urmărind scopul de a se apropia de acest rival al Porții, Gaspar Grațiani și-a manifestat loialitatea prin restituirea moșiilor boierilor polonofili, confiscate încă de Ștefan Tomșa. Apoi marele vornic al Țării de Jos, Constantin Bucioc, oferea serviciile curții de la Iași voievodului de Podolia Toma Zamoyski. Ceva mai târziu, domnul Moldovei îl va anunța pe Stanislaw Zolkiewski că Osman al II-lea poruncise domnilor români și hanului din Crimeea să se pregătească de război. Marele hatman l-a informat despre aceasta pe rege³³.

Relațiile turco-polone s-au înrăutățit din nou după ce zaporojenii iarăși au atacat suburbiile metropolei osmane³⁴. Starea de tensiune s-a menținut până la finele anului 1619, continuând

și în anul următor. La 23 august 1620 marele hatman al Coroanei îi scria lui Sigismund al III-lea Waza că un război cu Imperiul Otoman este inevitabil³⁵. Turcii, între timp, aflând că Gaspar Grațiani i-a trădat, au dispus destituirea acestuia. Scena mazilirii s-a transformat într-un masacru sângeros. Garda domnească, formată din 500 de croați, ori compatrioți ai voievodului, l-a ucis pe capugi și pe cei 300 de turci care îl însoțeau.

Așadar, în aceste împrejurări spontan a fost declanșată o insurecție antiotomană. Deși a făcut apel la mai mulți suverani ai Europei³⁶, primul care a salutat acțiunile domnului de la Iași a fost regele Poloniei³⁷. În situația creată Stanislaw Zolkiewski cerea învoire de la rege să-i permită să-l atace pe Iskender-pașa, care se afla în Moldova, până la sosirea grosului armatei inamice. Hatmanul îl asigură pe Sigismund despre poziția fermă a lui Grațiani, pe care el, Zolkiewski, l-a convins să treacă de partea Coroanei și Republicii³⁸. Dogelui Venetiei i se raporta că „*il Graziani, Principe di Moldavia teniva intelegentia con il Generali de Polacchi*”³⁹.

Dar, dacă Grațiani a găsit înțelegere și sprijin în afara hotarelor țării, marea boierime nu prea era entuziasmată de perspectiva unui război turco-polon pe teritoriul moșiilor lor. Vornicul Constantin Bucioc și vistiernicul Lupu Coci au încercat să-l convingă pe vodă să renunțe, însă nu au reușit. În scurt timp după aceasta Stanislaw Zolkiewski a intrat cu oaste în Moldova. Curțile europene erau informate că „*polonii au înaintat în Moldova ca mai înainte, întâmpinând puțină rezistență*”, concluzionând, anticipat și, cum se va vedea și eronat, că „*vor putea avea mari succese*”⁴⁰.

După joncțiune, aliații s-au îndreptat spre Țuțora, vechea tabără a lui Jan Zamoyski. Însă în loc de cei 25000 de oșteni promiși marelui hatman, Gaspar Grațiani avea cu el doar 600 de oameni. Astfel, când la mijlocul lunii septembrie 1620 turcii au început asediul taberei polone cu un efectiv de peste 30000 de ostași, a devenit clar că forțele sunt mai mult decât inegale – polonezii aveau circa 10000 de ostași.

Situația evolua în defavoarea micii alianțe antiotomane. În toiul luptelor, după cum remarcă și istoricul polon L. Podhorodecki, „*moldovenii lui Grațiani s-au speriat și au trecut de partea turcilor*”⁴¹. După o aprigă rezistență, dar fără perspective strategice favorabile cauzei polone, Stanislaw Zolkiewski și hatmanul de câmp Stanislaw Koniecpolski au decis să se retragă spre Nistru.

Eșecul de la Țuțora din 19 septembrie 1620, urmat de înfrângerea de la Mohylew-Podolsk din 6 octombrie 1620, au avut o rezonanță puternică în toată Polonia. Impresia dezastrului a fost atât de puternică - își pierdu-se viața însuși Stanislaw Zolkiewski - , încât regele a convocat un Seim extraordinar. În cadrul ședințelor (3 noiembrie-11 decembrie 1620), subcancelarul Coroanei, Andrzej Lypski, și cancelarul Marelui Ducat al Lituaniei, Lew Sapieha, au apărut onoarea Republicii și a celor căzuți în recenta campanie. Însă nu toți erau de aceeași părere. Unii considerau că eșecul a fost inevitabil, iar regele nu trebuia să-i permită lui Stanislaw Zolkiewski să intre cu oaste în Țara Moldovei. Campania a fost totalmente dezaprobată încă înainte de a avea loc și aspru condamnată după tragedie de Zbigniew Ossolinski. Acesta afirma că expediția nu a fost bine pregătită, fapt pentru care marele hatman al Coroanei „*...zoplacil zyciem*”⁴².

În ceea ce privește personalitatea lui Stanislaw Zolkiewski, ca om politic și ca strateg militar, se poate concluziona că el nu a făcut altceva decât să apere interesele Patriei. În ce măsură i-a reușit sau nu i-a reușit, acum, la momentul de față, nu mai contează. Cert rămâne faptul că politica și acțiunile militare pe care le-a operat au avut drept scop menținerea unui echilibru de forțe în Europa de Sud-Est. Fapt cunoscut, campania din 1620 a fost una din principalele cauze care l-a determinat pe noul sultan al Imperiului Otoman, Osman al II-lea,

să conducă personal expediția militară din anul 1621, care a rămas în istorie sub numele de Războiul de la Hotin.

Țara Moldovei, deși nu a beneficiat de nimic nici în 1620, nici în 1621, avea totuși unele șanse să revină sub tutela Republicii Nobiliare Polone. Principele Wladislaw Waza, care a participat la campania din 1621, în perioada guvernării sale a ținut cont de politica promovată de unii dintre cei mai de vestiți reprezentanți ai elitei poloneze din secolul al XVII-lea - Jan Zamoyski și Stanislaw Zolkiewski. Aceeași politică externă antiotomană, dar cu alte intenții față de Moldova, a fost promovată și de *Rex Salvator* al Vienei, de regele Jan al III-lea Sobieski.

NOTE

¹ E. Hurmuzaki-Tocilescu-Odobescu, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 148, nr. CCXXIX.

² Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*. București, 1983, p. 75, nr. 32.

³ Intr-o instrucțiune din 29 august 1612, adresată de Stanislaw Zolkiewski nobilului Jozef Ciekliński, aflat cu oaste la Hotin, marele hatman interzicea orice negociere cu Ștefan Tomșa. Cf. Biblioteka Jagiellońska, Krakow, Sala de manuscrise, manuscrisul nr. 108, p. 31-32 (în continuare - *Biblioteka Jagiellońska, msc. nr.*).

⁴ *Pisma Stanisława Zolkiewskiego, Kanclerza koronnego z jego popiersiem*, Wydal August Bielowski, Lwow, 1861, p. LII.

⁵ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387 - 1858. Tratat*, Volum întocmit de Ion Eremia, Chișinău, 1992, p. 203-206, nr. 112.

⁶ Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 29.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁸ *Biblioteka Jagiellońska, msc. nr. 5*, p. 85-86.

⁹ Hurmuzaki-Tocilescu-Odobescu, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 158, nr. CCXLIV.

¹⁰ Ilie Corfus, *Documente*, p. 90, nr. 38.

¹¹ Matei D. Vlad, *Istoria medie a Românilor*, București, 1979, p. 55.

¹² Miron Costin, *Opere*, p. 32.

¹³ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, vol. IV/2, p. 359-360, nr. CCCLXXXIV.

¹⁴ Hurmuzaki-Bogdan-Scupiewski, *Documente*, Supliment II, vol. II, p. 393, nr. CC.

¹⁵ „pe boierii moldoveni, sau capetele acestora”, Cf. *Ibidem*, p. 394-414.

¹⁶ „dorim sau nu, dar un război cu Moldova e posibil”, Cf. *Ibidem*, p. 413, nr. CCV.

¹⁷ Charles de Joppencourt, *Istoria scurtă și adevărată a unor lucruri vrednice de amintire, întâmplate în recentele tulburări din Moldova, în Călători străini despre Țările Române*, Vol. IV, Volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 412-413.

¹⁸ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Vol. III, București, 1988, p. 244.

¹⁹ P. Panaitescu, *Pactul polono-moldovenesc (1616)*, în „*Revista istorică*”, An. XIII, (1927), nr. 10-12, p. 388-390.

²⁰ Archiw Główny Akt Dawnich, AKW, Dziela Tureckie, karton 471,teczka 293, nr. 540, (în continuare: *AGAD, AKW, Dz.Tr., kt. tczk., nr.*).

²¹ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, vol. IV/2, p. 368-369, nr. CCCXLXVII.

²² AGAD, AKW, Dz.Tr., kt. 471, tczk. 294, nr. 541.

²³ *Османская империя в первой четверти XVII в. Сборник документов и материалов*, Москва, 1984, p. 188-189.

²⁴ AGAD, AKW, Dz.Tr., kt. 72, tczk. 297, nr. 544.

²⁵ *Biblioteka Jagiellońska, msc. nr. 88*, p. 68-69 și 73.

²⁶ Miron Costin, *Opere*, p. 35.

²⁷ *Biblioteka Raczyńskich, Poznań, msc. 7*, p. 253-256; 257-258, (în continuare - *Biblioteka Raczyńskich*).

²⁸ *Biblioteka Raczyńskich, msc. 7*, p. 260-261.

²⁹ Cf. *Ibidem*, p. 323-325.

³⁰ În 1615 Grațiani contribuise la reînnoirea tratatului turco-habsburg, semnat la Sztivatorok în 1606. Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, vol. VIII, p. 370-371, nr. DXLIV.

³¹ Miron Costin, *Opere*, p. 36.

³² *Biblioteka Raczyńskich, msc. 7*, p. 325-326.

³³ *Biblioteka Raczyńskich, msc. 7*, p. 369.

- ³⁴ Ilie Corfus, *Documente*, p. 98, nr. 44.
³⁵ Biblioteka Raczyńskich, mnc. 8, p. 56-57.
³⁶ Ibrahim Pecevi, *Tarih*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I., București, 1966, p. 521-522.
³⁷ Ilie Corfus, *Documente*, p. 99, nr. 45.
³⁸ Zbigniew Ossolinski, *Pamiętniki*. Opracował i wstąpił Józef Długosz. Warszawa, 1983, p. 126-127, 134, (in continuare - *Zbigniew Ossolinski, Pamiętniki*).
³⁹ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, vol. VIII, p. 393, nr. DLXXIV.
⁴⁰ *Ibidem*, p. 393.
⁴¹ L. Podhorodecki, *Stanisław Koniecpolski (1592-1646)*, Warszawa, 1978, p. 81.
⁴² Zbigniew Ossolinski, *Pamiętniki*, p. 19. De menționat că Zbigniew Ossolinski a fost categoric împotriva campaniei lui Sigismund al III-lea în Rusia Moscovită, iar în 1619 îi recomandă regelui să nu se grăbească să-i acorde ajutor militar împăratului habsburg. Cf. *Ibidem*, p. 16 și 18.

SUMMARY

STANISLAW ZOLKIEWSKI AND THE PRINCIPALITY OF MOLDOVA (Considerations on the Polish expedition in Moldova in 1620)

In this article the author elucidates in concrete terms the problems in international relations in East-central Europe, and the place of the Moldavian Principality in the foreign policy of Poland at the beginning of the 17th century. Using new materials discovered in the Polish archives and libraries (*from Warsaw, Krakow, and Poznan*), the author analyzes and evaluates the political activity of the Polish general Stanislaw Zolkiewski. The research demonstrated the desires of General Zolkiewski and some of the Polish nobles to return to take up the political and military projects of Jan Zamojski.

The article presents both the diplomatic struggle and the military battles between Poland and the Ottoman Empire to control and dominate the Principality of Moldova. Stanislaw Zolkiewski tried to reestablish the authority and the influence of Poland in South-eastern Europe.

In 1620, the Turks invaded Moldova as a result of the insurrection of the Moldavian Prince Gaspar Gratsiani. Stanislaw Zolkiewski's attempt to protect Gaspar Gratsiani was disastrous. The Polish army was defeated at the battle of Tutora/Tsutsora, and the general himself, being in retreat, was killed by pursuing enemies. That Turkish-Polish short war was one of the reasons, which provoked the expedition of Sultan Osman the II-end against Poland in 1620. This war is known in history as the War of Hotin of 1621.

Research for this article was supported in part by the Junior Faculty Development Program, which is funded by the Bureau of Educational and Cultural Affairs (ECA) of the United States Department of State, under authority of the Fulbright - Hays Act of 1961 as amended, and administered by American Councils for International Education: ACTR-ACCELS. The opinions expressed herein are the author's own and not necessary express the views of either ECA or American Councils.

Lilia Zabolotnâi

(Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei)

RAPORTURILE DINASTICE MOLDO-POLONE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

În 1595 pe tron este ridicat Ieremia Movilă (1595-1600; 1600-1606), boier de 40 de ani, care a trăit mult timp în Polonia și avea relații foarte bune cu cancelarul Jan Zamoyski. Cum menționează I. Czamańska în articolul „Caracterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileștii,” un rol important în relațiile dintre Jan Zamoyski și Movilești l-a avut prietenia sa cu Ieremia Movilă. Domnul Moldovei a fost, pentru cel mai mare dregător polon, om de mare încredere, care, fără îndoială, era cointeresat în cooperarea Moldovei cu Polonia. Anume Jan Zamoyski a contribuit în cea mai mare măsură la formarea armatei polone, care a desfășurat acțiuni de luptă în Moldova. În expediția în Moldova a atras reprezentanți ai elitei politice poloneze, pe nobilii Sobiecki, Daniłłowicz, frații Stefan, Jan și Jacob Potocki, Mihail Wiśniowiecki, Stanislaw Zolkiewski, chiar și pe cancelarul Ion Zamoyski¹.

Pe data de 17 august 1595, la Iași a fost semnat tratatul cu Republica Nobiliară Polonă, conform căruia Ieremia Movilă este recunoscut domn al Moldovei. El se obliga să păstreze vasalitatea față de regele polon, iar regele i-a permis să cumpere imobilele și să încheie căsătorii în Polonia. Aceleași drepturi le aveau și supușii regelui Poloniei. În afară de aceasta se garanta libertatea confesiunii catolice în Moldova. Ieremia Movilă se obliga „să fie credincios” și să contribuie la menținerea „relațiilor de bună vecinătate” între Republica Nobiliară Polonă și Imperiul Otoman, să-l preîntâmpine pe rege în caz de pericol².

Conform jurământului, nobilii poloni puteau dobândi domenii în Moldova și să se căsătorească acolo. Despre aceasta se subliniază și într-un alt document, studiat de C.A. Bobicescu: „...oamenilor de națiune polonă bine meritoși în aceste țări (este vorba de oșteni - C.A.B.) să dea înzestrare și atât pe aceștia, cât și pe aceia care prin căsătorie sau prin cumpărare vor primi dreptul de a se așeza”³ Deci apăruse necesitatea de a pune bazele relațiilor legislative privitor la căsătorii și proprietățile imobiliare în ambele țări.

Politica filopolonă a lui Ieremia Movilă se explica nu numai prin conjunctura și împrejurările politice existente în acea perioadă. La sfârșitul secolului al XVI-lea apăruse o nouă categorie de boieri moldoveni, care se deosebeau de predecesorii lor, legați de Polonia numai prin planuri politice. O parte din boieri s-au retras în Polonia și, pentru diferite servicii și merite, primeau de la Republica Nobiliară Polonă *indigenatul*, adică dreptul de încetățenire.

Instituția indigenatului polon, după părerea a lui C. Rezachevici, reprezintă un fenomen istoric nemaîntâlnit în Europa⁴.

Instituția polonă a indigenatului a apărut în Republica Nobiliară Polonă în a două jumătate secolului al XVI-lea. Indigenatul se acorda numai străinilor de origine nobilă, care erau personalități de vază, cărora li se conferea în Polonia toate drepturile de cetățeni și de nobili (să cumpere și să stăpânească mobilul și imobilul, să participe la seimuri teritoriale și la seimul general, să fie judecați numai de tribunalul nobiliar etc). Indigenatul îl primeau persoane care deja erau nobili și personalități de seamă din țară. *Diploma regală de indigenat* se dădea la recomandarea membrilor consiliului regal (senatorilor), cu aprobarea tuturor stărilor și a deputaților provinciilor⁵.

I. Czamańska a evidențiat două perioade de emigrație intensă a boierilor în Polonia - emigrația Movileștilor (1591-1616, 1629-1634) și emigrația familiei Petriceicu⁶ (1673-

1684, 1686). Ieremia Movilă și Luca Stroici s-au refugiat în Polonia în 1591, fiind primii boieri moldoveni care au obținut indigenatul polonez (1593). Ieremia Movilă a fost recomandat de protectorul său, cancelarul Ian Zamoyski, care îl considera „primul dintre moldoveni”⁷.

În literatura istorică problema privind originea lui Ieremia Movilă și dreptul lui la domnie este una dintre cele mai discutabile. În opinia lui Șt. Gorovei, originea familiei Movilă „din sângele vechilor voievozi” trebuie căutată în ascendența pe linia feminină a Movileștilor⁸. Într-un studiu el analizează genealogia mamei lui Ieremia Movilă, susținând că Maria, soția marelui logofăt Ion Movilă și mama celor trei fii – Ieremia, domnul Moldovei, Simion, trecător în scaunul ambilor țări, și Gheorghe, mitropolitul Moldovei, „a fost fiica lui Petru Rareș, probabil, cea mai mare, născută dintr-o căsătorie anterioară cu Maria (+ 1529)”⁹. De aceeași părere este și Dumitru Nastase, care într-un articol menționează: „...concluzia definitivă este că tatăl Mariei Movilă este «despotul» (după Ștefan Bogdan) Petru Rareș”¹⁰.

Referitor la originea Mariei, există mai multe ipoteze¹¹, dar unica și indiscutabilă concluzie este că la alegerea persoanelor din dinastia Movileștilor la domnie, rolul determinant l-a avut linia feminină, deoarece Maria avea legătură de „sânge din sânge” de viță domnească¹².

Un interes deosebit prezintă opinia cercetătorului I. C. Miculescu-Prajescu, care a analizat minuțios toate documentele privind înscăunarea lui Ieremia Movilă: „trebuie relevat un detaliu semnificativ... nu se mai vorbește de «purcedere din os domnesc», ci din «sânge domnesc»... pentru prima dată în istoria Moldovei, se ia în considerare nu doar descendența prin masculin, dar și aceea prin femei”¹³. Oricare ar fi fost prestigiul politic, social, moral al lui Ieremia, el nu ar fi fost suficient spre a asigura înscăunarea Movileștilor ca dinastie, într-un moment când știm că mai existau încă alți urmași din os domnesc, care râvneau și ei la scaunul din Iași, ca de pildă: Ion Bogdan, fiul lui Ștefăniță; Bogdan, fiul lui Iancu Sasul; Wolfgang, fiul lui Rareș¹⁴.

Tatăl voievozilor Ieremia și Simion a fost marele logofăt Ion Movilă de la Hudești, pe Bașau în ținutul Dorohoi. Neamul boieresc Hudici nu era de „os domnesc” și originea domnească a Movileștilor „nu trebuie căutată în această direcție, ci exclusiv prin linia mamei lor Maria”, cneaghina marelui logofăt Ion Movilă, care a fost fiica lui Petru Rareș¹⁵. I. C. Miculescu-Prajescu afirmă că prestigiul politic al lui Ieremia Movilă nu a fost suficient pentru înscăunarea lui în 1595. Că s-a avut în vedere descendența lui dacă nu din os domnesc cel puțin din sânge domnesc, la alegerea ca succesori al lui Aron Vodă, reiese clar din următoarele pasaje: 1) „nu v-am așezat domn pe un oarecare vlăstar închipuit, ci un boier de neam moldovean...care este sânge din sânge” (Proclamația cancelarului Jan Zamoyski); 2) „Ieremia... din sângele vechilor voievozi” (Raportul francez din 4 martie 1596); 3) „Ieremia este născut în acea țară din cea mai veche și mai luminată familie” (Diploma regelui Zygmunt III Waza din 25 martie 1597); 4) Ieremia „di casa reale” (Instrucțiunile Sfântului Scaun din 1596)¹⁶.

Relațiile strânse dintre Moldova și Polonia în perioada domniei dinastiei Movileștilor a purtat nu numai un caracter politic. Unul din factorii esențiali, care au determinat cooperarea celor două țări au fost relațiile dinastice. Cum subliniază I. Czamańska, la consolidarea legăturilor magnaților poloni cu Movileștii a contribuit și politica matrimonială. În timpul pribegiei Movileștilor în Polonia, cea mai mică sora a lor s-a căsătorit cu Izajasz Herbut, o rudă a lui Jan Zamoyski după mamă¹⁷.

În Polonia Ieremia Movilă s-a căsătorit (în 1591) cu Elisabeta Lozonschi (Izlozeanu, Kataratos), fiica lui Gheorghe Lozonschi (de naționalitate grec)¹⁸, iar Simion cu Marghita, fiica a Mărincai (sora lui Luca Stroici) și a lui Gavrilaş Hâra¹⁹.

Ieremia Movilă a avut șapte copii, dintre care patru fete. Toate au fost căsătorite cu magnații polonezi²⁰. În toamna anului 1600, la indicația lui Ian Zamoyski, s-au început convorbiri în vederea aranjării căsătoriei tânărului Mihail Wiśniowiecki cu cea mai mare fiica a lui Ieremia Movilă, Chiajna. La nunta, care a avut loc în 1603, la 25 mai, în cetatea Suceava, reședință mai bogată decât cea din Iași, a fost prezent marele cancelar²¹. Nunta a fost oficiată de mitropolitul Gheorghe Movilă, fratele lui Ieremia Movilă. După căsătorie, Chiajna își schimbă numele în Regina (cauza nu se știe).

În istoriografie a generat discuții și personalitatea lui Mihail Wiśniowiecki. C. Gane presupune că acesta avea în vine sânge moldovenesc, căci bunica lui, Maria-Cneajna, era fata lui Ștefan cel Mare căsătorită cu ducele Teodor Wiśniowiecki, pe la 1510, de către Bogdan al III-lea²². De această părere este și Șt. S. Gorovei²³.

Problema originii familiei Wiśniowiecki și a legăturilor ei dinastice ale acesteia cu familia domnești din Moldova a fost studiată profund de către C. Rezachevici, care aduce date convingătoare că Mihail Wiśniowiecki n-a putut să fie strănepotul lui Ștefan cel Mare, deoarece Teodor Wiśniowiecki (m. 1533) „foarte probabil căsătorit cu Maria zisă Cneajna ...nici din această, nici din cea de a doua, cu Nastasia Zylińska, nu au rezultat urmașii. Astfel că nu din el se trage ginerele lui Ieremia Movilă, ci din cel de-al treilea fiu al lui Ivan Wiśniowiecki, Alexandru (m. 1555). Fiul acestuia din urma, Mihail Wiśniowiecki (circa 1529-1584), staroste de Cercask și Kaniov (1559-1580), castelan de Brațlav la 1580-1581 și de Kiev între 1581 și 1584, este, la rândul său, tatăl lui Mihail Koybut Wiśniowiecki, *nobilul ortodox*, staroste de Owruck (1603-1615), soțul Reginei Movilă”²⁴. Suntem de acord cu această opinie. Într-adevăr este greu de afirmat că Mihail Wiśniowiecki a avut sânge moldovenesc. Noi am adus ca argument alt fapt – reîntoarcerea zestrei în familie. După moartea Mariei-Cneajna în 1518, Ștefan al IV-lea cel Tânăr și apoi Petru Rareș au încercat să reîntoarcă „zestrea bogată”. După obiceiurile moldovenești, dacă soția nu avea copii sau moștenitori oficiali, familia ei avea dreptul să reîntoarcă toată zestrea în familie. În acest caz se poate afirma că Maria-Cneajna n-a avut copii, dacă, după câteva zeci de ani, rudele au încercat să obțină averea ei prin judecată.

Despre Regina-Chiajna Movilă se știe că a petrecut toată viața în Polonia, unde a născut un fiu, numit Ieremia (Iarema) – Mihail Korybut Wiśniowiecki (1612-1651), voievod al Rusiei Roșii (1646-1651), organizatorul împotrivirii polone la răscoala căzăcească, condusă de Bogdan Hmielnički, botezat cu primul nume în memoria lui Ieremia Movilă, bunicul său dinspre mamă. Singurul urmaș al acestuia a fost Michał Korybut Wiśniowiecki (1640-1673), rege al Poloniei de la 1669 la 1673, strănepot al domnului moldovean²⁵.

În istoriografia poloneză personalitatea regelui Michał Korybut Wiśniowiecki este văzută prin altă prismă. Biografia lui nu este atât de glorioasă ca a tatălui său. În 1669, la alegerile pentru tronul țării, seimul a înaintat condiția ca el să fie din dinastia „Piast”, să cunoască bine problemele și legile Rzeczypospolitei (Republicii Nobiliare Polone), ca să poată s-o prezinte și s-o apere. Michał Korybut Wiśniowiecki a fost numit întâmplător în această funcție, dar, în același timp, cu entuziasm, deoarece a fost fiul eroului național, Ieremiago Wiśniowiecki, care a luptat cu cazacii, și al Gryzeldei Zamoyski, el fiind considerat cel mai potrivit²⁶. În realitate a intrat în istoria Poloniei ca o persoană controversată și negativă, caracterizat drept rege incapabil, inert și mediocru. După alegerea în scaunul țării, s-a văzut că nu era capabil să conducă de sine stătător statul, să-l apere de dușmanul extern (pericolul venea atât din partea turcilor, cât și din cea a cazacilor din Ucraina) și să-l prezinte pe plan internațional.

Contemporanii îl descriu ca pe un om lipsit de voință și inactiv. Diplomatul francez M. de Mongrillon scria: „El nu avea nimic atrăgător, decât sângele său de șleahță, deoarece era

un urmaș îndepărtat al dinastiei Jagiello.” Istoricul Adam Przyboś îl caracterizează astfel: „Nu era nici simpatic, nici frumos la chip... era de statură mică,...purta perucă, deoarece era chel, era mândăcios, impotent cu predilecții homosexuale.” Jan Sobieski, în scrisorile adresate soției sale, îl numea «măimută», care nu strălucea prin intelect. El nu se bucura de respect nici la ai săi, nici la cei străini.” Zbigiew Kuchowicz menționează, pe bună dreptate, că îmbinarea circumstanțelor fericite, printre care și aura numelui tatălui său, manipularea abilă cu buna dispoziție a șleahței și cu unii politicieni au dus la alegerea în fruntea șleahței a unui tânăr atât de neprezentabil și mediocru²⁷

Cu toate acestea, nu poate fi negat faptul că o persoană în venele căreia curgea sângele Bogdăneștilor-Mușatinilor a ajuns pe tronul Poloniei. Bunica lui Michał Korybut Wiśniowiecki, Maria Movilă, a fost fiica lui Petru Rareș, care era fiul lui Ștefan cel Mare. C. Gane susține că Maria Movilă, bunica Reginei și-a petrecut bătrânețile la această nepoată a ei, în casa familiei Wiśniowiecki, unde se afla în viață în anul 1614²⁸. După cum semnaleză C. Rezachevici „...singură legătură de rudenie între familia lituano-polonă Wiśniowiecki, ramura trunchiului lituanian Gedymîn, și Movilești, mlădiță, se pare, a Bogdăneștilor, s-a materializat cu adevărat doar prin căsătoria fiicei cele mari a lui Ieremia Movilă, Regina cu Mihail Korybut Wiśniowiecki, starostele de Owruck²⁹”

În anul 1606, o altă fiica a lui Ieremia Movilă, Maria (născută în Polonia în 1592)³⁰, a fost căsătorită cu contele Ștefan Potocki, voievod din Braclaw³¹. După moartea lui, ea s-a căsătorit cu Nicolae Firlew, voievod de Sandomir. C. Gane” scrie că ...portretul Mariei Mohylanka Firleowa W.S. (Voievodeasă de Sandomir) ne-o înfățișează nu frumoasă, dar cu trăsături regulate, cu ochi negri, îmbrăcată într-o rochie de mătase cu flori, gulerul, mânecile de blană și o podoabă de mărgăritare în păr³².

Fiica Mariei, din căsătoria cu Ștefan Potocki, Katarzyna, a fost prima soție a palatinului Lituaniei Janusz Radziwił, care va deveni mare hatman al Lituaniei (a doua soție a lui a fost fiica lui Vasile Lupu³³, Maria). Fiica lor Maria-Ana, de asemenea, a fost măritată cu un Radziwił (Bohuslaw), a căror fată Maria-Charlotte s-a măritat întâi cu Ludovic, palatinul de Brandenburg, apoi cu Karol, elector de Pfaltz-Neuburg³⁴.

G. Gane afirmă că prin Maria, “s-a răspândit sângele moldovenesc al Movileștilor în întreaga mare aristocrație europeană³⁵.”

A doua fiică a lui Ieremia Movilă, Ecaterina-Margareta, s-a căsătorit în primăvara anului 1616 cu principele Samuel Korecki³⁶. Fata lor, Ana, l-a avut ca soț pe Andrei Leszczyński, voievod de Belz, dar deoarece nu au avut copii seminția Ecaterinei Movilă Korecki se stinge³⁷.

Cea mai mică fiică a lui Ieremia Movilă, Ana, s-a căsătorit de patru ori și de fiecare dată cu nobili polonezi. Primul soț al ei a fost voievodul din Seradz, Maximilian Pszerebski, al doilea – castelanul de Kamieniec, Jan Szedziwoy Czarnkowski, al treilea – voievodul Cracoviei, Władysław Myszkowski. În 1658, după moartea celui de-al treilea soț, Ana, având 70 de ani, a încheiat o căsătorie cu Stanisław Rewera Potocki de 70 de ani (care a fost nepotul lui Stanisław Potocki, primul soț al Mariei Movilă). Ana n-a avut copii, dar a participat activ la viața politică. Împreună cu Maria, sora sa, i-au adus lui Władysław IV Waza (1632-1648) mireasa din Viena, pe arhiducesa austriacă Cecilia-Renata. Cu cea de a doua soție a lui Władysław IV Waza, franțuzoica Maria Luise de Gonzague, a fost prietenă intimă³⁸.

Din cele expuse se poate concluziona că căsătoriile fiicelor lui Ieremia Movilă cu persoane care făceau parte din puternicile familii nobiliare – Wiśniowiecki, Korecki, Potocki

etc. – au consolidat relațiile dintre Moldova și Republica Nobiliară Polonă (Rzeczypospolita). După cum scrie C. Rezachevici, „...Movileștii s-au înrudit – mai cu seamă prin femei, astfel ca aspect onomastic faptul e mai puțin evident – cu mai toate casele domnitoare din Europa Centrală și chiar Apuseană, până în veacul XX.”³⁹ Șt. S. Gorovei menționează că „...din fiicele lui Ieremia Movilă – măritate cu mari nobili poloni – descind multe din capetele încoronate ale Europei din veacurile XVIII-XX.”⁴⁰

La cele relatate mai sus se mai poate de adăugat că relațiile moldo-polone nu se limitau numai la legături dinastice cu Movileștii. Influența polonezilor a atins apogeul și se manifesta, în afară de politică, în alianțe matrimoniale, confesionale și culturale. Boieri moldoveni se înrudeau cu nobili polonezi, știind că astfel își asigură viitorul.

Luca (Lupu) Stroici⁴¹, mare logofăt (1580-1591), care s-a refugiat cu Ieremia Movilă, a primit indigenatul în 1593. Din căsătoria cu Păscălina (nepoata lui Toader, pârca lab de Hotin (m. 1538), fratele lui Petru Rareș⁴² au avut trei copii. Unul, Vasile Stroici, „cămăraș de ocna, partizan al Movileștilor”⁴³, „avusese ca soție o poloneză, Ana, din neamul Wasiczynski,” dar din această căsătorie, după cum afirmă M.M. Székely, copii n-au rămas⁴⁴.

NOTE

¹ I. Czamańska, *Characterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileștii*, în „Arhiva Genealogică”, III (VIII), Iași, 1996, p.311

² *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*, Кишинэу, 1987. [*Studii de politica externă a principatului Moldova (ultimă treime sec. XIV-înc. sec. XIX)*, Chișinău, 1987, p. 179.

³ C.A. Bobicescu, *Pe marginea raporturilor lui Jan Zamoyski cu Moldova și Țara Românească*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XX, 2002, p.206; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol.1-2, București, 1890, doc. CLXXVI, p. 344-345; doc. CCCXLIII, p. 642-643.

⁴ C. Rezachevici, *Indigenatul polon - o formă însemnată de integrare a nobilimii românești în cea europeană în Evul Mediu*, în „Arhiva Genealogică”, III(VIII), 3-4, Iași, 1996, p.205-216; Idem, *Privilegiul de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în „Revista de Istorie”, XXVIII (1975), nr.7, p.1095-1098; I. Czamańska, *Rumuńska imigracja polityczna w Polsce XVII wieku*, în „Balcanica Posnaniensia”, VI, UAM, Poznań, 1993, p.5-22.

⁵ C. Rezachevici, *Indigenatul polon*, p.206-207.

⁶ I. Czamańska, *Rumuńska imigracja polityczna...*, p.8-9.

⁷ C. Rezachevici, *Indigenatul polon...*, p. 211. În perioada 1519-1793 au fost oferite 429 indigenate polone. Printre reprezentanții altor state care s-au bucurat de acest privilegiu nobilimea română se afla pe locul opt. Indigenate au primit Luca Stroici și Ieremia Movilă – 1593; mitropolitul Gheorghe Movilă, Simion Movilă și vistiernicul Simion Stroici-1596; vornicul Nestor Ureche, hatmanul Orăș, logofătul Gheorghe Mauroți, Isac și Gheorghe Balica și Gheorghe Loznschi – 1607; domnul Miron Barnovschi – 1628-1629, până aici, cu excepția primului, toți făcând parte din „casa” Movileștilor, înrudiți sau legați de aceasta. Urmează Iancu Costin-1638; domnul Vasile Lupu-1650 și Gheorghe Ștefan – 1654; Apostol Durac – 1673; domnul Ștefan Petriceicu, nepoții săi din partea sorei, Nicolae și Iancu (Gheorghe) Hasdeu, vornicii Adam Dahlke și Apostol Catargiu, Jacob Halipinschi (Ralli) și hatmanul Grigore Hăbășescu – 1676, – „casa” lui Ștefan Petriceicu și cei legați de ea. C. Rezachevici, *Privilegiul de indigenat polon...*, p.1096-1098; Idem, *Indigenatul polon...*, p.215.

⁸ Șt. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă-fiica lui Petru Rareș*, în „Cercetări istorice”.(XI), Iași, 1980, p.325-330; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, „Qui est Sangnis de sanguine”, XII, p. 99, Ibidem, „Se disant du sang des antiens Vayvodes”, p. 237, I. Miculescu-Prăjescu, *New data regarding the instalation of Movilă Princes*, în „The Slavonic and East European Review”, vol. XLIX, 1971, p. 214-234; Iorga N., *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „A.R.M.” S. I., s. II, t. XXXII, 1910, p. 2.

⁹ Șt. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații...*, p. 326.

¹⁰ D. Nastase, *Maria, mama lui Ieremia Movilă, fiica a „despotului” Petru Rareș*, în „Arhiva Genealogică”, III(VIII), nr. 3-4, Iași, 1996, p. 303-306.

¹¹ C. Gane considera că mama Mariei, „Ruxanda, era fata lui Brâncovici, despotul sârbilor, soră cu Doamna Elena a lui Petru Rareș. Ruxanda, doamna lui Lăpușeanu (fata lui Petru Rareș și a Elenei Brâncovici) era deci

vară primară cu această Marie Movilă. Iată de ce copiii lui Ion și ai Mariei, nepoți ai lui Lăpușneanu, au obținut repede ranguri înalte, mai ales, pe „vremea unei domnii care secerase vechea boierime pentru a înălța în locu-i una nouă” (*Trecute vieți de doamne și domnițe*, Chișinău, 1991, p. 124); Istoricul polonez Zd. Spieralski scrie că Maria era o soră mai tânără a Ruxandei Lăpușneanu, fiind deci și ea o fiică a Elenei Brâncovici, care a fost căsătorită întâi cu Ion Joldea, apoi (cel târziu în 1555) s-a recăsătorit cu Ion Movilă, *Awantury moldawskie*, Warszawa, 1964, p. 116-117); Istoricul polonez Wl. Dworzaczek în studiul *Genealogia* arată că Ion Movilă era căsătorit pe la 1553/1555 cu Maria, “poate fiica lui Rareș, văduva după un necunoscut” (*Genealogia Warszawa*, 1959, p.89); Șt. S. Gorovei, *Op. cit.*, p. 330.

¹² Alegerea lui Ieremia Movilă la domnie a fost făcută pe linie feminină „ca boier de neam moldovean...”. Hurmuzake-Iorga, *Documente, Supliment*, XII, p. 99. Aceasta confirmă teza despre statutul deosebit și privilegiat al femeilor din Moldova. L. Zabolotnâi, *Situația femeilor din Moldova în evul mediu. Imaginea, statutul social, drepturile și obligațiunile (sec. al XVI-lea – mijlocul sec. al XVII-lea)*, în „Romania: a crossroads of Europe”, Iași-Oxford, 2002, p.43-56.

¹³ I.C. Miculescu-Prajescu, *Noi date privind înscăunarea Movileștilor*, în „Arhiva Genealogică”, IV(IX), nr. 1-2, Iași, 1997, p.166.

¹⁴ *Idem*, p.164; E. Humuzaki, *Documente*, XII, p.386; VIII, p.49; *Supliment* I,1, p.103,132,133,135. În acest studiu I.C. Miculescu-Prajescu scoate în evidență faptul că majoritatea domnitorilor Țării Moldovei erau descendenți din legături extraconjugale. „Dacă cercetăm șirul voievozilor, de la Ștefan cel Mare și până la înscăunarea lui Ieremia Movilă în 1595, găsim că dintre cei 21 de domni, ce se perindă timp de 90 de ani pe tronul Moldovei, numai 4 fii legitimi urmează în tihna tatălui lor. În celelalte peste 75% din cazuri, succesiunea trece la copii din flori, fie frați, fie fii ai predecesorilor.” *Ibidem*, p.160.

¹⁵ I. C. Miculescu-Prajescu, *Op. cit.*, p.167; DIRA, veac XVII/2, p.41,100.

¹⁶ I.C. Miculescu-Prajescu, *Op.cit.*, p.173; E. Hurmuzaki, *Documente*.III, p.237,270 și XII, p.99,202.

¹⁷ I. Czamańska *Op. cit.*, p.311.

¹⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p.307; C. Gane considera că originea ei este discutabilă. Era sau fata lui Toma Czomortany, nemeș, ungar, trecut în Polonia, unde, în calitate de proprietar al moșiei Lozna lângă Lwow, i s-au spus Lozinski, ori fata lui Gheorghe Kataratos, un grec trecut în Moldova, căruia, de asemenea, i s-a spus Lozinski sau Islozeanu, fiindcă era proprietarul moșiei Lozna de lângă Dorohoi. C. Gane, *Op. cit.*, p. 125 Prima părere e susținută de N. Iorga și P. Panaitescu, a doua – de Sever Zotta. Totuși bănuim că, mai curând, poate să fi fost fata lui Czomortany din Lozna, din catolici unguri polonizați.” Aceeași părere o susține Zd. Spieralski, *Op. cit.*, p. 138.

¹⁹ M. M. Székely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, în „Arhiva Genealogică”, II(VII), nr. 1-2, Iași, 1995, p.67. Istoricul C. Gane presupune că Marghita era „o poloneză, probabil, fata contelui Żółkiewski.” C. Gane *Op. cit.*, p.133.

²⁰ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 2001, p. XI; Zd. Spieralski, *Op. cit.*, p. 138. S-a păstrat o pictură murală la mănăstirea Sucevița, unde sunt pictate cinci domnițe ale lui Ieremia Vodă Movilă.

²¹ I. Czamańska, *Op. cit.*, p.311.

²² C. Gane, *Op. cit.*, p. 131, 159.

²³ Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în “Studii și materiale de istorie medie”. VIII. 1975, p. 185-199; *Idem*, *Mușatinii*, p. 63.

²⁴ C. Rezachevici, *Principii Dimitrii Wiśniowiecki și Michał Korybut și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în „Arhiva genealogică”, III(VIII), nr. 3-4, Iași, 1996, p.319-320.

²⁵ *Ibidem*, p.320

²⁶ Zbigniew Kuchowicz, *Obyczyje i postacie Polski szlacheckiej XVI-XVIII Wieku*, Warszawa. 1993, p. 181.

²⁷ Zb. Kuchowicz, *Op.cit.*, p.181-183.

²⁸ G. Cane, *Op. cit.*, p. 159.

²⁹ C. Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki...*, p.320.

³⁰ C. Gane, *Op. cit.*, p. 156.

³¹ I. Corfus, *Documente... din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea*, p. 230; Spieralski Zd., *Op. cit.*, p. 138.

³² C. Gane, *Op. cit.*, p.158

³³ Zd. Spieralski, *Op. cit.*, p. 138.

³⁴ C. Gane, *Op. cit.*, p. 158-159: “Din aceasta din urmă se coboară împăratul Franz-Iosif, precum, de altfel, și împăratul Francisc I al Austriei și regii Bavariei, și regii Saxoniei, și Otto al Greciei, Leopold al Belgiei și Josefina a Suediei”.

³⁵ *Idem.*, p. 158.

³⁸ I. Corfus, *Op. cit.*, p. 229.

³⁹ C. Gane, *Op. cit.*, p. 156.

⁴⁰ Zd. Spieralski, *Op. cit.*, p. 138, 142.

⁴¹ C. Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki...*, p.312; S. Zotta, *Principii României descendenți din Movilești*, în „Arhiva Genealogică”, II (1913), nr. 3, Iași, p. 101-110.

⁴² Șt. S. Gorovei, *Alianțe dinastice ale domnilor Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în „România în istoria universală”, vol.I (1), Iași, 1987, p.697.

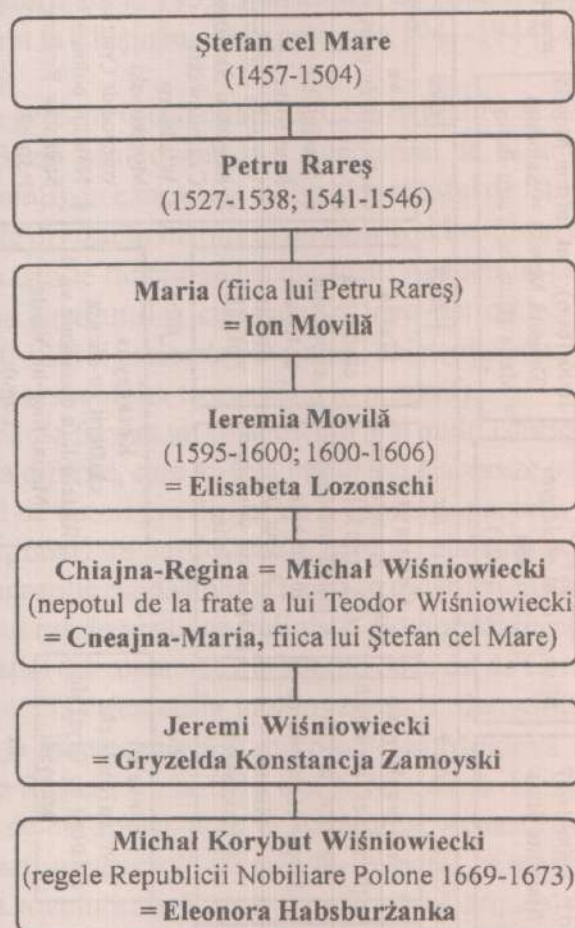
⁴³ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p.326.

⁴⁴ M.M. Székely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, p.65-75.

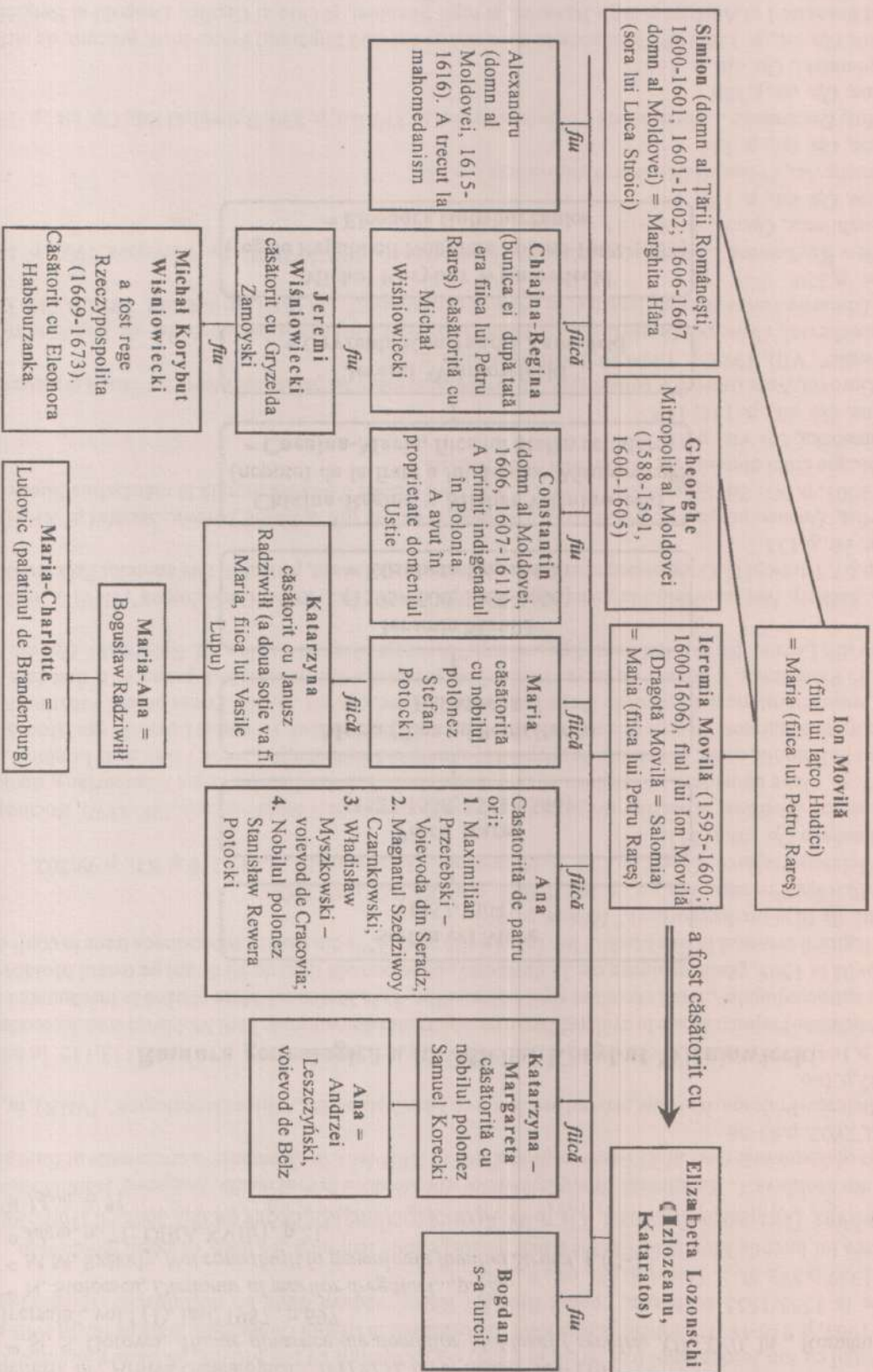
⁴⁵ *Idem*, p. 71; DIRA.XVII/1, p.21.

⁴⁶ *Idem*, p.71.

Ramura genealogică a lui Michał Korybut Wiśniowiecki

Relațiile dinastice ale Movileștilor cu nobilii poloni

Viața științifică, prezentări

Demir Dragnev,

(membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei)

CONSTATĂRI PRIVIND ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE AL A.Ș. A MOLDOVEI

În anul 1928, la Tiraspol, a fost creat Comitetul Științific Moldovenesc, care avea și o secție de istorie, transformată în 1939 în Institutul de Istorie, Limbă și Literatură. În 1940 Institutul este transferat la Chișinău, iar în perioada 1941-1944 colectivul lui își desfășoară activitatea în U.R.S.S.

Primul centru de cercetări academice în R.S.S. Moldovenească a fost înființat în 1946, o dată cu fondarea Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a U.R.S.S. (din 1949 – Filială a acestei Academii), în care a fost inclus și Institutul de Istorie, Limbă și Literatură. În 1958 acest Institut este divizat în Institutul de Istorie și Institutul de Limbă și Literatură, iar din 1961 Institutul de Istorie funcționează în cadrul Academiei de Științe a Moldovei.

În activitatea sa Institutul a cunoscut câteva perioade: stalinistă (anii '40-'50), poststalinistă (anii '60-'80) și perioada din timpul existenței statului independent Republica Moldova (din anii '90 ai secolului trecut până în prezent).

În prima perioadă s-a format un colectiv din mai mulți istorici de orientare ideologică și pregătire profesională diferite, care au fost impuși să elaboreze o lucrare de sinteză – *Istoria Moldovei*. Colectivul de autori era dirijat de o comisie specială, alcătuită din istorici de la Moscova și din funcționari de partid locali, care au elaborat concepția oficială a istoriei republicii. Această concepție rigidă îmbina teoria marxist-leninistă despre evoluția procesului istoric cu panslavismul rus, în viziunea stalinistă. Conform concepției respective, ca rezultat al conviețuirii populației est-romanice din spațiul de la est de Carpați cu slavii de răsărit, s-a constituit către sec. al XIV-lea etnia moldovenească, deosebită de cea românească (sau valahă). Se afirmă, de asemenea, că statul medieval Moldova întotdeauna a tins să aibă relații de prietenie cu Rusia, care la 1812 a eliberat de sub dominația otomană și a alipit la Imperiul Rus partea de est a țării, numită Basarabia. Această dezmembrare a statului era considerată drept un act „progresist”, afirmându-se, astfel, că moldovenii au avut posibilitatea să adere la mișcarea revoluționară rusă. Se afirmă că armata română a înăbușit puterea sovietică, care biruise la 1 ianuarie 1918 în Basarabia, România, chipurile, stabilise în provincie un regim de ocupație, care a fost înlăturat după „eliberarea” de 28 iunie 1940 (despre Pactul Ribbentrop-Molotov nici nu se pomenea). Drept urmare a „eliberării”, moldovenii din stânga Nistrului, care în 1924 formaseră o republică autonomă în componența Ucrainei (R.A.S.S.M.), s-au reunit cu cei din Basarabia, constituind Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în componența U.R.S.S., și împreună au pășit pe calea „construcției socialiste”.

Această concepție oficială cu anumite precizări a fost propagată în diverse publicații până la sfârșitul anilor '80. În toate lucrările apărute în perioada stalinistă problemele cercetate

se limitau strict la schema impusă de concepție, iar orice tentativă de abatere de la metodologia oficială era contracarată, iar autorii pedepsiți.

În această perioadă în institut au activat istorici pregătiți în R.A.S.S.M. (F. Grecul, V. Senchevici, Ia. Grosul ș.a.), precum și unii cercetători care au studiat în universitățile din România (E. Rusev, V. Coroban, Gh. Bogaci, Al. Kidel ș.a.)

Începând cu sfârșitul anilor '50, în condițiile așa-numitului „dezgheț” hrușciovist, în activitatea științifică a Institutului începe o nouă etapă – cea poststalinistă, care se caracterizează prin introducerea, în anumite limite, a unor modificări în concepția oficială. S-a intensificat colaborarea istoricilor din Moldova cu cei din alte republici sovietice și din „lagărul socialist”, a devenit posibilă utilizarea metodei științifico-comparative, este cercetată tipologia societății medievale din Principatele Moldova și Valahia, sunt aprofundate problemele referitoare la istoria economică și socială a Basarabiei din sec. al XIX-lea etc. În această perioadă au fost editate colecții de documente și materiale: *Moldova în epoca feudalismului, Istoria Moldovei. Documente și materiale* (sec. XIX), au apărut mai multe ediții de cronică medievale moldovenești etc. Cercetările în domeniul istoriei contemporane, deși se bazau, de asemenea, pe materiale de arhivă, erau mai îndochinate, deoarece, din cauza conjuncturii politice, trebuiau concordate cu hotărârile partidului comunist.

Au văzut lumina tiparului monografiile și diverse studii ale arheologilor: N. Ghetraru, V. Marchevici, I. Hâncu, L. Polevoi, P. Bârnea ș.a., medievistilor: N. Mohov, P. Dmitriev, P. Sovetov, E. Podgradskaia, P. Parasca, A. Eșanu, Gh. Gonța ș.a., moderniștilor: Ia. Grosul, I. Budac, I. Anțupov, I. Jarcuțchi, V. Jukov, I. Iovva ș.a., cercetătorilor istoriei Bulgariei din sec. al XIX-lea: C. Poglubko, N. Cervenkov, L. Stepanova, I. Zabunov ș.a., al istoriei României din sec. XIX-XX (A. Moșanu, S. Madievski, I. Levit ș.a., istoriei contemporane interbelice: A. Esaulenco, Ia. Copanschi, E. Danu, M. Ghițiu ș.a. și din perioada postbelică: S. Afteniuc, A. Lazarev, L. Repida, V. Țaranov, B. Vizer ș.a.)

Nivelul științific al lucrărilor publicate de acești istorici este diferit: unii au introdus în circuitul științific noi surse documentare, noi interpretări științifice, alții au adoptat materialele documentare selectate tendențios la concepția oficială.

Restructurarea începută în anul 1985 a creat anumite condiții politice pentru trezirea conștiinței naționale a populației din R.S.S.M. Sub impactul noilor procese s-a produs polarizarea istoricilor de la Institutul de Istorie. O dată cu proclamarea independenței Republicii Moldova în Institutul de Istorie au fost efectuate schimbări structurale, s-au stabilit noi direcții de cercetare: tracologie și probleme de etnogenază, istoria Moldovei medievale în contextul civilizației europene, istoria Basarabiei și a Transnistriei în epoca modernă, Basarabia și Transnistria în perioada interbelică, istoria postbelică a R.S.S. Moldovenești și Istoria Republicii Moldova la etapa actuală. Două direcții au caracter complex: istoria culturii și științei și istoria locală a Moldovei.

În perioada 1991-2003 cercetătorii științifici de la institut – peste 50 – au editat mult de 200 de lucrări, monografii, culegeri de documente, broșuri, materiale bibliografice și didactice etc., circa 700 de studii au fost publicate în reviste științifice din țară și de peste hotare, au participat la numeroase manifestări științifice internaționale etc.

Vechea concepție oficială este urmată doar de un număr mic de istorici, majoritatea cărora în prezent nu activează în cadrul Institutului, concepție care și-a găsit reflectare în lucrarea „Istoria Republicii Moldova” (Chișinău, 1998) și în alte publicații elaborate sub orice nivel științific.

Problemele de cercetare aflate în atenția colaboratorilor Institutului se caracterizează prin diversitate. Astfel, în contextul direcției „Tracologie și probleme de etnogenază”, Centru

de cercetări comune al Institutului în colaborare cu Universitatea de Stat a Moldovei au sintetizat rezultatele ultimelor cercetări arheologice realizate pe teritoriul Moldovei, referitoare la geto-daci, îndeosebi, la dacii liberi, precum și la populația românească din evul mediu timpuriu (I. Niculiță, I. Hâncu ș.a.).

În cercetarea istoriei medievale, în afară de investigațiile privind istoria politică (internă și externă), se acordă atenție sporită problemelor demografice, evoluției mentalităților, spiritualității etc. (studii publicate de D. Dragnev, A. Eșanu, Gh. Gonța, V. Mischevca, V. Tcaci, L. Zabolotnâi, E. Baidaus, A. Felea, S. Tabuncic, V. Constantinov, E. Cernenchi, T. Ciobanu etc.).

O atenție deosebită se acordă mișcări naționale din Basarabia și Transnistria, îndeosebi din perioada anilor 1917-1918, vieții bisericești, problemei Basarabiei în contextul relațiilor internaționale activității unor formațiuni politice la începutul sec. al XX-lea. Au fost publicate un șir de documente inedite (studiile semnate de A. Agachi, E. Danu, I. Varta, Gh. Negru, V. Popovschi, I. Jarcuțchi, C. Ungureanu etc.).

Specialiștii în istoria interbelică a Basarabiei și Transnistriei sunt preocupați de o serie de probleme privind integrarea Basarabiei în Statul Român, dezvoltarea economică și demografică a Basarabiei, viața politică și cultura ei, politica etnoculturală promovată în R.A.S.S.M., anexarea Basarabiei de către U.R.S.S. Sunt combătute falsurile istoriografiei sovietice referitoare la această perioadă (cercetările realizate de I. Șișcanu, Gh. Stratievski, Gh. Cojocar, N. Enciu, E. Negru etc.).

Perioada postbelică cuprinde două etape distincte: de până la 1991 și de după acest an. Dacă inițial se studiau selectiv numai problemele privitor la așa-numitele „pete albe”: foametea din 1946, deportările, represiile regimului totalitar, apoi în ultimii ani accentul se pune pe studierea sistematică a anumitelor perioade (îndeosebi, perioada anilor '40-'50), a istoriei vieții sociale spirituale și culturale, a evoluției mentalităților unor categorii de populație. Ultima problemă necesită o abordare mai aprofundată, mai ales, studierea mentalității elitelor politice. A sporit interesul față de istoria statului independent Republica Moldova (conflictul militar din Transnistria, politica externă a Republicii Moldova, relațiile economice, culturale etc. – lucrările semnate de V. Țaranov, V. Pasat, L. Bulmaga, A. Țaranu, Gh. Cojocar, Gh. Nicolaev, Z. Sâtnic, V. Stăvilă, A. Jitari etc.).

În cadrul direcției științifice „Istoria culturii și științei Moldovei” se cercetează diverse aspecte în legătură cu valorificarea patrimoniului cultural-național: probleme privind monumentele de cult, de cultură scrisă, istoria științei, învățământul, mentalitățile (lucrările autorilor A. Eșanu, V. Pelin, V. Bârlădeanu, N. Fuștei, A. Craijdan, I. Cereteu, V. Eșanu etc.). O colecție de documente medievale moldovenești au publicat L. Svetlicinai, D. Dragnev și E. Bociarov.

În cadrul direcției științifice „Istoria locală” se realizează investigații complexe referitor la unele regiuni ale Moldovei: Transnistria, Bugeac, centrul Basarabiei etc. (publicațiile semnate de: I. Chirtoagă, A. Furtună, I. Leășco, D. Poștarencu, C. Ungureanu, I. Gumenâi ș.a.).

Cercetătorii institutului s-au inclus în activitatea de elaborare a manualelor gimnaziale și liceale (D. Dragnev, Gh. Gonța, I. Varta, T. Varta, N. Enciu), precum și universitare (I. Chirtoagă, D. Dragnev, Gh. Gonța, I. Varta, I. Gumenâi, L. Zabolotnâi etc.).

Direcțiile menționate de cercetare vor rămâne prioritare și în viitor. În baza rezultatelor cercetărilor vor fi editate noi lucrări monografice și de sinteză, privind evoluția istorică a Moldovei în contextele românesc și european. Se vor constitui și dezvolta diverse forme de colaborare cu instituțiile de profil din Moldova și de peste hotare.

O mare parte dintre cercetătorii Institutului de Istorie țin prelegeri la Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, Universitatea Liberă Internațională, Institutul de Relații Internaționale „Perspectiva” etc.

Institutul de Istorie a stabilit și menține relații strânse cu instituții de cercetări științifice și universități din România, Rusia, Ucraina, Bulgaria, Grecia, Turcia etc. La inițiativa Ambasadei Polone în Republica Moldova se întreprind acțiuni în vederea lărgirii colaborării istoricilor din Moldova și Polonia. Materialele simpozionului moldo-polon, publicate în acest număr al „Revistei de Istorie a Moldovei”, reprezintă un pas promițător în această direcție. Colaborarea internațională a Institutului de Istorie va contribui la integrarea științei din Moldova în contextul cercetărilor contemporane din spațiile europene și universale.

Rodica Odineț,

(*doctor în științe istorice, conferențiar universitar,
rectorul Institutului Relații Internaționale „Perspectiva”*)

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI COLABORAREA INTERNAȚIONALĂ ÎN INSTITUTUL RELAȚII INTERNAȚIONALE „PERSPECTIVA”

Republica Moldova la etapa actuală depune eforturi considerabile pentru a întreprinde relațiile tradiționale de colaborare, prin intermediul cărora este promovată imaginea politică și cultura poporului Moldovei. Cunoașterea istoriei este o bună școală a vieții. În această ordine de idei o importanță deosebită are studierea istoriei în procesul de instruire a tinerilor în cadrul studiilor universitare. Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, atât corpul profesoral, cât și studenții, participă activ la conferințe și simpozioane științifice, științifico-practice cu tematică istorică.

Organizarea cercetărilor științifice și relațiile de colaborare cu centrele universitare din țară și de peste hotare sunt două direcții de bază ale activității Institutului Relații Internaționale „Perspectiva”, scopul urmărit fiind nivelul înalt de studii și recunoașterea la nivel internațional.

Cercetarea științifică începe cu lucrul de organizare a cercetărilor științifice primare cu studenții și continuă la nivelul profesional al corpului profesoral. Strategia managerială de bază a Institutului rămâne a fi ridicarea permanentă a calificării didactico-științifice a personalului încadrat. Activitățile respective permit Institutului Relații Internaționale „Perspectiva” să se alinieze la standardele europene, preluând metode și tehnici inovatoare. Printre activitățile științifice importante, devenite tradiționale în cadrul universitar local, sunt:

- **Conferințele anuale științifice ale profesorilor.** Începând cu anul de studii 1997-1998 și până în prezent, au fost editate materialele conferințelor în șase numere ale *Revistei anuale*, cu un volum total de aproape 20 c.a.
- **Conferințe științifice specializate.** În ultimii cinci ani în cadrul universității au avut loc 28 de conferințe, la care au fost discutate probleme din diverse domenii: relațiilor internaționale, statului și dreptului, istoriei, economiei, turismului, artelor. Anual are loc Conferința Internațională cu genericul „Artă și pedagogie”. Materialele conferințelor au fost publicate în patru numere ale revistei de specialitate a universității. Este impunător numărul conferințelor cu caracter practic – 18, consacrate problemelor privind metodologia și tehnologiile avansate în învățământul superior.
- **Cercetările științifice care se efectuează în cadrul elaborării tezelor de masterat.** Majoritatea profesorilor au obținut titlul de Magistru, susținând tezele atât în țară, cât și peste hotare. Doar în anul de studii 2001-2002 și-au susținut tezele 24 de candidați la

speciațitățile: Studii europene, Istoria și teoria culturii, Arte decorative, Instruirea în artele plastice. În baza cercetărilor pentru programele de masterat au fost editate *Revista Masteranzilor* (105 pag.), 2002, *Revista Magiștrilor* (56 pag.), 2003.

- **Cercetările științifice în cadrul elaborării tezelor de doctorat.** Pe parcursul ultimilor cinci ani au fost susținute în republică și în Federația Rusă (Moscova, US „M.V. Lomonosov” și Sanct-Petersburg, Academia de Arte) patru teze de doctor în științe în domeniile: istoriei, artei și lingvisticii. Institutul Relații Internaționale „Perspectiva” a sprijinit publicarea a trei monografii în baza tezelor de doctorat cu un volum total de peste 650 pagini. În prezent sunt finalizate și aprobate pentru susținere încă trei teze de doctor în domeniile pedagogiei, lingvisticii și politologiei.
- **Cercetările științifice în cadrul programelor postdoctorat.** Majoritatea studiilor de acest gen sunt efectuate în centre universitare de prestanță mondială, precum Universitatea „M.V. Lomonosov” din Moscova, Universitatea Sorbona din Paris, Universitatea din Atena, Institutul “Goethe” din Munhen etc.
- **Cercetările științifice cu caracter practic în domeniul artelor.** Colecțiile de modă ale studenților și profesorilor din cadrul universității au fost apreciate la numeroase concursuri și festivaluri din țară, din România, Ucraina, Rusia, fiind menționate cu medalii și diplome. Realizările științifice ale colaboratorilor sunt reflectate în edițiile științifice universitare naționale și internaționale, în cele consacrate unor evenimente importante și actuale, în monografii, manuale și cursuri universitare. Pe parcursul ultimilor cinci ani au fost editate cca 200 coli de autor.

Cheltuielile pentru activitatea științifică universitară sunt suportate de Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”. În afară de aceasta colaborarea în cadrul diferitelor proiecte naționale și internaționale permite a obține mijloace financiare suplimentare pentru asigurarea unui nivel înalt de cercetare. Pe plan internațional apreciem susținerea activității științifice din partea unor centre universitare din Rusia, România, Ucraina, Franța, Austria, Germania, Grecia, Polonia. În plan național lucrăm activ în colaborare cu diferite centre universitare și de cercetări științifice, organizații, instituții și misiuni din țară, precum Fundația Soros-Moldova, Alianța Franceză, Ginta Latină etc. Menționăm ca un succes aparte obținerea prin intermediul Programului TACIS a cinci granturi pentru elaborarea manualelor universitare în domeniul studiilor europene de către lectorii Institutului (în total au fost finanțate 17 titluri). Datorită acestui suport esențial, au fost elaborate și editate cursurile universitare:

- Lilia Zabolotnâi, *Istoria Europei Centrale și de Sud-Est* (curs universitar), Proiectul „Implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare R.M. - UE”, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Chișinău, 2001, 205 pag.
 - Arina Kraijdan, *Organizații europene internaționale* (curs universitar), Proiectul „Implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare R.M. - UE”, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Chișinău, 2001, 75 pag.
 - Gheorghe Rață, *Integrarea europeană: istorie, documente, analize* (curs universitar), Proiectul „Implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare R.M. - UE”, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Chișinău 2001, 174 pag.
 - Azarov Mariana, *Introducere în dreptul constituțional și instituțional al UE* (curs universitar), Proiectul „Implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare R.M. - UE”, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Chișinău 2001, 164 pag.
 - Galina Odagiu, *Integrarea economică europeană* (curs universitar). Proiectul „Implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare R.M. - UE”, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Chișinău 2001, 121 pag.
- În cadrul catedrei Relații Internaționale o direcție principală de instruire și de cercetare științifică continuă să fie Studiile Europene.

La conferințele, seminarele, simpozioanele internaționale organizate de către Institut participă specialiști invitați din diferite centre universitare. Institutul colaborează fructuos cu specialiștii Reprezentanțelor Permanente ale organizațiilor internaționale în Moldova, lucrătorii Ambasadelor țărilor străine acreditate la Chișinău.

Tatiana N. Kurteeva

АРХИТЕКТУРНЫЕ МОТИВЫ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ГОТИЧЕСКОЙ МИНИАТЮРЕ, Chișinău: Centrul Editorial Poligrafic L.A.D.O.M., 1999, 200 p.

Lucrarea Tatianeii Kurteeva *Motive arhitecturale în miniatura gotică franceză* a fost elaborată ca teză de doctor în studiul artelor în cadrul Institutului Academic de Stat "I. Repin" din Sankt-Petersburg al Academiei de Arte din Rusia.

Lucrarea se bazează pe studiul miniaturii gotice franceze editate în publicații faximile care se păstrează în Biblioteca Națională a Rusiei și în biblioteca Ermitajului. Autoarea analizează în cele patru capitole ale monografiei geneza motivelor arhitecturale în miniatură de carte (cap. I), imaginea arhitecturală în miniatura gotică din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, începutul secolului al XIV-lea (cap. II), arhitectura în miniatura gotică franceză în secolul al XIV-lea (cap. III) și imaginile arhitecturale de la sfârșitul secolului al XIV-lea, secolul al XV-lea. Monografia conține o impunătoare listă bibliografică și un album de 123 ilustrații.

Arina V. Kraijdan

CULTURA ȘTIINȚIFICĂ DIN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA.

Chișinău: Tipografia „ALINA”, 2003, 215 p.

Lucrarea prezintă sinteza tezei de doctor în științe istorice elaborată în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova și este destinată cercetării procesului de formare a culturii științifice și pătrunderii realizărilor științei moderne în cultura Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea.

Capitolul I al monografiei conține studiul aspectelor teoretice ale temei, istoriografia și izvoarele de studiu ale problemei. Capitolul II este destinat studiului mediilor dezvoltării culturii științifice în Moldova secolului al XVIII-lea. În Capitolul III a fost examinată semantica noțiunilor de „cunoaștere”, „știință” și „om de știință” în izvoarele istorice din secolul al XVIII-lea. Capitolul IV conține o analiză detaliată a spectrului de cunoștințe reale și umanitare, utilitare și teoretice, cu care opera societatea moldovenească în sec. al XVIII-lea: cunoștințe matematice (paragraful IV.1); cunoștințe utilitare și teoretice din domeniul chimiei, biologiei, medicinei, fizicii și astronomiei (paragraful IV.2); cunoștințe istorice și geografice (paragraful IV.3).

Bibliografia lucrării cuprinde un total de 313 denumiri de surse istorice, documente din arhivă, surse electronice, monografii, studii, articole, dicționare.

Gheorghe Rață

Przemówienie Demira Dragneva

Dyrektora Instytutu Historii Mołdawskiej Akademii Nauk,
członka korespondenta Mołdawskiej Akademii Nauk

Szanowny Panie Ambasadorze Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Mołdowa, Panie Piotrze Marciniak!
Szanowni goście i uczestnicy Sympozjum Mołdawsko-Polskiego!

Współpraca pomiędzy Mołdawską Akademią Nauk i Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Mołdowa zaowocowała zorganizowaniem tego Sympozjum, w którym uczestniczą pracownicy naukowcy i profesorowie uniwersyteccy z instytucji akademickich i uniwersyteckich z Mołdowy. Z największą przyjemnością witam na Sympozjum naszych polskich kolegów: profesora dr hab. Marka Wagnera, dyrektora Instytutu Historii Akademii Podlaskiej w Siedlcach; profesora Dariusza Kołodziejczyka, dyrektora ds. kontaktów zagranicznych Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego i profesora Jerzego T. Petrusa, wicedyrektora Muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu.

Na samym początku chciałbym wspomnieć, że Sympozjum to inauguruje serię projektów naukowych zawartych w Porozumieniu między Mołdawską Akademią Nauk i Polską Akademią Nauk, które dziś zostanie podpisane.

Mam nadzieję, że nasze Sympozjum stanie się początkiem procesu właściwej i dogłębnej oceny wspólnego dziedzictwa historycznego naszych narodów.

W historii średniowiecznej Mołdawii, państwa, które istniało pół milenia, sąsiadująca z nią Polska odgrywała niezmiernie ważną rolę. Nie do przecenienia jest miejsce Rzeczypospolitej, zwornika między Europą Centralną i Południowo-Wschodnią, w procesie wspierania Mołdawii, do której z Polski przenikały wpływy polityczne, zjawiska ekonomiczne i prądy kulturalne. W tym kontekście możemy nakreślić kilka ważnych wydarzeń w historii kontaktów mołdawsko-polskich.

Pierwszy etap naszych stosunków rozpoczyna się w roku 1387, gdy gospodar Mołdawii Piotr I Muszatowicz, składa hołd lenny królowi polskiemu Władysławowi Jagielle. Przymierze polsko-mołdawskie w ciągu wieku zdeterminowało polityczną orientację Mołdawii, zagwarantowało jej państwowość w czasie ekspansji Królestwa Węgierskiego, stworzyło warunki do rozwoju dwustronnych kontaktów handlowych, politycznych i kulturalnych, broniło znanego szlaku handlowego, tzw. „Szlaku Mołdawskiego”, który łączył Europę Centralną i Morze Czarne ze Wschodem.

Zmiany przymierzy, które nastąpiły w kontaktach na arenie międzynarodowej na przełomie XV i XVI w., zapoczątkowały również nowy okres w stosunkach polsko-mołdawskich. Rozpoczyna go seria wzajemnych zbrojnych konfliktów, efekt zorientowania mołdawskiej polityki zagranicznej na Turcję i akceptację zwierzchnictwa tureckiego. Zawierając w 1533 r. tzw. *wieczny pokój* z Imperium Osmańskim, Rzeczpospolita zapewnia bezpieczeństwo swych południowych granic, ponieważ Turcy widzą w Mołdawii państwo buforowe między tymi dwoma mocarstwami. W tym okresie Polacy dążą do ustalenia w Mołdawii podwójnego zwierzchnictwa polsko-tureckiego. W czasie gdy Imperium Osmańskie jest zaangażowane w konflikty zbrojne z innymi państwami, Polska osiąga swój cel. Wymiernym tego przykładem jest podwójne zwierzchnictwo polsko-tureckie w czasach panowania gospodarów mołdawskich z dynastii Mołdów: Jeremiego (1695-1606), Szymona (1606-1607), Konstantyna (1607-1611) i Aleksandra (1607-1611). Okresy podwójnego zwierzchnictwa nie są jednak w gospodarstwie mołdawskim czasem politycznej stabilizacji i spokoju. Dzieje się tak wskutek usiłowań Porty, dążącej konsekwentnie do zmniejszenia polskich wpływów w Mołdawii. Poważny konflikt polsko-osmański wybuchł w 1620 r., gdy to

z pomocą władcy mołdawskiemu Gasparowi Grazzianemu (1619-1620) przychodzi armia polska na czele z hetmanem wielkim koronnym Stanisławem Żółkiewskim. Konflikt ma tragiczny koniec: sędziwy hetman ginie na mołdawskiej ziemi. Pamięci tego wydarzenia jest poświęcone to Sympozjum.

Latem 1621 r. sułtan turecki Osman II (1618–1622) wkracza do Mołdawii, aby zaatakować Polskę; wojsko polskie zajmuje pozycję w twierdzy chocimskiej. Napotykając na opór strony polskiej, sułtan rozpoczyna negocjacje pokojowe. Traktat pokojowy podpisany w Chocimiu potwierdza autonomię Mołdawii i zobowiązanie Porty, że nie osadzi paszy w Mołdawii, tzn. nie przekształci jej w paszalyk.

Trzeba zaznaczyć, że przełom wieków XVI i XVII jest okresem bardzo bogatym w wydarzenia, nie tylko polityczne, ale również ekonomiczne i kulturalne. Polska staje się dla Mołdawii pomostem łączącym ją z rynkami europejskimi i zaawansowaną cywilizacją europejską. Za pośrednictwem Polski do Mołdawii przenikają idee późnego renesansu, przyjmując postać baroku. Nasi znani humaniści: Grigorie Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, studiując na uczelniach wyższych w Polsce, mają kontakt z europejską kulturą ówczesnych czasów, odnajdują także w pracach polskich i zagranicznych uczonych nowe informacje o pochodzeniu narodu rumuńskiego.

Wspomnę także o trzecim etapie w stosunkach polsko-mołdawskich, który rozpoczyna się w XVIII w. w momencie wprowadzenia w państwach rumuńskich rządów fanariockich i charakteryzuje się stopniowym zanikaniem politycznych wpływów Polski na terenie Mołdawii. Ostateczny kres pozycji Rzeczypospolitej kładzie ostatni rozbiór Polski pod koniec wieku XVIII. Niemniej i po tej cezurze, w okresie od XVIII do XX w., stosunki polsko-mołdawskie dalej się rozwijają, choć na innych płaszczyznach, a ich dominantą staje się zwłaszcza współpraca społeczeństwa mołdawskiego z polskimi emigrantami. Ogromny wpływ na mentalność mieszkańców Besarabii i państw rumuńskich miała obecność reprezentantów ruchów antycarskich z Polski. Historia emigracji polskiej na terenie Besarabii i księstw rumuńskich wciąż pozostaje tematem nie do końca przebadanym. Podobnie wciąż niewystarczająco przebadany jest czwarty okres kontaktów między naszymi narodami, okres, który rozpoczyna się w 1918 r. w chwili odzyskania niepodległości przez Polskę.

Podsumowując, wspomnę, że analiza bogatej wielowiekowej historii kontaktów naszych narodów mogłaby nabrać nowego wymiaru dzięki intensywnej dwustronnej współpracy historyków z naszymi i sąsiednimi krajami. Biblioteki i archiwa polskie przechowują ogromną, jeszcze, jak sądzę, nie w pełni odkrytą dokumentację dotyczącą najróżniejszych form kontaktów politycznych (w tym dynastycznych), handlowych i religijnych między naszymi krajami. Ważnych informacji dotyczących przełomu wieku XIX i XX mogą dostarczyć materiały znajdujące się w Narodowym Archiwum Mołdowy, zwłaszcza te dotyczące polskiej emigracji.

Zaprezentowane wyżej przykłady, pokazują, że – naszym zdaniem - istnieją wszelkie przesłanki do owocnej współpracy historyków z Polski i z Republiki Mołdowy, jak i z innych sąsiadujących z nami krajów; współpracy, której podstawowym celem byłoby włączenie naszych badań w obecny krwioobieg historiografii europejskiej.

Sympozjum jest pierwszym krokiem w tym kierunku. Życzę powodzenia wszystkim uczestnikom tego naukowego wydarzenia.

Przemówienie Piotra Marciniaka
Ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Mołdowi

Szanowni Państwo!

Bohater naszej konferencji - hetman i kanclerz wielki koronny Stanisław Żółkiewski - jest dla Polaków jednym z symboli potęgi I Rzeczypospolitej - silnego państwa wielu narodów i religii. Jest także postacią uosabiającą bliskość losów Polski i Mołdawii. Do rangi symbolu można podnieść fakt, iż mając ponad 70 lat zdecydował się na objęcie dowództwa operacji wojskowej, mającej na celu udzielenie pomocy zagrożonemu przez Turków gospodarowi mołdawskiemu Gasparowi Grazzianiemu. W starciu z Turkami i Tatarami pod Cecorą poniósł porażkę i zginął w trakcie odwrotu - nad Dniestrem - kilka kilometrów od granic Rzeczypospolitej. Już rok później jego syn Jan Żółkiewski wystawił w tym miejscu obelisk. Obelisk ten - najstarszy pomnik w Mołdowie - przetrwał kilkaset lat i został odrestaurowany staraniem polskich organizacji społecznych w początkach XX wieku. Obecnie poddano go – ze środków polskiego parlamentu - konserwacji i za kilka dni, w rocznicę śmierci hetmana, będzie poświęcony przez Prymasa Polski Józefa Glempa. Mniejszość polska planuje co roku organizować u stóp pomnika spotkania młodzieży, by uczuć ją cnót patriotyzmu i dzielności.

Wydarzenie to poprzedza nasza dzisiejsza konferencja. Pragnę wyrazić ogromną wdzięczność mołdawskim historykom, przede wszystkim dyrektorowi Instytutu Historii Mołdawskiej Akademii Nauk Panu Profesorowi Demirowi Dragnevowi, za inicjatywę jej zorganizowania. Jestem zobowiązany organizatorom seminarium, szczególnie Pani doktor Lilii Zabołotnej, za jego sprawne przygotowanie. Dziękuję też polskim historykom, którzy w bardzo krótkim czasie przygotowali referaty i zdecydowali się na przyjazd do Kiszyniowa.

Mam nadzieję, że seminarium przyniesie ważne rezultaty badawcze i przyczyni się do pogłębienia współpracy obu środowisk naukowych, do powstania nowych wspólnych projektów.

Życzę Państwu owocnych obrad!

Wystąpienia

Marek Wagner

(Akademia Podlaska w Siedlcach)

WYPRAWA CECORSKA 1620 ROKU

Ówczesne stosunki polsko-tureckie opierały się na warunkach traktatu zawartego w Konstantynopolu w maju 1619 r. w wyniku misji starosty trembowelskiego, Piotra Oźgi, który uzyskał potwierdzenie dawnych układów i umów między Rzeczypospolitą a imperium osmańskim. Oprócz zatwierdzenia dotychczasowych porozumień, m.in. pod Buszą, w sprawie obsadzania stanowisk władców w Mołdawii, Wołoszczyźnie i Siedmiogrodzie, dodano wyraźne żądanie Turcji, aby Polska powstrzymała wyprawy kozackie na obszary tureckie w zamian za likwidację najazdów tatarskich. Zatem sytuacja na froncie południowo-wschodnim państwa polskiego była ustabilizowana, dająca nadzieje na trwałą pokój w przyszłości.

Jednakże toczące się wówczas (od 1618 r.) rozgrywki dyplomatyczne i działania wojenne związane z wojną trzydziestoletnią wiązały państwo Zygmunta III z obozem habsburskim – jeszcze w traktacie z 1613 r. z Cesarstwem, a następnie w lipcu 1618 r., król polski obiecał cesarzowi Ferdynandowi II udzielenie pomocy wojskowej w wypadku buntu poddanych, w zamian za okupację części Śląska. Na początku września 1619 r. rada senatu wyraziła zgodę na wysłanie na Węgry Lisowczyków, którzy wyprawą dywersyjną i zwycięstwem w bitwie pod Humiennem (listopad 1619) zmusili księcia siedmiogrodzkiego, Gabora Bethlena, do odstąpienia od obleganego Wiednia. Część historyków uważa, że to właśnie interwencja Lisowczyków stanowiła główną przyczynę konfliktu polsko-tureckiego w 1620 roku, gdyż była „wymierzona przeciw tureckiemu sojusznikowi Bethlenowi Gaborowi”, gwałcąc ponadto warunki podpisanego układu. Odmienne zdanie prezentują badacze, którzy uważają problem najazdów kozackich na ziemie tureckie za istotny powód wybuchu wojny w 1620 r. Już bowiem podczas misji Oźgi w Konstantynopolu liczne watahy kozackie rabowały wybrzeża Morza Czarnego, podobnie jak i w czasie kolejnego poselstwa Hieronima Otwinowskiego do sułtana. Fakty te stanowiły pogwałcenie warunków polsko-tureckiego porozumienia. Część historyków odrzuciła jednak powyższe ustalenia, sugerując, iż problem wypraw kozackich był ważny dla obustronnych stosunków, lecz „zrzucenie winy na Kozaków (...) jest jednak zbyt prostym uproszczeniem sprawy”.

Obecnie zwraca się baczniejszą uwagę na zagrożenie Rzeczypospolitej ze strony Szwecji Gustawa Adolfa, który zamierzając opanować dwa znaczące porty bałtyckie (Gdańsk, Ryga) szukał sojuszników nie tylko w Stambule i Moskwie, ale również w Siedmiogrodzie i na Krymie oraz wśród protestanckich państw europejskich. Ten sam Siedmiogród, a także i władze republikańskich Niderlandów „popychały Turków” do wojny z Polską Zygmunta III, sojusznikiem obozu habsburskiego. Historycy podkreślają przy tej okazji ówczesny wzrost aktywności politycznej i dyplomatycznej państwa osmańskiego na arenie europejskiej. Na przełomie 1619/1620 r. na dworze sułtańskim dokonano wielu zmian personalnych. Najistotniejsza z nich polegała na odejściu umiarkowanego wielkiego wezyra, Mehmet paszy, i zastąpienie go dowódcą marynarki wojennej, Ali paszą. Inne zmiany mogły sugerować, iż

u władzy znaleźli się ludzie, którzy po zakończeniu zmagani z Persją mogą podjąć politykę ekspansji militarnej przeciw państwom europejskim.

W Warszawie niewątpliwie zdawano sobie sprawę z zagrożenia szwedzkiego, a zamierzając zneutralizować ewentualne niebezpieczeństwo osmańskie wysłano do Konstantynopola posła Hieronima Otwinowskiego. Prawie równocześnie z jego wyjazdem (pierwsza połowa grudnia 1619 r.) do chana krymskiego skierowano sekretarza królewskiego, Floriana Oleszko. Jeśli pierwszy z dyplomatów miał za zadanie pertraktować w sprawie odwołania z pogranicza Iskender paszy, a z Węgier Gabora Bethlena, to drugi otrzymał polecenie podjęcia rokowań dotyczących udzielenia Polsce posiłków wojskowych, zwłaszcza przeciwko Moskwie. Zapewne liczone także na wspierające działania ze strony hospodara mołdawskiego Gaspara Grazzianiego (od lutego 1619 r.), który pełniąc niewdzięczną rolę mediatora zmierzał do ugruntowania swego władztwa w Mołdawii. Nowy hospodar utrzymywał przyjazne stosunki z Polską, pośredniczył w wymianie jeńców, czynił także pewne zabiegi w celu ukrócenia wypraw kozackich oraz ułatwiał polskiemu dowództwu prowadzenie wywiadu na ziemiach tureckich i tatarskich. Zbliżenie z Polską i współpraca z hetmanami koronnymi zaowocowała w końcu 1619 r., gdy przy pomocy polskich oddziałów wojskowych Grazziani stłumił zamieszki w Mołdawii.

Wydaje się zatem uzasadnionym pogląd, iż zmiana elit politycznych na dworze sułtańskim zaniepokoiła hospodara mołdawskiego, który obawiając się o własny tron oddziaływał na obecnego w Jassach Otwinowskiego, uświadamiając mu zagrożenie osmańskie. Sam poseł został dość nieprzychylnie przyjęty w Konstantynopolu, gdyż nie otrzymał audiencji u sułtana, a pertraktacje z wielkim wezyrem ograniczyły się do zarzutów tego ostatniego w sprawie wypraw kozackich na ziemie tureckie (od lutego do maja 1620 r.). W tej sytuacji wielki wezyr wypowiedział 17 VI 1620 roku wojnę Polsce, wyrażając nierealne żądanie likwidacji Kozaczyzny do października tego samego roku w zamian za gwarancje pokoju. Dlatego też Otwinowski, nakłoniony przez posła cesarskiego, wyjechał do Polski w drugiej połowie lipca. Również usiłowania Oleszki na Krymie, z powodu różnicy zdań w sprawie wypłaty „upominków” dla Tatarów, zakończył się niepowodzeniem strony polskiej (czerwiec 1620 r.)¹.

Napływające z Mołdawii i Turcji przesadzone zresztą wiadomości o spodziewanej wojnie spowodowały zaniepokojenie wśród polskich elit politycznych i wojskowych. Sejm został wprawdzie odłożony do jesieni 1620 r., lecz podjęto pewne kroki przygotowawcze – oprócz wysłania agentów do Iskendera i do Turcji, Zygmunt III ogłosił w połowie maja zapowiedź zwołania pospolitego ruszenia. W pierwszej połowie czerwca król nakazał hetmanowi Żółkiewskiemu koncentrację oddziałów koronnych na Ukrainie, gdzie skierowano także chorągwie Lisowczyków. Odpowiedzialny za te przygotowania hetman Stanisław Koniecpolski zlikwidował obozy na pograniczu węgierskim i skierował jednostki do obozu pod Haliczem. Część oddziałów (chyba ok. 2-3 tys.) pozostawiono dla osłony Krakowa oraz granicy węgierskiej i śląskiej.

Tymczasem w czerwcu - lipcu 1620 r. na dworze sułtańskim zapadła decyzja o usunięciu z tronu hospodarskiego Grazzianiego i powołaniu bardziej uległego władcy – Aleksandra Eliasza. Powodem tej zmiany była zapewne intryga Gabora Bethlena, który szerzył fałszywe pogłoski o próbach zjednoczenia przez Grazzianiego księstw naddunajskich i uwolnienia się spod władzy sułtańskiej. W tej sytuacji Grazziani wysunął pod adresem władz polskich propozycję poddania się pod zwierzchnictwo Rzeczypospolitej. Toteż na 15 lipca zwołano obrady tzw. małego senatu, podczas którego Zygmunt III podjął problem pomocy dla hospodara, ale ostateczną decyzję senatorowie, zresztą w tajemnicy, powierzyli hetmanowi Żółkiewskiemu. Gdy zatem w połowie sierpnia do kwatery hetmańskiej w Barze dotarł wysłannik Grazzianiego z informacjami o sytuacji w Jassach, Żółkiewski podjął decyzje polityczne i wojskowe. W końcu miesiąca listownie powiadomił króla o konieczności udzielenia pomocy hospodarowi i wykonania wyprawy do Mołdawii, na co otrzymał zgodę Zygmunta III wyrażoną w liście z 30 sierpnia i w uniwersale do wojska z 17 września 1620 r.² Wydaje się więc, że polityka turecka wobec hospodara mołdawskiego była powodem wybuchu wojny polsko-

tureckiej, natomiast jej bezpośrednią przyczyną - wyprawa interwencyjna (demonstracja siły) Żółkiewskiego podjęta jesienią 1620 r.

Zgodnie z jego rozkazem, Koniecpolski rozpoczął gromadzenie oddziałów polskich początkowo w obozie pod Haliczem, a potem pod Jazłowcem. W połowie sierpnia Koniecpolski obozował już we wsi Sledziówka nad rzeką Derła, zajmując dogodną pozycję do wykonania marszu w głąb ziem Mołdawii. Do czasu przybycia do obozu Żółkiewskiego, docierały tutaj spóźnione chorągwie kwarciane i poczty prywatne, gromadzono także żywność i amunicję. O planach wyprawy do Mołdawii hetman wielki powiadomił zbyt późno Koniecpolskiego, który nie zdążył na czas zakończyć koncentracji i zgromadzić niezbędnych zapasów. Koniecpolski był chyba przeciwny podejmowaniu działań zaczepnych, skoro w parę dni później prezentował pogląd o konieczności zorganizowania raczej działań obronnych pod Chocimiem, „ażeby tam oczekiwać wojsk Skinder – paszy”. Zamierzał on albo bronić linii Dniestru albo też pułkami kozackimi (lub zagonem jazdy polskiej) wykonać uderzenie na Tehinię (Tighinię), gdzie były ulokowane oddziały osmańskie, jeszcze przed przybyciem posiłków tatarskich z chanatu krymskiego.

25 sierpnia wyruszył z Baru hetman Żółkiewski i następnego dnia przybył do wsi Sledy (Sledziówka) położonej około 20 km na północny wschód od Mohylewa, gdzie znajdował się obóz wojsk polskich. Tutaj przejął też dowództwo nad wojskami, które zgromadzone w kole generalnym 30 sierpnia wyraziło zgodę na podjęcie wyprawy do Mołdawii. W obozie znajdowało się około 7 tys. żołnierzy, oczekiwano na przybycie dalszych oddziałów, gromadząc żywność i amunicję. Wymarsz wojsk hetmańskich opóźniał się, bowiem podjazdy doniosły o pojawieniu się pod Czerniowcami (16 km od obozu) ordy budżackiej, która rozpoznawała pozycje Polaków. Z tego powodu Żółkiewski wystąpił przeciwko Tatarom Koniecpolskiego (około 1 tys. jazdy), a sam z resztą armii wyruszył 1 września w kierunku uroczyska Gruszka (12 km na wschód od Mohylewa), gdzie utworzono kolejny obóz.

Dokonano tutaj podziału wojska na 5 pułków – samego hetmana Żółkiewskiego (570 koni husarii, 650 koni jazdy kozackiej i 450 piechoty = 1670 żołnierzy), hetmana polnego Koniecpolskiego (650 husarii, 200 rajtarii, 250 Kozaków i 430 piechoty = 1530 żołnierzy), Mikołaja Strusia (250 husarii, 300 Kozaków i 1,5 tys. ochotników = 2050 żołnierzy), Samuela Koreckiego (400 husarii, 100 Kozaków, 100 Zaporozców i 300 piechoty = 900 żołnierzy) oraz Walentego Kalinowskiego (300 husarii, 200 Kozaków, 200 piechoty = 700 ludzi). Armia polska liczyła zatem około 6 900 żołnierzy (w tym 1 380 piechoty) z 16 działkami polowymi i kilkunastoma hakownicami³.

2 września jednostki hetmańskie wyruszyły spod Gruszki i jeszcze tego samego dnia dotarły do wsi Jaruga, leżącej nad Dniestrem, gdzie znajdował się dogodny do przeprawy bród. 3 września rozpoczęto przeprawę przez rzekę, częściowo wpraw, częściowo promami, którą ukończono do wieczora. 4 września wojska odpoczywały w rejonie wsi Podbile, przygotowując się do dalszych działań, ale również oczekując na wiadomości od Grazzianiego.

Hospodar wyjechał w tym czasie z Jass do Sasowego Rogu nad Prutem, gdzie 3 września aresztował posłów Iskendera paszy, zaś mieszkańcy Jass wymordowali miejscowych Turków i oswobodzili w ten sposób miasto. Otrzymawszy wiadomości o tych wydarzeniach, Żółkiewski wyruszył 5 września znad rzeki i pomaszerował przez Słobódkę dalej na zachód od Sorok i północnym brzegiem rzeki Kajnary, gdzie w pobliżu wsi Łozowa utworzył nowy obóz.

Pozycja pod Łozową była usytuowana w odległości 12-15 km od Dniestru (jeden dzień marszu), stwarzając „możliwość szybkiego wycofania się na własne terytorium” w wypadku zagrożenia, a z drugiej strony zamykała Szlak Wołoski biegnący działem wodnym między Dniestrem a rzeką Reut. Wydaje się, iż była ona dobrze ulokowana w terenie i dawała szansę na wykonanie działań obronnych (ewentualnie odwrotu) w wypadku nacisku Tatarów lub też działań zaczepnych na kierunku mołdawskim. Pod Łozową hetman obozował do 9 września, oczekując na przybycie Grazzianiego z posiłkami mołdawskimi. Ten jednak nie tylko nie

wywiązał się z obietnic, lecz ominął obóz i uciekł do Chocimia, zdradzając Polaków. Potem dopiero listy Żółkiewskiego skłoniły hospodara do przyjazdu – przybył on 7 września z 600 żołnierzami wraz z oddziałem Janusza Tyszkiewicza (ok. 600 jazdy i piechoty).

8 września odbyła się w obozie narada wojenna podczas której rozważano dwie propozycje rozwinięcia działań zaczepnych. Grazziani proponował pomaszerować do Tehinii i pobić wojska Iskendera przed połączeniem się z ordą krymską, a następnie obsadzić Tehinię i Kilję oraz uchwycić przeprawy na Dunaju. Natomiast Żółkiewski „nie zamierzał szukać rozstrzygnięcia w zwycięstwie nad przeciwnikiem”, ale chciał pomaszerować do Jass „i umocnić w nich Grazzianiego”, a potem dopiero podjąć ofensywę przeciw wojskom turecko-tatarskim⁴.

Analiza wyników obrad z 8 września dokonana przez R. Majewskiego sugeruje, że korzystniejszy dla strony polskiej był wybór wariantu działań zaczepnych przeciwko Iskenderowi pod Tehinią, natomiast „marsz na Jassy i obsadzenie pozycji cecorskiej spychały wojska polskie do obrony (...), oddając przeciwnikowi zarazem inicjatywę strategiczną”. Inni historycy (W. Majewski i L. Podhorodecki) uważają, iż Żółkiewski wybrał właściwy wariant działań, gdyż „daleka wyprawa w stępy nie dawała żadnych szans na zwycięstwo” – brakowało bowiem żywności oraz artylerii do ewentualnego oblężenia miast naddunajskich, zaś słaba liczebnie armia polska miałaby na tyłach wrogich Mołdawian, a na trasie przemarszu siły Iskendera i ordę tatarską. Zatem pod Cecorą Żółkiewski „zamknął Iskenderowi drogę do Jass uniemożliwiając usunięcie Grazzianiego”, mając nadzieję na uzyskanie porozumienia z dowódcą tureckim⁵.

9 września wojska hetmańskie wyruszyły z obozu na południe, po przejściu rzeki Kajnary Polacy pomaszerowali do rzeki Kuboły i do rzeki Reut, gdzie przeprowadzono się na jej prawy brzeg pod wsią Hecin. Ominięto okoliczne bagna i posuwano się nadal na południe dolinami strumieni: Sołoniec oraz Wielki, Średni i Mały Czuluł. Pokonano wzniesienia Magury i dolinę strumienia Delia wojska polskie dotarły 12 września do Prutu w rejonie wsi Ungaeru, położonej ok. 7-8 km na północ od Cecory. Wieczorem tego dnia oddziały hetmańskie weszły do okopów cecorskich.

W trakcie pierwszego dnia marszu dołączyły do nich chorągwie jazdy Stefana Chmieleckiego (800 żołnierzy), natomiast po dwóch dniach – 12 chorągwi Lisowczyków Walentego Rogowskiego (ok. 1,5 tys.) oraz kilka kolejnych jednostek jazdy i ok. 400-500 Mołdawian. W ten sposób armia polska liczyła wówczas ok. 10 tys. żołnierzy, w tym ok. 3 tys. piechoty. Wojska te były ulokowane na lewym brzegu Prutu, „flankując drogę z południowego wschodu do Jass”.

Polska pozycja obronna usytuowana była w zakolu Prutu, którego brzegi znacznie różniły się – na prawym rozciągała się bagnista dolina o szerokości kilku km, zaś na lewym – prócz wąskiego pasma nad rzeką „teren wznosił się lekko ku górze, tworząc taras”. Pod Cecorą, pod polskim obozem, ów taras obejmował przestrzeń 3,5-4,0 km, sięgając aż do wzgórz Kodra i „tworząc nieznacznie pofałdowaną równinę”. W odległości ok. 1500-1700 m od czoła obozu usytuowany był mały jar o łagodnych zboczach, z niewielkim strumieniem i drogą do Gałacza. Za nią teren wznosił się aż do zboczy Kodry, gdzie znajdował się górzysty masyw leśny (ok. 3 km od obozu polskiego) o wysokości 180-320 m. Od Prutu biegła doń rzeczka, skręcająca dalej na północ pod wsią Val Mare – tutaj w oparciu o zbocza Kodra i zabudowania kolejnej wsi Moreni usytuowany był rozległy obóz turecki (1,0x1,2 km). Od północy pole cecorskie zamknięte było wysokim wzgórzem, zaś od południa – zakolem Prutu.

Dawny obóz Zamoyskiego z 1595 roku był ulokowany w zachodniej części zakola rzeki, a Prut osłaniał go od zachodu, północy i południa. Od wschodu ufortyfikowana pozycja była zamknięta 2,2 metrowym wałem z 13 bastionami. Odległości pomiędzy nimi (100 m) pozwalały na prowadzenie bocznego ognia krzyżowego i pokrycie nim przedpola. Natomiast „pole ostrzału artylerii obozowej sięgało 800 metrów”. W wale wykopano 4 bramy dla wyprowadzania oddziałów na jego przedpole. W pobliżu były rzeka, pastwiska i las,

pozwalające na dobre warunki do obozowania lub przetrwania oblężenia. Teren na przedpolu nadawał się do działań kawalerii i do stoczenia bitwy obronno-zaczeplnej. Historycy podkreślają jedynie dwa niekorzystne elementy – spory pobliski kompleks leśny „pozwalający przeciwnikowi na skryte podejście i zamaskowanie sił”, oraz brak mostu na Prucie pod Cecorą – Polacy nie zbudowali go, jak również nie utworzono tutaj przedmościa. Także zbyt późno zaczęto remontować zniszczone umocnienia obozowe. Mimo tego pozycja pod Cecorą kontrolowała trakt z Jass do Chocimia i Kamieńca (do granicy państwa) oraz blokowała przeciwnikowi drogę do Jass i Siedmiogrodu – to w wypadku prowadzenia działań obronnych. W wypadku podjęcia działań zaczepnych umożliwiała wykonanie uderzenia na Tehinię i przeprawy na Dunaju. Zapewne Żółkiewski spodziewał się rokowań dla ochrony tronu Grazianiego, wysyłając listy do G. Bethlena, G. Mohyły i do chana Dżanibeg Gereja z żądaniem zachowania neutralności w konflikcie polsko-tureckim.

W dniach 13-15 września rekonstruowano umocnienia obozowe pod kierunkiem Teofila Szemberga - działania podjęto dopiero w momencie pojawienia się oddziałów tatarskich i wysyłano na przedpole obozu liczne grupy zaopatrzeniowe (picowników). Jednak zaniedbano rozpoznania i ubezpieczenia obozu, toteż o marszu przeciwnika dowiedziano się dość przypadkowo. Dnia 17 września wysłano na zwiady podjazd strażnika Jana Odrzywolskiego, który zaatakowany przez Tatarów wycofał się do obozu, tegoż dnia ordyńcy zagarnęły też sporo picowników w rejonie Cecory.

Tymczasem Iskender pasza gromadził pod Tehinią oddziały tureckie (w połowie sierpnia miał zaledwie ok. 1 tys. żołnierzy), oczekując na przeprawie na przybycie posiłków osmańskich i tatarskich. Na początku września przybyły wojska bejlerbejów Jussuf paszy i Czerkies-Husseina paszy (razem ok. 2 tys.) oraz Tatarzy budziaccy i dobrudźcy Kantemira (ok. 5 tys.). Już podczas marszu ku Mołdawii, chyba około 15 września, jego grupę wzmocniły oddziały Tatarów krymskich Dewlet Gereja (ok. 6-8 tys.) – razem siły turecko-tatarskie liczyły ok. 10-13 tys. ludzi.

Wojska Iskendera paszy podchodziły pod Cecorę lewym brzegiem rzeki Prut, osłaniane przez straż przednią – Tatarów budziackich Kantemira, który 17 września zagarnął owych picowników i spędził podjazd Odrzywolskiego. 18 września pod obóz cecorski podeszły główne siły przeciwnika, „rozkładając się obozem na południowych zboczach Kodry” i „zamykając Żółkiewskiemu drogę odwrotu do Mohylewa”. Jeszcze tego samego dnia oddziały Turków i Tatarów wykonały działania zaczepne, atakując Lisowczyków, biwakujących na prawym skrzydle poza szanćami jednostek hetmańskich. Rozpoznanie bojowe miało przynieść ich dowódcy informacje o polskich pozycjach obronnych oraz o walorach militarnych pola walki⁶.

18 września zapewne o godz. 12-12³⁰ Chosyr pasza na czele ok. 1-2 tys. żołnierzy osmańskich uderzył na Lisowczyków, którzy zostali zmieszani, lecz wyprowadzony kontratak chorągwi rajtarskiej W. Denhoffa i kozackiej J. Odrzywolskiego zatrzymał ruchy przeciwnika, „zmuszając Tatarów do odwrotu”. Widząc ich porażkę, Żółkiewski skierował na wroga silne uderzenie około 3-4 tys. jazdy, która odepchnęła oddziały turecko-tatarskie od obozu hetmańskiego. Z kolei przygotowany przez Iskendera kontratak kawalerii tureckiej pod Sarymsak-Muhammedem paszą (ok. 2-3 tys.), który wyszedł ze wzgórz, powstrzymał ruchy jazdy hetmańskiej. Walka trwała do zmierzchu, gdy wróg wycofał się do swego obozu. W tym samym czasie Lisowczycy zlikwidowali obozowisko i weszli do głównego obozu polskiego.

O świcie 19 września, po przeprowadzeniu rekonesansu, Żółkiewski przedstawił dowódcom pułków i chorągwi plan stoczenia bitwy obronnej i wówczas przystąpiono do organizacji szyku bojowego opracowanego według sugestii Koniecpolskiego. Miał on postać „ruchomej twierdzy” – na obu bokach ustawiono wozy taborowe (4 rzędy po 50-60 wozów) obsadzone piechotą z działami. Tył pozycji stanowił wał obozowy broniony przez piechotę. Wewnątrz tej twierdzy ulokowano jazdę ze wszystkich pułków. Prawy tabor (T. Szemberga) obsadzało 700 piechoty z ośmioma działami i hakownicami, zaś lewej kolumny wozów (W. Farensbacha) broniło 800 piechoty o podobnej sile ognia dział i hakownic. Jazda ustawiona

była w następujący sposób – od prawej flanki – pułki: Strusia, Koniecpolskiego, Żółkiewskiego, Kazanowskiego i Koreckiego. Szykowała się ona w trzech rzutach – i tak w pierwszym chorągwie husarskie, w dwóch dalszych kozackie i jazdy lekkiej. Odvodu nie wydzielono, ale na flankach, na stykach taborów z wałem obozu ulokowano wydzielone grupy osłonowe – po prawej stronie Rogowskiego (Lisowczycy, Mołdawianie i ochotnicy – około 2-3 tys.), zaś po lewej Chmieleckiego (ok. 1,3 tys., w tym 400 piechoty). Centrum szyku dowodził hetman Żółkiewski, prawym skrzydłem Koniecpolski, zaś lewym – Korecki. Szyk bojowy posiadał szerokość frontu 1100-1200 m i głębokość do 1000 m.

Z powodu konfliktu pomiędzy Kantemirem a Dewlet Gerejem, a także możliwości opuszczenia pola walki przez kałgę-sołtana, Iskender pasza, początkowo niechętnie, ale ostatecznie zgodził się na jego dowództwo nad swoim lewym skrzydłem, gdzie ulokowano ordę krymską (ok. 4-8 tys.). Dowódcą prawego skrzydła mianował Jussuf paszę, „któremu podporządkowano również Kantemira” z ordą budziacką (ok. 3-4 tys.). Sam Iskender dowodził w centrum szyku, gdzie usytuowano jednostki tureckie (ok. 2-4 tys.) – tutaj ustawiono także kilka dział polowych, a w tyle w jarze konnych janczarów (300-400). Część ordy krymskiej stanowiło odwód. Szyk przeciwnika był trzyrzutowy, o kształcie półkolistym, rozciągając się pomiędzy zakolami rzeki - o szerokości 2500-2800 m i głębokości ok. 600-700 m. Zatem dowódca turecki zablokował na prawym swym skrzydle pole walki Tatarami i Turkami, zaś lewe osłaniane było zakolem rzeki, tworząc „wielki worek, w który mieli wejść Polacy” i zostać całkowicie zniszczeni.

19 września około godz. 8⁰⁰ rano jednostki polskie wyszły 4 bramami z obozu, szykując się na jego przedpolu do walki. Jednakże „lewy tabor posuwał się zbyt blisko centrum”, zaś wchodzące do szyku pułki jazdy spychały prawy tabor z wyznaczonych pozycji. Rozkaz Koniecpolskiego o cofnięciu wozów taborowych nie został z powodów ambicjonalnych wykonany przez Strusia i „doszło do zamieszania”. Po uporządkowaniu szeregów okazało się, że prawy tabor nie zajął planowanego miejsca, „zamiast stać frontem do nieprzyjaciela i osłaniać skrzydło jazdy, stoi skośnie” w stosunku do całego szyku wojsk hetmańskich. Jednocześnie przeciwnik uszykował swoje oddziały, organizując działania zaczepne pod wodzą Kior-Hussein paszy (ok. 2-3 tys.) w kierunku frontu jazdy polskiej. „Doszło do ciężkiego i krwawego dla obu stron starcia czołowego”. Żółkiewski rzucił do walki pierwszy rzut jazdy, czyli chorągwie husarskie, które szarżami spędziły z pola wojska tureckie, zwłaszcza te ulokowane w centrum Iskendera paszy. Działania jazdy polskiej nie były jednak dość silne, bowiem odnotowano sztywność szyku i nadmierne ściśnięcie jednostek, co praktycznie uniemożliwiało ich rozwinięcie w szarżach. Posuwająca się za wrogiem jazda z pułków Strusia i Koniecpolskiego natrafiła na jar (obsadzony janczarami), co powstrzymało ich dalsze natarcie.

Tymczasem z powodu nieudolności hetmanów koronnych w dowodzeniu między prawym taborem a wałem obozowym wytworzyła się spora luka, z trudem osłaniana przez grupę Rogowskiego. Widząc szansę powodzenia, około godz. 12-13⁰⁰, Dewlet Gerej zgrupował na swym lewym skrzydle *gros* sił tatarskich i próbując oskrzydlić polskie prawe skrzydło wykonał silne uderzenie na grupę Rogowskiego. Wprawdzie piechota z taboru prowadziła dość silny ogień w kierunku atakującego przeciwnika, starając się go powstrzymać, jednakże doszło wówczas do zdrady Mołdawian, co wywołało zrozumiałą reakcję wśród wolontariuszy oraz Lisowczyków. Osamotnieni i atakowani przez Tatarów Polacy „poszli w rozsypkę i rzucili się do ucieczki” w kierunku obozu i lewego skrzydła polskiego.

Wyjście ordy tatarskiej na tyły pułków jazdy Strusia i hetmanów było przełomowym momentem podczas II fazy bitwy. Husaria nie zdążyła nawet złożyć kopii do ataku i naciskana przez oddziały kawalerii przeciwnika wycofała się w popłochu do obozu. Podobnie postąpiły chorągwie kozackie z pułków Koniecpolskiego i Żółkiewskiego, wprawdzie po trzech szarżach, ale jednak wykonały odwrót za wał obozowy. Atakowi Tatarów, wspomaganemu z centrum uderzeniem wojsk tureckich, oparł się jedynie pułk Koreckiego na lewym skrzydle, który wspólnie z grupą Chmieleckiego i piechotą z taboru powstrzymał i odrzucił natarcie przeciwnika

– potem i te jednostki wycofały się bezpiecznie do obozu. R. Majewski uznaje, iż porażka była spowodowana brakiem odwodu, który mógłby wesprzeć prawe skrzydło w krytycznym momencie bitwy i nieudolnością Żółkiewskiego w dowodzeniu. Natomiast W. Majewski widział powody niepowodzenia strony polskiej w konflikcie między dowódcami na prawym skrzydle wojsk hetmańskich. Uczestnicy starcia podkreślali zwłaszcza przewagę liczebną przeciwnika, ciężkie straty jazdy i jej małą odporność w chwili oskrzydlenia przez Tatarów. Ostatecznie Żółkiewski musiał wydać rozkaz do odwrotu, osłaniając się szarżą chorągwi pod dowództwem J. Tyszkiewicza, który zatrzymał na pewien czas przeciwnika. Iskender ponownie kontratakował kawalerią turecką i Tatarami na froncie, lecz jego jednostki zostały odepchnięte od przedpoła polskiego obozu.

Tymczasem prawy tabor pozostawał daleko w przodzie, zaś stan wojska w obozie nie pozwalał na dokonanie koniecznych działań odsieczowych. Usiłowania hetmana namówienia żołnierzy do podjęcia akcji odzyskania wozów taborowych zakończyły się niepowodzeniem, także czterokrotne próby Koniecpolskiego, który z ochotnikami dotarł nawet do owego taboru, nie odniosły powodzenia. Piechota pozostawiona w taborze, otoczona przez Tatarów Dewlet Gereja, broniła się przed ordyńcami blisko 5 godzin. W toku walki zdołano wyprowadzić z okrażeń kilka wozów z hakownicami i trochę żołnierzy, lecz „reszta zginęła lub dostała się w ręce wroga”. Polacy ponieśli tutaj dość spore straty – około 2-2,5 tys. zabitych i rannych (chyba podobne straty odnotowały wojska przeciwnika), ale jak słusznie podkreślają historycy „najgorszym następstwem porażki było moralne załamanie armii”⁷.

Sytuacja w obozie polskim była rzeczywiście nad wyraz niekorzystna. 20 września odbyła się narada wojenna, podczas której Żółkiewski zaproponował uformowanie taboru „na sposób kozacki” i przebicie się z wojskiem lewym brzegiem Prutu na Mohylew. Jednocześnie grupa dowódców (Korecki, Kalinowski, Struś i Grazziani) „wysuwała koncepcję odwrotu drugim, prawym brzegiem Prutu” w kierunku Śniatynia.

Równocześnie, aby zyskać na czasie, Żółkiewski był zdecydowany na podjęcie rokowań z Iskenderem. Plan ten „w bardzo zniekształconej postaci” stał się wkrótce przedmiotem dyskusji i zaniepokojenia wśród żołnierzy polskich, a u Grazzianiego wywołał sprzeciw. Gospodar obawiał się, że hetman Żółkiewski wyda go Turkom, toteż postanowił uciec z obozu i „ponad Prutem konno uchodzić”, pociągając za sobą Walentego Kalinowskiego z jego oddziałami. Wiadomość ta, podsycana plotkami o rzekomej ucieczce hetmanów, wywołała panikę i ogólne zamieszanie, w chwili gdy zapadał już zmierzch. Grazziani z Kalinowskim ruszyli wówczas w kierunku rzeki, a potem również i inni magnaci, żołnierze i czeladź. Hetmani próbowali bezskutecznie zatrzymać uciekających, podobnie jak Chmielecki i Odrzywolski, którzy bezpiecznie wycofali się ze swymi chorągwiami na drugi brzeg Prutu (dotarli oni potem do granicy państwa). Około godz. 24⁰⁰ „szańce i namioty rycerstwa opustoszały”, zaś czeladź, Kozacy i Lisowczycy zaczęli grabież obozu. Wielu uciekających utonęło w nurtach Prutu, a reszta dostała się do niewoli tatarskiej na drugim brzegu rzeki. To zapewne było powodem, iż wysłany tam Marcin Kazanowski zdołał nakłonić wielu żołnierzy i dowódców do powrotu. Rankiem 21 września panikę opanowano, chociaż wojska hetmańskie utraciły ok. 2,5 tys. zabitych i rannych żołnierzy (teraz liczyły 5,5-6,0 tys. ludzi), zaś przeciwnik stracił zapewne do 1,5 tys. żołnierzy.

Tymczasem dowódca turecki otoczył obozowisko hetmana swymi oddziałami, ale nie podejmował żadnych ruchów, zaś 22 września „dość nieoczekiwanie wystąpił z propozycją rokowań.” Podczas rady wojennej 23 września Żółkiewski zgodził się na podjęcie rozmów i następnego dnia wysłano do obozu tureckiego dwóch posłów: Samuela Koreckiego i Abrahama Złotopolskiego wraz z tłumaczem. R. Majewski pisał, że hetman wielki wyraził zgodę na negocjacje wyłącznie z powodu „nastrojów panujących wśród wojsk” i miał nadzieję na ich przewleknięcie w czasie, aby odtworzyć zdolności bojowe jednostek w celu przebicia się ku granicom państwa. Również po stronie tureckiej zdawano sobie sprawę, że bez piechoty oraz artylerii zdobycie polskiego obozu było trudnym zadaniem, obawiano się ponadto odsieczy z Polski, toteż Iskender pasza podjął próbę zawarcia porozumienia. Dyskutowano dwa

problemy – wysokość sumy dla Turków za bezpieczny wymarsz wojsk hetmańskich oraz gwarancje dotrzymania warunków obustronnej umowy. W tej drugiej kwestii żądania Żółkiewskiego były jednak wygórowane i pertraktacje zerwano 28 września.

W czasie rokowań, z powodu ulewnych deszczy w dolinie Prutu, Iskender był zmuszony do zwinięcia tymczasowego obozowiska i przeniesienie swych jednostek na zbocza Kodry w odległości ok. 7-8 km od obozu polskiego, pozostawiając tutaj jedynie Tatarów. Fakt ten, jak zerwanie rozmów, przekonanie i przygotowanie wojska do podjęcia działań, były niewątpliwie powodem, iż Żółkiewski zdecydował się na przebicie do granicy państwa. Jego wykonanie wyznaczono na 28 września, a potem przesunięto na 29 września, gdy S. Korecki zorganizował warowny tabor, oparty na wzorach husyckich.

Front taboru stanowił tabun spętanych wierzchowców, który pełnił rolę „tarana uderzeniowego” i chronił walczących żołnierzy od strzał, ale również uniemożliwiał ucieczkę z szyku. Za „taranem” uformowano właściwy tabor w 6-7 rzędów wozów po 100 w każdym rzędzie. Na czołowych wozach umieszczono 5 działek i hakownic, chronionych przez piechotę Farensbacha. Po bokach, na zewnątrz taboru, ustawiono w 3 rzędach spieszonych żołnierzy chorągwi husarskich i kozackich z bronią palną, jego tyłów broniła piechota (550 ludzi) oraz Lisowczycy, a na wozach umieszczono 5 działek i hakownice.

29 września, po przekopaniu północnego odcinka szańców, tabor polski wyruszył z obozu, kierując się na północ w stronę odległego o około 140-150 km Mohylewa. Ubezpieczenie tatarskie wycofało się wówczas do obozowiska, gdy reszta ordyńców rozpoczęła grabież obozu hetmańskiego. W odległości ok. 5 km od dotychczasowych stanowisk oddziały polskie przeszły płynącą w jarze rzeczkę Delia – wystąpiło tutaj pewne zamieszanie opanowane przez hetmanów rankiem 30 września. Tabor dotarł wówczas do Prutu (chyba w rejonie wsi Petrești), gdzie zorganizowano postój przerwany atakiem, zresztą odpartym, ścigających Tatarów. Dalej wyruszono ku północy lewym brzegiem rzeki Giramare, gdzie rankiem 1 października w dolinie koło miasta Scumpia piechota niemiecka Farensbacha zatrzymała drugie już uderzenie Tatarów. Tymczasem Dewlet Gerej, w celu dania możliwości nadejścia oddziałom tureckim, zaproponował rokowania, podjęte i zerwane 2 października. O świcie tegoż dnia podeszła do pozycji polskiej piechota turecka i wraz z orzą tatarską wykonała uderzenie na obóz hetmański, ponownie zakończone porażką wojsk Dewlet Gereja.

2 października oddziały polskie pomaszerowały dalej i po nocy dotarły do wsi Catranic, zaś po kolejnych przemarszach Polacy, około południa 4 października, dotarli do rzeki Reut w rejonie wsi Bielce. Dotychczas jedynie Tatarzy niepokoiili wypadami tabor hetmański i palili, plądrowali i niszczyli okoliczne tereny, powodując wygłodzenie i zmęczenie polskich żołnierzy. 4 października jazda Iskendera paszy wykonała atak na tyły szyku, chronionego przez Lisowczyków i piechotę niemiecką, przy jednoczesnych uderzeniach Tatarów na boki taboru. Jednak „celny i skuteczny ogień polskich działek” odepchnął przeciwnika od szyku wojsk hetmańskich i wróg „zaprzestał szturmowania taboru”.

Uwolnione chorągwie Żółkiewskiego przepawiły się wieczorem przez rzekę Reut, zaś w dalszym marszu 5 października o świcie dotarły do Kuboły, przeszły rzekę i pomaszerowały jej prawym brzegiem przez rejon Mori Noi do wsi Servirni (Sawka) w odległości ok. 10-11 km od Mohylewa i od Dniestru. Po odparciu kolejnego wypadu tatarskiego 6 października, zaistniały dogodne możliwości do pełnego wykonania planu hetmana – dotarcia do granicy państwa. W tej sytuacji Żółkiewski i Koniecpolski około godz. 12-12³⁰ wydali rozkaz o kontynuowaniu marszu do Dniestru, lecz z powodu opozycji ostatecznie zgodzili się na postój do wieczora w przypadkowym obozowisku. Oddziały tureckie znajdowały się wówczas około 50-70 km od pozycji polskiej, orda krymska opuściła już teren działań, kierując się na rabunek Pokucia i Podola, ordyńcy obserwowali tabor hetmański, zapewne jedynie Mołdawianie obsadzili brzeg Dniestru, blokując przeprawę rzeczną.

Podczas obozowania poszkodowani przez nocne rabunki 20/21 września zwrócili się do hetmana z żądaniem przeprowadzenia rewizji, a także ukarania winnych, lecz Żółkiewski

odsunął egzekucję do chwili wejścia na terytorium państwa. Wieczorem 6 października tabor ruszył w kierunku rzeki, a straż tylna kolejny raz powstrzymywała ataki ordy Kantemira. Wówczas czeladź i „ludzie swawolni”, obawiając się represji, wywołali tumult w obozie, kierując się w stronę Dniestru w celu przejścia rzeki i ucieczki przed karami. „Tabor został rozerwany”, zaś żołnierze polscy rozproszeni uderzeniem ordyńców Kantemira. Jedynie hetmani zgromadzili wokół siebie ok. 300 ludzi i przebijali się samodzielnie do rzeki, jednak po przejściu ok. 1,5 km zostali zaatakowani i rozproszeni w ciemnościach przez Tatarów – Żółkiewski został zabity, a Koniecpolski wraz z częścią wyższych oficerów (m.in. ze Strusiem i Koreckim) i żołnierzy dostał się do niewoli tureckiej. „Kilkuset ludzi poległo w walce lub utonęło”, reszta dostała się do niewoli tatarskiej lub mołdawskiej – uratowało się jedynie ok. 1,5 tys. żołnierzy kwarcianych i prywatnych, około 700 Lisowczyków (i nieznaną liczbą czeladzi), czyli do 30 % całości armii polskiej, która praktycznie „uległa zagładzie”⁸.

Wiadomości o klęsce armii hetmańskiej i o śmierci Żółkiewskiego dotarły na dwór królewski zapewne około 10 października. Przygotowania do zorganizowania wojsk posiłkowych do Mołdawii szły jednak dość opornie, gdyż na przeszkodzie stanęły względy i ambicje personalne. Jeszcze w sierpniu król wzywał krajczego koronnego, Stanisława Lubomirskiego, do udzielenia pomocy Żółkiewskiemu, a potem w połowie września mianował go dowódcą armii koronnej. Po uzyskaniu informacji o pogromie nad Dniestrem zaproponował koniuszemu koronnemu, Krzysztofowi Zbaraskiemu, buławę, lecz ów magnat propozycję jednoznacznie odrzucił. Zygmunt III spodziewał się, że nastąpi najazd tatarski w kierunku Lwowa, toteż zażądał od magnatów kresowych przybycia do obozu ze zbrojnymi pocztami i wzmocnienia załóg w Kamieńcu Podolskim i Chocimiu, zaś od hetmanów litewskich – dokonania koncentracji swych oddziałów i wyruszenia na Podole⁹.

Ocena kampanii cecorskiej 1620 roku wzbudza do dnia dzisiejszego liczne spory i kontrowersje wśród historyków wojskowości, nie tylko z powodu spektakularnego pogromu armii polskiej i śmierci hetmana Żółkiewskiego, ale przede wszystkim z racji załamania się koncepcji politycznych i wojskowych „wielkiego hetmana”. R. Majewski uważa, że hetman opracował błędne plany strategiczne zmierzające do bitwy walnej z przeciwnikiem, zamiast zniszczyć wojska tureckie już na przeprawach dunajskich. Militarne atuty Żółkiewskiego zostały jednak „zaprzepaszczone w wyniku nadania wyprawie charakteru demonstracji zbrojnej” w celu „umocnienia Grazzianiego w Jassach”. Dodatkowym błędem była przegrana bitwa cecorska 19 września, która spowodowała kryzys moralny wojska polskiego i w konsekwencji panikę nocą 20/21 września oraz pogrom z 6 na 7 października 1620 roku. Natomiast W. Majewski, jak inni polscy historycy (J. Teodorczyk, L. Podhorodecki), podkreślają trafność planów operacyjnych hetmana wielkiego, który zamierzał realizować koncepcję działań Zamoyskiego z 1595 r., jednakże ich wykonanie było dalekie od doskonałości. Brak zdyscyplinowania dowódców i żołnierzy oraz nieudolność hetmanów (wiekowego Żółkiewskiego i młodego Koniecpolskiego) były bowiem przyczynami klęski w skali taktycznej¹⁰.

Militarną konsekwencją nieudanej wyprawy cecorskiej było bez wątpienia podjęcie przez dwór sułtański Osmana II planów wielkiej ofensywy wojskowej przeciw Polsce. W Warszawie spodziewano się wspólnego uderzenia turecko-siedmiogrodzkiego, chociaż nadal liczone na zakończenie konfliktu na drodze pokojowej lub skierowania armii tureckiej przeciwko wojskom perskim. Opozycja antykrólewska podejrzewała także Zygmunta III o starania w celu zawarcia pokoju z Osmanem II i zorganizowania interwencji zbrojnej na Węgrzech lub w Siedmiogrodzie, lecz podjęte w końcu 1620 r. uchwały sejmowe jednoznacznie wskazywały na przygotowania Rzeczypospolitej do odparcia spodziewanej ofensywy osmańskiej w kolejnym 1621 roku¹¹.

PRZYPISY

¹ Zob. F. Suwara, *Przyczyny i skutki klęski cecorskiej 1620 roku*, Kraków 1930; W. Czaplński, *Polska wobec początków wojny 30-letniej 1618-1620*, „Sobótka”, t. 4, 1960; M. Serwański, *Francja*

wobec Polski w dobie wojny trzydziestoletniej, Poznań, 1968; R. Majewski, *Cecora rok 1620*, Warszawa 1970; H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław, 1991 (literatura przedmiotu).

² R. Majewski, *Cecora*, s. 59-83.

³ *Ibidem*, s.138-145. Opis i analizę działań oparto na cytowanej pracy Ryszarda Majewskiego, wykorzystując następujące relacje: „Opisanie wejścia do Wołoch”, Biblioteka PAU, Kraków, rkps 2253; „Diariusz nieszczęsnej ekspedycji wołoskiej”, Biblioteka Ks. Czartoryskich, Kraków, rkpsy 110, 350, 1577; T. Szemberg, *Relacja prawdziwa o wejściu wojsk polskich do Wołoch w roku pańskim 1620*, Kraków, 1821; „Dziennik wyprawy wołoskiej w 1620 roku”, „Pamiętnik Warszawski”, t. XIV, 1819; „Okazja zniesienia wojska naszego na Cecorze”, Biblioteka PAU, Kraków, rkps 1052, oraz relacje anonimowe w Bibliotece Ks. Czartoryskich rkps 12171 i w Bibliotece Jagiellońskiej, rkps, 25761.

⁴ *Opisanie wejścia do Wołoch*; T. Szemberg, *Relacja; Dziennik wyprawy wołoskiej*.

⁵ *Opisanie wejścia do Wołoch; Diariusz nieszczęsnej ekspedycji*; T. Szemberg, *Relacja*.

⁶ T. Szemberg, *Relacja; Diariusz nieszczęsnej ekspedycji; Opisanie wejścia do Wołoch*.

⁷ T. Szemberg, *Relacja; Dziennik wyprawy wołoskiej; Okazja zniesienia wojska*.

⁸ *Okazja zniesienia wojska*; T. Szemberg, *Relacja*; B. Jag. 25761, B. Czart. 12171.

⁹ J. Pietrzak, *Po Cecorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław, 1983, s. 46-48.

¹⁰ W. Majewski, *Wyprawa cecorska 1620 roku, Polskie tradycje wojskowe*, t.1, pod red. J. Sikorskiego, Warszawa, 1990, s. 264-269.

¹¹ J. Pietrzak, *Po Cecorze*, s. 51-114, 125-128; R. Majewski, *Polski wysiłek obronny przed wojną chocimską 1621 r.*, W „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, t. VII, cz.1, 1961

Valentin Constantinov

(Instytut Historii Mołdawskiej Akademii Nauk)

STANISŁAW ŻÓŁKIEWSKI I KONFRONTACJE POLSKO-OTOMAŃSKIE W MOŁDAWII W LATACH 1615-1620

Wojna austriacko-otomańska stała się dla władców państw rumuńskich znakomitym pretekstem do przeciwstawienia się Porcie i przywrócenia tym samym zagrożonych przywilejów z II poł. XVI w. Zaangażowanie się w konflikt po stronie Austriaków wymagałoby jednak poważnego wysiłku militarnego, nie mówiąc już o potencjalnym niebezpieczeństwie narażenia się na ataki oddziałów tureckich. Gospodarzy państw rumuńskich, nie mogąc sobie pozwolić na bezpośredni udział w działaniach militarnych, próbowali znaleźć rozwiązanie, jak wyjść z koalicji antytureckiej i jednocześnie odzyskać utracone wcześniej prawa. Nadzieję na takie rozwiązanie dawano schronienie się pod protektoratem Polski i z tej możliwości Mołdawia skorzystała. Z drugiej strony, władze polskie rozumiały, że i Polska może wykorzystać powstałą sytuację, aby odzyskać swe historyczne prawa do zwierzchnictwa nad Mołdawią. W konsekwencji działań kanclerza Zamoyskiego i innych polskich dostojników, których należał i Stanisław Żółkiewski, w Mołdawii wprowadzono system podwójnego zwierzchnictwa polsko-osmańskiego, zaakceptowany przez oba mocarstwa.

Przebieg wydarzeń roku 1611 uzmysłowił Turkom, że tylko obalenie hospodara wołoskiego, Radu Șerbana, i hospodara mołdawskiego, Konstantyna Mohyły zapewni im możliwość utrzymania swych wpływów na terenach rumuńskich¹. Działania tureckie zostały przyjęte przez Polskę jako gest wrogi w stosunku do Rzeczypospolitej, a jego bezpośrednim skutkiem stał się długotrwały konflikt polsko-osmański o utrzymanie wpływów na ziemiach mołdawskich.

W konflikt ten, co było naturalne, silnie zaangażowany był także i hetman polny (od 1618 r. hetman wielki koronny) Stanisław Żółkiewski.

Panowanie Stefana II Tomśy, przypadające na lata 1611-1615, zdominowane było przez nieustające potyczki między hospodarem a stronnictwem popierającym spolonizowany ród Mohyłów. Pierwsza odsłona tej rywalizacji zakończyła się katastrofą Konstantyna Mohyły, i to zaledwie po kilku miesiącach od utraty przez niego tronu². Jesienią 1615 r. rozpoczął się długi konflikt zbrojny między zwolennikami Mohyłów a Stefanem II Tomszą, wojewodą, który nawet we własnym kraju nie miał zbyt wielu zwolenników. Również hospodar wołoski, Radu Mihnea, nie popierał w pełni mołdawskiego władcy, przyjął nawet u siebie kilku bojarów mołdawskich, wysyłając ich w swym imieniu jako posłów do Porty z prośbą o detronizację Tomśy; próba ta jednak się nie powiodła³. Wydarzenia te, jak się wydaje, sprowokowały kolejną interwencję Mohyłów (wspomaganych przez spokrewnionych z nimi Koreckiego i Wiśniowieckiego), mającą na celu odzyskanie przez nich tronu.

Spółeczeństwo polskie podzieliło się na dwa obozy – pierwszy, popierający interwencję magnatów w Mołdawii, i drugi, który przyglądał się w milczeniu temu przedsięwzięciu. Nie bez znaczenia był moment, w którym rozgrywały się wypadki: wydarzenia te miały bowiem miejsce, w czasie gdy Rzeczpospolita była uwikłana w wojnę z Rosją. Zwolennikiem drugiego obozu był także Stanisław Żółkiewski. Przedsięwzięcie książąt mogło nie spodobać się Turkom i skłonić Portę do zbrojnej interwencji w Polsce. W czasie gdy Polska musiała strzec swych interesów na innych terenach, pogorszenie stosunków polsko-osmańskich nie było dla Rzeczypospolitej korzystne. Poważniejszego konfliktu nie pragnęła też Porta. W tej sytuacji, na początku 1616, obie strony zdecydowały się podjąć negocjacje, których celem miało być rozładowanie napięcia wokół Mołdawii⁴. Król Polski wraz z Sejmem wyraził dezaprobatę w stosunku do działań książąt Koreckiego i Wiśniowieckiego z końca 1615 r., zwłaszcza w kontekście konfliktu polsko-rosyjskiego. Stanowisko przeciwników działań książąt, które doprowadziły Rzeczpospolitą do uwikłania się w poważne problemy, było wyjaśnione przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Latem 1616 r. wezwał on polską szlachtę do przygotowań przeciw ewentualnemu atakowi tureckiemu. Hetmana oburzało szczególnie to, że najwyższa władza w państwie jest lekceważona, a zawarte dawno porozumienia łamane, co w konsekwencji prowadzi do zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Ci, którzy beztrąsko wkroczyli do Mołdawii, mówił hetman, liczyli na to, że sułtan, zajęty wojną z Persją, nie będzie w stanie interweniować w Mołdawii. W dodatku książęta bezpodstawnie twierdzili, że upadek Tomśy jest już przesądzony, a panowanie Aleksandra Mohyły – pewne. Te uspokajające informacje zatarły prawdziwe ostrzeżenia, narażając Rzeczpospolitą na poważne niebezpieczeństwo⁵.

W walkach, które toczyły się od końca 1615 do początku 1616 r., siły polskich książąt i wojsk Stefana II Tomśy były wyrównane i żadna ze stron nie mogła przypisać sobie zdecydowanego zwycięstwa. Stefan II Tomśa, mimo że cieszył się poparciem wielkiego wezyra, nie dysponował jednak wystarczającymi siłami, aby odzyskać tron. Z kolei przedwczesne ujawnienie zamiarów przez zięciów Elżbiety Mohyły osłabiło szeregi popierających Aleksandra oddziałów⁶. Jediną szansą rozładowania napięcia stało się wkroczenie na drogę negocjacji. Sposób, w jaki Polska wyszła – na honorowych warunkach – z tej sytuacji był zasługą w dużej części Stanisława Żółkiewskiego. To jego zabiegi spowodowały, że uniknięto konfliktu zbrojnego.

Fakt, że w Mołdawii znajdowały się znaczne polskie siły wojskowe, pozwolił dyktować Polsce warunki w negocjacjach prowadzonych w Konstantynopolu. Tylko tak możemy wyjaśnić, dlaczego strona turecka pierwsza zdecydowała się na ustępstwa. W raporcie z tego dnia, adresowanym do doży weneckiego, donoszono mu o niepewnej sytuacji, w której się znalazł Stefan II Tomśa, pozbawiony jakiegokolwiek wsparcia z zewnątrz⁷. Stało się bowiem już wtedy jasne, że Turcy odmówią mu dalszej pomocy.

25 czerwca 1616 r. z Konstantynopola⁸ dotarła wiadomość o powołaniu na tron Mołdawii Radu Mihnea⁹. Prawdopodobnie pomysł powołania hospodara Wołoszczyzny powstał po

kilku etapach negocjacji. Początkowo polski poseł popierał kandydaturę Gabriela Mohyły¹⁰. Możliwość, że któryś z reprezentantów tego rodu mógłby objąć tron Mołdawii, oczywiście nie odpowiadała Turkom, konsekwentnie sprzeciwiającym się takiemu rozwiązaniu. Zdecydowano się więc na rozwiązanie kompromisowe: powołanie Radu Mihnea na mołdawski tron. Komunikat holenderskiego ambasadora precyzował: „wydaje się, że król Polski będzie zadowolony i wycofa swe siły i hospodara Aleksandra”¹¹. Tak więc, w pierwszym punkcie porozumienia zawartego między Turkami a Polakami ustalono, że Rzeczpospolita wycofa swe wojska z Mołdawii w zamian za rezygnację Porty z planowanej wyprawy przeciw Polsce¹², w drugim, że tron mołdawski obejmie Radu Mihnea. Wiadomo było już wtedy, że książę Korecki nie zaniecha swych planów, ponieważ „zruinował siebie i przyjaciół”¹³. W tych okolicznościach hetman Żółkiewski zdecydował się wystosować apel do Kozaków, którzy znajdowali się w szeregach wojsk książęcych, aby wrócili na swe tereny i wyruszyli na planowaną wyprawę przeciw Rosji¹⁴, co później nastąpiło¹⁵. Pozostawszy bez wsparcia największej części swej armii, a także z powodu dezercji znaczącej części oddziałów mołdawskich, książęta doznali dotkliwej klęski. Ich przegrana nie była jednak jednoznaczna z porażką Korony. Przeciwnie, Rzeczpospolita Szlachecka, chociażby z punktu widzenia polityczno-prawnego, zachowała w Mołdawii swój status protektora w ramach podwójnego systemu zwierzchnictwa. W dużej mierze było to zasługą hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Nieprzypadkowo to właśnie do niego wysłano delegację mołdawską, aby zawrzeć traktat między nowym hospodarem Mołdawii, Radu Mihnea i królem polskim. Został on podpisany 12 września 1616 r. w miejscowości Braha¹⁶.

Radu Mihnea, „zgodnie z wcześniejszymi traktatami, obyczajami i obowiązkami następców króla i królestwa (...) będzie musiał złożyć przysięgę i akt zawierzenia królowi, tak jak uczynili to Piotr, Aleksander, Jeremi i Szymon (...). Po rozwiązaniu się tej komisji hospodar, po 20 tygodniach, będzie musiał wysłać do króla posłów, którzy zapewnią go o jego zaufaniu, oddaniu i chęci złożenia mu przysięgi”. Analiza zaistniałej sytuacji wskazuje więc, że po wypadkach 1615-1616 r. Rzeczpospolita nie utraciła nic ze swych wpływów w Mołdawii. Co więcej, „akt zawierzenia i podporządkowania się królowi”, który miał zostać zrealizowany i przestrzegany, odpowiadał duchem i literą aktom zawarty wcześniej przez innych hospodarów, wymieniony niżej (najprawdopodobniej tekst mówi o Piotrze Rareșu, Aleksandrze Lăpușeanu, Jeremim i Szymonie Mohyłach) i powtarzał dokładnie ustalenia o podwójnym zwierzchnictwie polsko-osmańskim, zawarte w czasach Jeremiego Mohyły. Innymi słowy, dzięki zgodzie na powołanie Radu Mihnea na tron mołdawski, Rzeczpospolita Szlachecka zachowywała swą pozycję na wschód od Karpat, przynajmniej tak długo, jak długo nowy hospodar będzie wasalem zarówno Porty, jak i Rzeczypospolitej, tak jak wasalami obu mocarstw byli przedtem i Mohyłowie. Do tego niewątpliwego sukcesu polskiej dyplomacji znacznie przyczynił się Stanisław Żółkiewski.

W niedługim czasie po tych wydarzeniach wzrosło jednak znów napięcie w stosunkach polsko-tureckich, co było spowodowane z jednej strony najazdami tatarskimi na ziemie polskie, a z drugiej - wypadami Kozaków na tereny Imperium Osmańskiego. Do zaognienia sytuacji przyczyniły się również wydarzenia w Mołdawii. Korespondencja dyplomatyczna z tego okresu odnotowywała napięcie, które się utrzymywało między dwoma mocarstwami. Ważną rolę w jego rozładowaniu odegra Stanisław Żółkiewski jeszcze w roli hetmana polnego. To dzięki jego energicznym działaniom nie doszło wówczas do poważnego konfliktu polsko-tureckiego, w który bez wątpienia byliby wciągnięci i hospodarowie obu państw rumuńskich. Pod koniec lata 1617 r. wojska osmańskie, którego część stanowiły także oddziały wołoskie i mołdawskie, przygotowywały się do operacji zaczepnych przeciw Polakom¹⁷. Mobilizacja i szybkość, z jaką zadziałał Żółkiewski, nie pozwoliła dowódcom tureckim na realizację wcześniejszego planu. Miron Costin dostarcza nam informacji o tych wydarzeniach: „po roku Iskender-Pasza, z rozkazu sułtana, zgromadził tyle wojska, ile nie miał od czasu panowania hospodara Radu, władcy Mołdawii, i wraz z wojskami munteńskimi i węgierskimi Gabora Bethlena, władcy Ardealu (...) zaatakowali państwo kozackie, aby pokrzyżować im

plany¹⁸. 22 września 1617 r., w wyniku negocjacji między Żółkiewskim i Iskenderem-Paszą¹⁹, doszło do podpisania porozumienia w miejscowości Jaruga²⁰, i konflikt znów został zażegnany.

W roku 1618 znowu dał o sobie znać problem najazdów Kozaków i Tatarów, wieczny „casus belli” w kontaktach polsko-osmańskich. 21 kwietnia 1618 francuski ambasador w Konstantynopolu pisał do swego króla o przygotowaniach, które czynił Iskender-Pasza do wyprawy przeciw Polsce²¹. Ten sam temat ponownie pojawia się we francuskiej korespondencji dyplomatycznej z 5 maja 1618²². W tym samym czasie hordy tatarskie łupiły Polskę. Zachował się list Radu Mihnea adresowany do Stanisława Żółkiewskiego, napisany 13 czerwca 1618 r., w którym gospodarz mołdawski prosił hetmana o wybaczenie, że nie jest w stanie siłą powstrzymać łupieżczych wypraw tatarskich na ziemi polskie²³.

Latem 1618 roku sułtan Osman II rozkazał wznieść twierdzę, która służyć będzie jako tarcza przeciw atakom kozackim. Nie mogło to nie wzbudzić podejrzeń w szeregach polskich dostojników, którzy - na czele ze Stanisławem Żółkiewskim - natychmiast podjęli środki przeciw temu przedsięwzięciu, mobilizując wojsko do działań obronnych. Istniało ryzyko, że sytuacja znów mogłaby wymknąć się spod kontroli. W zaistniałych warunkach gospodarz Mołdawii Radu Mihnea przejął inicjatywę w rokowaniach i 1 września 1618 r.²⁴ sam napisał pismo do hetmana koronnego. Żółkiewski znajdował się wówczas w obozie pod Oryninem, skąd opisywał królowi sytuację, która wytworzyła się wokół Mołdawii²⁵. Tak jak i poprzednio i w tym przypadku energiczne zabiegi Stanisława Żółkiewskiego zapobiegły pogorszeniu się sytuacji i rozpoczęciu konfliktu zbrojnego.

Na początku 1619 r. tron mołdawski miał objąć Gaspar Grazziani. Nadzieje pokładane w tym władcy nie sprawdziły się, zaś on sam szybko stracił zaufanie Turków, podejmując działania, które błyskawicznie zdestabilizowały sytuację w regionie. 19 sierpnia ambasador francuski pisał do Ludwika XIII z Konstantynopola na temat prób usunięcia Grazzianiego i jednocześnie oporze, jaki stawiał²⁶. Już jednak 24 sierpnia 1619 stało się wiadome, kto go zastąpi – pretendentem do tronu mołdawskiego został Aleksander Eliasza²⁷. Gaspar Grazziani, odmówiwszy podporządkowania się żądaniom Turków, wystosował list do króla polskiego, w którym zawiadamiał go o chęci przejścia na stronę Rzeczypospolitej. W odpowiedzi król powiadomił Grazzianiego o przygotowaniach Korony do walnej wyprawy przeciw Porcie²⁸. Niektórzy dostojnicy królewscy mieli nadzieję na stworzenie w ten sposób wspólnego frontu, do którego – oprócz Mołdawii - wciągnięta byłaby także Wołoszczyzna, z Gabrielem Mohyłą zamiast Radu Mihnea na tronie.

Rachuby te nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Polacy słono zapłacili za pospieszne i niestaranne przygotowania do wojny, zaś rozpoczęta 18 września 1620 r. bitwa pod Cecorą zakończyła się klęską polskiej armii²⁹. Sam hetman wielki koronny Stanisław Żółkiewski poległ podczas tragicznego odwrotu spod Cecory, na ziemi mołdawskiej, 6 października, nieopodal Mohyłowa Podolskiego.

PRZYPISY

¹ O wydarzeniach z tego roku patrz: Valentin Constantinov, *Despre tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din 12 septembrie 1611*, Ioan Neculce – „Buletinul muzeului de istorie a Moldovei (nowa seria), IV – V, (1998-2001), s. 107-123.

² Ta próba zakończy się totalną porażką w 1612 r., pod Saskim Rogiem; Constantin Rezachevici, *Două date cronologice privitor la Moldova în sec. XVII. Data bătăliei lângă Comul lui Sas W*: „Studii și materiale muzeografice și ale istoriei militare”, 9 (1976), s. 59-70; Miron Costin, *Opere*, Editura Pentru Literatură și Artă, București, 1958, s. 62-63.

³ Miron Costin, *Op. cit.*, s. 62-63.

⁴ „Jego wysokość sułtan turecki wysłał posła, który jechał przez Transylwanię do króla polskiego, aby go zapytał, czy to, co się dzieje w Mołdawii, jest zgodne z jego wolą, i żeby przyszłego lata był gotowy do wojny; jeśli nie jest to zgodne z jego wolą, jego wysokość sułtan zaopiekuje się Polakami przybyłymi do Mołdawii” (Veress, IX, s. 68, nr. 56).

⁵ E. Hurmuzaki, *Supliment II, T. II, s. 414-417, nr. CCVI.*

⁶ Ich żonami były córki Jeremiego Mohyły.

⁷ E. Hurmuzaki, IV/2, s. 362, nr. CCCLXXXVII.

⁸ 25 czerwca 1616, zarówno poseł doży weneckiego jak i ambasador Holandii przekazywali swym zwierzchnikom informację o detronizacji wielkiego wezyra, który został pozbawiony funkcji m.in. za uparte popieranie Tomśy. Hurmuzaki, IV-2 s. 361, nr. CCCLXXXVI; N. Iorga, *Doamna lui Ieremi Movilă*, W: AAR MSI, seria II, T. XXXII (1909-1910), s. 1019-1077, s. 1066, nr. XXXV.

⁹ 9 lipca 1616, Almorano Nani doniósł o decyzji Porty o przeniesieniu Radu Mihnea z tronu Wołoszczyzny na tron Moldawii E. Hurmuzaki, IV/2, s. 362, nr. CCCLCCCVIII. Ta samo wydarzenie było zrelacjonowane przez ambasadora Holandii, Nicolae Iorga, *Op. cit.*, s. 1067, nr. XXXVII.

¹⁰ Veress, IX, s. 110. nr. 93.

¹¹ N. Iorga, *Doamna lui Ieremi Movilă*, s. 1067, nr. XXXVII.

¹² Patrz: list Stanisława Żółkiewskiego do przedstawicieli polskiej szlachty, o których była mowa wyżej. Hurmuzaki, Supliment II, T. II., nr. CCVI, p. 414-417.

¹³ N. Iorga, *Doamna lui Ieremi Movilă*, s. 1067, nr. XXXVII.

¹⁴ „Pisał Żółkiewski hetman do sług swoich, nie będzie miejsca w armii dla tych, którzy weszli na terytorium Moldawii bez wiedzy króla” (M. Costin, *Opere*, s. 64).

¹⁵ Relacja z wydarzeń, po tym jak Polacy wycofali swe poparcie, patrz opowiadanie Joppecourta (*Tesaur*, II, s. 62-67, powtórzone później w *Călători străini...*, T. IV).

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Pactul polono-moldovenesc (1616)*, W: „Revista istorică”, XIII (1927), nr. 10-12, s. 388-391.

¹⁷ Stefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, W: *Ibidem*, Restitutio Daciae, T. II, s. 44, București, Editura Albatros, 1989, p. 44.

¹⁸ Miron Costin, *Op. cit.*, s. 65.

¹⁹ W jednym z listów adresowanych do króla, Stanisław Żółkiewski wspomina, że prawdziwym powodem tej kampanii są nalegania Rosjan, aby Imperium Otomańskie rozpoczęło wielką kampanię przeciw Polakom.

²⁰ Tekst tego traktatu W: Hurmuzaki, Supliment II, T. II, s. 429-433, nr. CCXII, „Despre semnificația și consecințele convenției da la Jarucha” patrz: Ciobanu Veniamin, *Politică și diplomatie în sec. XVII. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, Editura Academiei, București, 1994, s. 170-174.

²¹ Hurmuzaki, Supliment I, T. I, s. 177, nr. CCLXX.

²² *Ibidem*, s. 178-179, nr. CCLXXII.

²³ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea* wydanie poprawione przez Vasile Matei, București, 1983, Editura Academiei, s. 242-243, nr. 116.

²⁴ *Ibidem*, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, wydanie poprawione przez Vasile Matei, București, 1983, Editura Academiei, s. 93-94, nr. 40.

²⁵ *Ibidem*, s. 94-96, nr. 41.

²⁶ Hurmuzaki, Supliment I, T. I, s. 187, CCLXXXVI-CCXXXVII.

²⁷ *Ibidem*, IV/2, s. 387, CDXXV.

²⁸ Ilie Corfus, *Documente. Scolul al XVII-lea*, s. 99, nr. 45.

²⁹ Opis bitwy pod Cecorą z 18-20 września 1620 W: Hurmuzaki, Supliment II, T. II, s. 474-478, nr. CCXXVI; *Ibidem*, s. 478-480, nr. CCXXVII; Miron Costin, *Op. cit.*, 70-75.

Dariusz Kołodziejczyk
(Uniwersytet Warszawski)

TRAKTAT CHOCIMSKI JAKO PRZYKŁAD DYPLOMACJI WCZESNONOWOŻYTNEJ

W polskiej tradycji historycznej wynik kampanii chocimskiej 1621 roku od lat uchodzi za symbol błyskotliwego zwycięstwa, zarówno na polu militarnym, jak i politycznym. Udział w bitwie Kozaków Zaporoskich pod wodzą hetmana Petra Konaszewicza-Sahajdacznego spowodował, iż Chocim zajął też trwałe miejsce w ukraińskiej mitologii narodowej.

Już w XVII wieku władze Rzeczypospolitej zadbały o nagłośnienie sukcesu armii polskolitewskiej, broniącej chrześcijańskiej Europy przed najazdem islamu. Nie tylko w Polsce, ale też na Zachodzie ukazały się panegiryki, sławiące czyny bitewne polskiego królewicza Władysława Wazy. Rozgłos kampanii chocimskiej dotarł również na Bałkany. Dobitym tego przykładem jest poemat *Osman* pióra Ivo Gundulicia, najwybitniejszego barokowego twórcy południowych Słowian¹. Pomimo iż rodzinne miasto Gundulicia - Dubrownik (włoska Ragusa) - znajdowało się pod zwierzchnictwem sułtana, autor nie krył podziwu dla zwycięskich rycerzy z Lehistanu.

Fakt osmańskiej porażki pod Chocimiem odnotowuje też - choć niechętnie - szereg kronik osmańskich. A jednak w tym samym czasie powstał inny turecki utwór, przedstawiający kampanię chocimską jako... zwycięstwo sułtana Osmana III! Jest to anonimowa kronika wyprawy chocimskiej, opatrzona znamienym tytułem *Zafer-nâme (Księga Zwycięstwa)*. W kronice tej, wydanej przed 20 laty przez Yaşara Yücela, znajdujemy frapującą informację, jakoby polscy posłowie zaoferowali w zamian za pokój coroczną wypłatę haraczu. Dalej czytamy, iż: "Traktat pokojowy zawarto na powyższych warunkach, [armia zaś Padyszacha] wyruszyła w drogę powrotną po przekazaniu kilku znamienitych giaurów jako zakładników do czasu, aż haracz i podatki wysłane zostaną do stóp Wysokiego Progu cesarskiego"².

Gdyby relacja ta była odosobniona, można by ją łatwo zdeprecjonować jako typowy przykład osmańskiej megalomanii i wyraz chęci przypodobania się autora na sułtańskim dworze. Nasuwa się wprawdzie pytanie, czy autor ryzykowałby aż tak jaskrawe przeinaczenie faktów. Jeśli w sułtańskim otoczeniu panowało jednoznaczne przekonanie o klęsce poniesionej pod Chocimiem, panegiryk na cześć zwycięskiego Osmana II mógłby zostać przyjęty jako jawna kpina, niosąc nieobliczalne konsekwencje dla autora. Wszak niewiele lat później osmański poeta dworski Nefi zapłacił głową za swój cięty język³.

Wiadomość o chocimskim zwycięstwie sułtana Osmana II zawierają jednak również inne źródła muzułmańskie. W monumentalnej kronice panowania safawidzkiego władcy Iranu, Abbasa Wielkiego, napisanej przez jego sekretarza Eskandar Bega Monshiego, spotykamy następujący passus zarejestrowany w roku psa⁴, czyli pod rokiem ery muzułmańskiej 1031 (AD 1621/1622): "The Shah had heard that Sultan 'Osman, the Ottoman Sultan, had launched a major campaign in Europe against the Franks who were harassing the frontiers of Islam, and so he dispatched an ambassador from Herat, the *qur'ci* Čelebi Beg Qajar, to seek verification of these reports and to notify the Ottoman Sultan of his own victories at Kandahar and Hormuz⁵. [...] According to the reports of travelers coming from Anatolia -reports later confirmed by Ottoman envoys sent by the new sultan- Sultan 'Osman had returned victorious from his campaign in Europe"⁶.

Safawidzi od ponad stu lat wiodli krwawe wojny z Osmanami. Obie dynastie, wyznające odpowiednio szyicką i sunnicką odmianę islamu, oskarżały się wzajemnie o herezję. Nie było więc powodu, by kronikarz szacha Persji powtarzał fałszywą wersję propagandową, stworzoną w celu zatarcia klęski na osmańskim dworze. Z tekstu dowiadujemy się skądinąd, iż szach nie czerpał swych informacji jedynie z wersji przedstawionej przez osmańskich

posłów. Uzupełniało ją sprawozdanie safawidzkiego ambasadora oraz informacje zbierane od kupców i podróżników. A jednak konkluzja kronikarza jest jednoznaczna: sułtan Osman wrócił z kampanii zwycięski!

By rozstrzygnąć zagadkę, która ze stron - chrześcijańska czy muzułmańska - prawdziwie przedstawiła wynik kampanii chocimskiej, warto przypomnieć podstawowe fakty. Wbrew późniejszym stereotypom, niemal przez cały XVI wiek stosunki polsko-tureckie były pokojowe. Poparcie obu stron dla antyhabsburskiego kandydata na Węgrzech Jana Zápolyi oraz wspólna "pacyfikacja" Mołdawii za panowania Piotra Rareșu w 1538 roku pozwalają nawet mówić o sojuszu między Sztambułem i Krakowem. Słynny sojusz turecko-francuski, zawarty w 1536 roku przez Sulejmana Wspaniałego z Franciszkiem I, znalazł analogię w turecko-polskim "traktacie wieczystym", zawartym już trzy lata wcześniej między Sulejmanem i Zygmuntem Starym. Francja i Polska stanowiły w XVI wieku dwa filary europejskiej polityki Osmanów, wymierzonej przeciw Habsburgom.

Sytuacja zmieniła się u schyłku XVI wieku. Nasilenie łupiestw kozackich na Morzu Czarnym, wyprawy polskich magnatów do Mołdawii i coraz bardziej jawna polityka prohabsburska króla Zygmunta III Wazy w przededniu wojny trzydziestoletniej - wszystko to budziło nerwowe reakcje Porty. Na zaostrzenie stosunków wpłynęła też działalność Kantemira - twórcy faktycznie niezależnej od Krymu Ordy Nogajskiej, najeżdżającej ziemie Rzeczypospolitej ze swych baz w Budziaku. W 1617 roku hetman Stanisław Żółkiewski z trudem powstrzymał wybuch wojny polsko-tureckiej, zawierając z osmańskim wodzem Iskender paszą kompromisowe porozumienie pod Buszą⁷. Na jego podstawie wiosną 1619 roku sułtan Osman II wystawił list przymierny ('*ahdname*)⁸, przywieziony do Warszawy przez głównego negocjatora spod Buszy, Piotra Ożgę⁹. 2 grudnia 1619 Zygmunt III wystawił uroczysty dokument potwierdzenia traktatu, który zawiózł do Sztambułu Samuel Otwinowski¹⁰. Wiosną 1620 roku dotarły jednak nad Bosfor wieści o kolejnych najazdach kozackich na Morzu Czarnym. Obawiając się represji ze strony Porty, Otwinowski w popłochu wyjechał z osmańskiej stolicy, a jesień 1620 roku przyniosła tragiczną w skutkach kampanię cecorską.

Zachęcony powodzeniem kampanii cecorskiej, w 1621 roku sułtan Osman II przedsięwziął walną wyprawę przeciwko sąsiadowi z północy. Pierwszy raz w dziejach cała machina wojenna Imperium Osmańskiego, dowodzona osobiście przez padyszacha, potoczyła się ku granicom Rzeczypospolitej. Dzięki ogromnej mobilizacji w państwie polsko-litewskim oraz posiłkom kozackim, udało się zgromadzić kilkudziesięcioletnią armię, nie dorównującą jednak siłom napastnika. Po przekroczeniu Dniestru siły polsko-litewskie okopały się w warownym obozie pod Chocimiem. Wobec śmierci hetmana wielkiego koronnego Stanisława Żółkiewskiego oraz niewoli hetmana polnego Stanisława Koniecpolskiego w wyniku ubiegłorocznej kampanii cecorskiej, dowództwo połączonych sił objął hetman wielki litewski Jan Karol Chodkiewicz.

Przez cały wrzesień trwały tureckie szturmowanie obozu pod Chocimiem. 24 września zmarł podczas oblężenia hetman Chodkiewicz, co nie złamało jednak oporu obrońców. Ostatecznie z początkiem października przystąpiono do rozmów, a posłowie Stanisław Żórawiński i Jakub Sobieski udali się do obozu wielkiego wezyra, Dilaver paszy. Podczas rokowań wyszły na jaw ogromne trudności językowe, jako że żadna ze stron nie posiadała kompetentnego tłumacza. Słowa Żórawińskiego, wygłaszane w języku polskim, tłumaczył na rumuński niejaki Symon, a wojewoda wołoski Radu Mihnea przekładał je na turecki. 7 października gotowy był projekt traktatu w języku polskim, który następnie przełożono na turecki. Tu procedura była jeszcze bardziej skomplikowana: Sobieski dyktował polski tekst nieznanemu Wołochowi, ten przekładał kolejne zdania na grecki, Grecki tłumacz Porty dyktował je zaś po turecku osmańskiemu skrybie, który sporządził turecką kopię traktatu. Ostatecznie powstały dwie wersje rozejmu: polska, podpisana przez dwóch wyżej wymienionych komisarzy, oraz turecka, wystawiona w imieniu wielkiego wezyra - Dilaver paszy. 9 października dokonano uroczystej wymiany dokumentów, po czym obie armie rozpoczęły przygotowania do odwrotu¹¹.

Oryginalna polska wersja traktatu, przekazana stronie tureckiej, nie zachowała się do naszych czasów. Jej oficjalną kopię wpisano jednak do Metryki Koronnej, a ponadto zachowało się wiele odpisów w zbiorach magnackich¹². Niestety nie zachował się również oryginalny dokument turecki, przekazany pod Chocimiem polskim komisarzom. Na szczęście jego odpis przetrwał w tureckim XVII-wiecznym zbiorze korespondencji dyplomatycznej, opublikowanym w XIX wieku w Stambule pod mylącym tytułem "zbioru Feriduna Beja"¹³. Zestawienie tekstu tureckiej kopii z zachowanymi w Polsce tłumaczeniami zaginionego oryginału pozwala ukazać, jak niepełne i nieprecyzyjne były te ostatnie¹⁴.

Jeśli przyjrzymy się polskiej i tureckiej wersji traktatu chocimskiego, na pierwszy rzut oka sprawiają one wrażenie lustrzanych odbić. Tekst dokumentu polskich komisarzy, przetłumaczony na turecki, niemal *in extenso* włączono do dokumentu wystawionego przez wielkiego wezyra. Jednak po bliższym przyjrzeniu się można dostrzec kilka istotnych różnic:

W polskiej wersji traktatu czytamy, iż "Rzeczpospolita chanowi tatarskiemu zwykły zółd na przyszłe czasy co rok będzie dawała [...]. A kiedy od króla Jego Mości [chan] wezwany będzie z wojski swemi przeciwko nieprzyjacielowi Króla Jego Mości i Rzeczypospolitej, stawić się nie omieszka"¹⁵. Tymczasem w wersji tureckiej coroczną opłatę dla chana określono tureckim słowem *virgü*, oznaczającym podatek. Nie ma też mowy o obowiązku służby wojskowej chana na rzecz króla, za to wyraźnie podkreślono, że coroczna dostawa pieniędzy dla chana powinna odbywać się bez zwłoki (tur. *bila-tereddüd*)¹⁶.

Coroczne podarki dla Tatarów traktowane były w Rzeczypospolitej jako swoista łapówka dla koczowników, by nie najeżdżali kresowych terytoriów państwa. Ci ostatni traktowali je jednak jako należny im haracz. Już w liście z 1521 roku chan krymski Mehmed Girej informował tureckiego sułtana Sulejmana, iż król polski jest jego trybutariuszem, jako że zobowiązał się corocznie wypłacać 15 000 florenów tytułem haraczu¹⁷. Viorel Panaite kwituje te pretensje jako wyraz "nadużycia terminologicznego" (*abuzul terminologic*)¹⁸. Wydaje się jednak, że coroczne podarki dla chana dostarczały wygodnego pretekstu osmańskim prawnikom, pragnącym uzasadnić zawieranie długotrwałych przymierzy z Rzeczypospolitą. Prawo i tradycja muzułmańskie dopuszczały zawarcie pokoju z niewiernymi jedynie na okres nie przekraczający 10 lat. Przykładu dostarczył sam prorok Muhammad, zawierając w 628 roku z pogańskimi mieszkańcami Mekki 10-letni rozejm w Hudajbiji. Wnosząc coroczne opłaty dla chana, król polski stawał się jednak w oczach prawników muzułmańskich trybutariuszem władcy muzułmańskiego, z którym można już było zawrzeć traktat wieczysty. Nieprzypadkowo wszystkie polsko-tureckie traktaty wieczyste, zawierane w latach 1553-1678, wymieniały wśród obowiązków króla Polski wypłatę corocznych zobowiązań wobec chana¹⁹.

Wracając do sformułowań traktatu chocimskiego, w jego tureckiej wersji znajdujemy również zobowiązanie króla Polski do niemieszania się w wewnętrzne sprawy Mołdawii, Wołoszczyzny, Siedmiogrodu i Węgier oraz do zburzenia zamków i stanic (tur. *palanka*), zbudowanych rzekomo przez poddanych Rzeczypospolitej na ziemiach należących do sułtana²⁰. Próżno by szukać podobnych sformułowań w wersji polskiej. Co więcej, w następnych latach kolejne poselstwa Rzeczypospolitej na próżno będą przekonywać osmańskich rozmówców, iż artykuł o zburzeniu zamków jest bezprzedmiotowy, gdyż nigdy nie zbudowano takowych na ziemiach sułtańskich.

Największą niespodziankę sprawia jednak lektura ostatniego fragmentu wersji tureckiej, w którym mowa o potrzebie wysłania polskiego posła do Stambułu. W celu otrzymania sułtańskiego listu przymiernego, poseł ten przywieźć miał stosowne podarki i opłatę nazwaną *pişkeş*²¹. Wprawdzie nie użyto tu upokarzającego słowa "haracz", można jednak uznać, że wspomniany *pişkeş*, oznaczający w języku tureckim podarek składany zwierzchnikowi, był w omawianym kontekście tożsamy z haraczem. Nieprzypadkowo właśnie ten termin spotkamy w 1672 roku w traktacie buczańskim, gdy król polski, zobowiązany do corocznych opłat na rzecz sułtana, stanie się *de facto* tureckim lennikiem²².

Powyższy fragment tureckiego dokumentu traktatu chocimskiego, zawierający wzmiankę o *pişkeşu*, w ogóle nie występuje w wersji polskiej. Nie jest nawet pewne, czy znajdował się on w zaginionym oryginalnym dokumencie tureckim, wręczonym komisarzom Rzeczypospolitej. Być może kancelaria osmańska umieściła go jedynie we własnej kopii, na użytek wewnętrznej propagandy. Dodanie artykułu o trybucie, do którego opłaty miałyby zobowiązać się Rzeczpospolita, mogło osłabić pogłoski o niepowodzeniu militarnym wyprawy. W każdym razie, gdy w późniejszych negocjacjach Turcy wrócili do kwestii trybutu powołując się na pakta chocimskie, strona polska z oburzeniem odrzuciła te żądania twierdząc, że nigdy nie było o tym mowy²³.

Przedstawiona tu krótka analiza dokumentów traktatu chocimskiego wykazuje, na jakie pułapki narażony jest współczesny historyk, który analizując dawne wydarzenia opierałby się wyłącznie na źródłach jednej strony. W negocjacjach dyplomatycznych epoki wczesnonowożytnej regułą był brak jednego wspólnie uzgodnionego tekstu. Każda ze stron wystawiała swój własny dokument traktatu, zgodny z własną praktyką kancelaryjną i zakorzeniony w tradycyjnej terminologii. Często w dodatku dokumenty obu stron redagowano w różnych, wzajemnie niezrozumiałych językach.

Możemy rzecz jasna użalać się nad przodkami, którzy prowadząc negocjacje w takich warunkach, nie znając w dodatku języka partnera, musieli padać ofiarą licznych nieporozumień. Z drugiej jednak strony - by ująć rzecz nieco paradoksalnie - może powinniśmy zazdrościć im psychologicznie komfortowej sytuacji, w której każda ze stron mogła odjechać z pola bitwy w głębokim przeświadczeniu, że to właśnie do niej należało zwycięstwo.

PRZYPISY

¹ O Gunduliciu i recepcji jego twórczości zob. m. in. monografię chorwacko-australijskiego badacza Zdenko Zlatara: *Slavic epic: Gundulić's Osman*, New York, 1995.

² [...] *şurut-i ma'hud üzere 'akd-i musalaha olunub harac ü vergüleri südde-i seniyye-i hüsvrevani ve 'atebe-i 'aliyye-i hakanilerine irsal idinceye degin [...] birkaç bellü başlu kafirleri rehn tarikiyle wırdüklerinden sonra [...] rihlet idüb*; zob. Yaşar Yücel (ed.), *II. Osman adyna yazılmıy Zafer-nâme*, Ankara, 1983, pp. XXI i 182-183 (facsimile).

³ Nefi, stracony z polecenia sułtana Murada IV w 1635 roku, działał już na dworze Osmana II, któremu poświęcił notabene długą kasydę pochwalną; zob. *Ölümünün üçyüzellinci yılında Nefî*, Ankara, 1991, pp. 107-119. Los Nefiego przesądziły satyry zawarte w zbiorze *Siham-i Kaza (Strzały Łosu)*, wymierzone przeciw wielu osmańskim dostojnikom. Nawet on nie odważył się jednak kpić z samego sułtana. XVIII-wieczną kopię zbioru *Siham-i Kaza* przechowuje Rossijskaja nacional'naja biblioteka w Petersburgu, f. 933: Tjurkskie rukopisi. Novaja serija, no. 253.

⁴ Według rachuby kalendarza chińsko-mongolskiego rok psa przypadał na rok 1622.

⁵ Mowa o zwycięskiej kampanii w Afganistanie przeciwko Wielkim Mogolom oraz wyrzuceniu Portugalczyków z położonej w Zatoce Perskiej wyspy Hormuz (notabene tego ostatniego dokonano z pomocą Anglików).

⁶ Eskandar Beg Monshi, *History of Shah 'Abbas the Great (Tarikh-e 'Alamara-ye 'Abbasi)*. Boulder, Colorado, 1978, vol. 2, p. 1205.

⁷ Właściwie pod Jarugą; dokumenty traktatu, wystawione przez stronę polską i turecką 23 września 1617 roku, opublikowane są w: Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century: An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents)*, Leiden, 2000, pp. 345-353.

⁸ W rumuńskiej literaturze naukowej turecki termin *'ahdname* tłumaczony jest jako "carte de leg-mânt"; zob. Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, 1997, p. 197.

⁹ Kołodziejczyk, *Op. cit.*, pp. 354-368.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 369-375.

¹¹ *Ibidem*, pp. 131-132; tam też dalsza bibliografia; najlepszym polskim źródłem traktującym o przebiegu rokowań jest diariusz Jakuba Sobieskiego, opublikowany w: Żegota Pauli (ed.), *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 Jana hrabi z Ostroroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego i Jakóba Sobieskiego*, Kraków, 1853, pp. 105-182.

¹² Tekst opublikowany wraz z angielskim tłumaczeniem w: D. Kołodziejczyk, *Op. cit.*, pp. 376-380.

¹³ W rzeczywistości zbiór Feriduna Beja, sekretarza wielkiego wezyra Mehmeda Sokollu, obejmował jedynie dokumenty XVI-wieczne i wcześniejsze. XIX-wieczne wydanie stambulskie obejmuje też szereg dokumentów późniejszych, pochodzących z innej kolekcji; zob. dyskusję w: *Ibidem*, pp. 87-89.

¹⁴ Tekst turecki wraz z angielskim tłumaczeniem opublikowany w: *Ibidem*, pp. 381-387; tam też odnośnik do polskich tłumaczeń.

¹⁵ *Ibidem*, p. 378.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 382 i 385.

¹⁷ *Le khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapý*, présenté par A. Bennigsen, P. N. Boratav, D. Desai, Ch. Lemerrier-Quelquejey, Paris-La Haye 1978, pp. 110-117.

¹⁸ V. Panaite, *Op. cit.*, pp. 181-182.

¹⁹ Tezę tę sformułowałem w artykule *Czy Rzeczpospolita była wasalem Imperium Osmańskiego?*, opublikowanym w „Roczniku Stacji Naukowej PAN w Paryżu”, vol. 4 (2001), pp. 79-86. Jego rozszerzona wersja francuskojęzyczna, zatytułowana „La Res Publica polonolituanienne était-elle le vassal de l'Empire ottoman?”, powinna ukazać się w *Księdze Jubileuszowej ofiarowanej Prof. Tadeuszowi Majdzie*.

²⁰ D. Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, pp. 382 i 385.

²¹ *Ibidem*, pp. 383 i 387.

²² *Ibidem*, pp. 497 i 499.

²³ D. Kołodziejczyk, *Czy Rzeczpospolita była wasalem Imperium Osmańskiego?*, p. 85.

SUMMARY

The Treaty of Hotin as an Example of Early Modern Diplomacy (abstract)

In September 1621 the Polish-Lithuanian army, encamped near Hotin, successfully resisted numerous attacks of the Ottoman army led by Sultan Osman II. After the prolonged negotiations, an armistice was concluded on 9 October and the Ottoman army withdrew. In the Polish historical tradition this campaign has been regarded as a great military and political success. Yet, according to some Muslim chronicles, the Ottoman withdrawal was agreed on the condition that the Polish king would pay tribute to the sultan.

A close examination of the Polish and Ottoman documents of the treaty proves that their contents differ substantially. While the Poles agreed to send the yearly pay [*złota*] to the Crimean khan on the condition that the Tatars assist the Poles against their enemies, in the Ottoman document this pay is referred as *virgü* - a kind of an obligatory tax or tribute. Another clause of the Ottoman document, requiring that the royal subjects do not interfere in the internal matters of Moldavia, Wallachia, Transylvania, and Hungary, is missing altogether in the Polish text. The last paragraph of the Ottoman treaty document, not present in the Polish copy as well, concerns the tribute [*pişkeş*], which was to be paid by the Poles at the imperial threshold.

No wonder that in the following years such conflicting versions of the final treaty resulted in numerous misunderstandings, as the Poles constantly refused to send any tribute to the Porte. It is not unlikely that the Ottomans entered the last clause merely for the use of their internal propaganda as they wanted to slur the gossips of an unsuccessful campaign.

The lack of a mutually agreed version of a treaty was typical in early modern diplomacy. Each side issued its own document, fitting its own language, terminology and chancery tradition. This must have been confusing to the contemporaries as it is still to a modern historian. Yet, such a confusing situation resulted in one psychological advantage: both adversaries could have returned from the battlefield claiming that the victory was their.

Alina Felea

(Instytut Historii Mołdawskiej Akademii Nauk)

STANISŁAW ŻÓŁKIEWSKI W RELACJACH KRONIKARZY MOŁDAWSKICH I HISTORIA POMNIKA WZNIESIONEGO KU JEGO CZCI

Położone między dwiema potęgami państwo mołdawskie znajdowało się w punkcie przecięcia interesów Imperium Osmańskiego i Królestwa Polskiego. W drugim dziesięcioleciu XVII w. Imperium Osmańskie, po przejściowym uspokojeniu nękających je wcześniej problemów wewnętrznych, koncentruje swoje zainteresowania na Europie Południowo-Wschodniej, podejmując walkę o zminimalizowanie wpływów polskich w Mołdawii¹. Jednym z uczestników tych wydarzeń, wpływającym bezpośrednio na bieg historii, był Stanisław Żółkiewski, kanclerz wielki i hetman wielki koronny². Znakomity polityk i rozważny mąż stanu, wybitna osobistość Królestwa Polskiego tych lat, wielki kanclerz, którego sylwetkę przedstawili w swoich kronikach również autorzy mołdawscy.

Na początku drugiego dziesięciolecia XVII w. wdowa po Jeremim Mohyle, Elżbieta Mohyla, namawiając do interwencji swych zięciów, książąt Wiśniowieckiego i Koreckiego, próbuje z pomocą Polaków odzyskać tron mołdawski dla swojego syna, inicjując wyprawę wojenną³ z ich udziałem. Żółkiewski, zdecydowany przeciwnik tych działań, ostro je potępia, zwracając się w tej sprawie do szlachty polskiej w swym Uniwersale z 7 listopada 1615 r⁴. Niewiele później wypowiada się do bezpośrednio do tych, którzy walczyli po stronie Mohyłów: „Pisał hetman Żółkiewski do podwładnych, którzy nie opuścili Mołdawii, że ponieważ weszli tam wbrew woli króla, nie będzie dla nich miejsca w jego armii”⁵.

W 1617 r. Żółkiewski stanie naprzeciw wojska Iskendera-Paszy. Znakomity dowódca i strateg, skutecznie manewruje swymi oddziałami. Jak relacjonuje Miron Costin: „Zwęszyli Polacy zamiary Schindera-Paszy i wycofali się w miejsce zwane Buszą, powyżej Soroki nad Dniestrem”, dodając: „mniej wojska było po stronie Żółkiewskiego aniżeli u Schindera-Paszy, lecz bardziej było doświadczone, przybyli też do niego i Kozacy ze wszystkich stron”⁶. Doszło do rozmów, a w ich wyniku do zawarcia 23 września 1617 r. traktatu pokojowego z Turkami⁷. Król docenił działania Żółkiewskiego, który 6 lutego 1618 r. zostaje mianowany kanclerzem wielkim koronnym, zaś 6 marca 1618 r. - hetmanem wielkim koronnym. „Po roku – jak pisze Miron Costin – Tatarzy uderzyli na Wołyń, i do czasu gdy Żółkiewski zdołał zgromadzić wojsko, powrócili Tatarzy z wielkim łupem z ziem polskich, bez większych strat”⁸. Winą za ten atak, który uszedł Tatarom na sucho, został obarczony Żółkiewski, jak mówi kronikarz: „Żółkiewski zasmucił tym wszystkim króla i całe Królestwo Polskie, z powodu swego nieskutecznego działania”⁹. Szlachta polska obwinała go o poddanie Chocimia i o utratę wpływów w Mołdawii.

Wyruszając z Chocimia „wojsko hetmana Żółkiewskiego liczyło sobie 1600 husarów, 4000 husarów konnych, 400 Kozaków lisowskich, 2000 piechoty niemieckiej... Gdy przekroczył hetman z polskim wojskiem Dniestr, w Chocimiu mu poradzono... Ale rady tej hetman Żółkiewski nie przyjął i powiedział: lepiej, aby zobaczyli, jak się mają rzeczy, aniżeli słyszeli o nich od innych”¹⁰. Napięcie w stosunkach między Imperium Osmańskim a Królestwem Polskim utrzymuje się do końca 1619 r.

W czasach panowania Gaspara Grazzianiego (4 lutego 1619 – wrzesień 1620) powstaje zamiysł podjęcia walki przeciw Turkom we współpracy z Polakami. Po połączeniu obu armii sprzymierzone siły wyruszyły w kierunku Cecory, gdzie doszło do decydującej bitwy. W wyniku bezustannych ataków wojsk Iskendera-Paszy, rozbicia sił polsko-mołdawskich (których liczba była mniejsza niż przypuszczano, ponieważ wbrew wcześniejszym przewidywaniom Gaspar Grazziani dysponował tylko 600 żołnierzami) oraz braku zaopatrzenia, sytuacja pod Cecorą stała się krytyczna. Zdecydowano o zwołaniu narady, mającej na celu ustalenie dalszej taktyki działań. Miron Costin relacjonuje: „Polacy bardzo

się przestraszyli...I nagle wszyscy dowódcy udali się po radę do namiotu Żółkiewskiego, widząc, że są otoczeni przez obce wojska, daleko od swej ojczyzny, od jej bezpiecznych twierdz, bez nadziei, że nadejdzie jakakolwiek pomoc¹¹. W zaistniałej sytuacji Żółkiewski zaproponował wycofanie się w kierunku Mohylewa Podolskiego: „Hetman Żółkiewski nie daje za wygraną, odpowiadając wszystkim, w jaki sposób nazajutrz rozwiąże sprawę bitwy, a jeśli nie zmoże sił przeciwnika, zwinie obóz i wycofa się w kierunku Dniestru”¹². Widać, że hetman mówił dość przekonująco, bo - jak wspomina kronikarz - „Pokrzepiły serca wszystkich owe rady, słysząc o zwinięciu obozu”¹³.

Hetman, bez wątpienia człowiek wielkiej odwagi, próbuje w tej skomplikowanej sytuacji dodać ducha towarzyszom: „Zrozumiawszy Żółkiewski strach w szeregach swych wojsk, udał się do żołnierzy, aby im pokazać, że jest z nimi i że się o nich troszczy, i wzmocnił strażę”¹⁴.

Doświadczenie Iskendera-Paszy, wspieranego przez Tatarów, zdrada bojara Şeptelici, nieporozumienia w polskim obozie, wszystko to przyczyniło się do podjęcia przez hetmana tragicznej w skutkach decyzji o wycofaniu się Polaków. 29 września armia polska opuszcza Cecorę. Podczas odwrotu, niedaleko od Soroki i 10 kilometrów od Mohylewa, ginie sam kanclerz i hetman wielki koronny Stanisław Żółkiewski. Tragiczny jego koniec opisany jest przez kronikarzy: Mirona Costina i Iona Neculce. Miron Costin relacjonuje to wydarzenie tymi oto słowami: „Żółkiewski, z jednym tylko sługą, zgubiwszy drogę, został odnaleziony przez Tatarów; ci nie zrozumieli, kim jest ów starzec, i zabili go. Później dopiero od jego sługi dowiedzieli się, że był to hetman Żółkiewski, i zanieśli jego głowę Iskenderowi-Paszy; nabitą na włócznię, cały dzień trzymano przed namiotem Paszy. W tym miejscu, w okolicach Soroki, od strony Slobozia-Saucăi, pół mili od Mohylewa Podolskiego, stoi do dziś kamienny obelisk, wzniesiony później przez ludzi Żółkiewskiego”¹⁵ Ion Neculce precyzuje: „Gdy pobili Turcy Gaspara Grazzianiego pod Cecorą, jeden z Tatarów zabił polskiego hetmana Żółkiewskiego, nieopodal Mohylewa, jak pisze w kronice. Tatar nie wiedział, że to Żółkiewski, hetman polski. Przy zwłokach zabitego odkrył zawieszony na jego piersi złoty zegarek wysadzany diamentami. Zrozumiawszy wówczas, że zabił hetmana, powiedział, że nie musi żyć na tym świecie człowiek, skoro nie miał szczęścia”¹⁶.

Obelisk ku czci Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego został wzniesiony w 1621 r. i jest najstarszym zachowanym pomnikiem na terenie Mołdowy¹⁷.

W latach 1907-1908 na posiedzeniach Kościelnego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w Kiszyniowie¹⁸ często dyskutowano o stanie postawionego przed wiekami pomnika. Protokoły spisane podczas tych posiedzeń potwierdzają sprawozdanie księdza gminy Saucă na temat wydatków, koniecznych do odrestaurowania pomnika Żółkiewskiego. W dokumentach zachowała się również odpowiedź „Towarzystwa odkrywców miejsc nad Dniestrem z Soroki”. Sekretarz naukowy towarzystwa informuje o środkach przedsięwziętych przez redakcję polskiego czasopisma w Kijowie celem zbiórki pieniędzy na odrestaurowanie pomnika. „Towarzystwo odkrywców miejsc nad Dniestrem” zaproponowało model pomnika na podstawie „Albumu Widoków Napoleona Ordy”, znajdującego się w księgozbiorze muzeum Kościelnego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w Kiszyniowie. Na zebraniu tegoż towarzystwa ksiądz gminy Saucă D. Baliții opowiedział, w jakim stanie przetrwał poświęcony hetmanowi obelisk. Na posiedzeniu zdecydowano o włączeniu się w działania – obok władz lokalnych i społeczności polskiej - na rzecz rozwiązania problemu odrestaurowania pomnika¹⁹. Wszystkie te starania przyniosły oczekiwany skutek - w 1912 r. pomnik został odnowiony ze składek społecznych²⁰.

Efodiev opisuje go ze szczegółami: „Pomnik Żółkiewskiego to obelisk na planie pięciokąta ze ścianami z rzeźbionego piaskowca. W pomniku możemy wyróżnić dwie części: dolną i górną. W części dolnej każda ściana ma 202 cm szerokości i 460 cm wysokości, nad ścianami znajduje się 35 centymetrowy gzyms. Górna część ma cztery ściany, lecz trochę węższe i niższe niż w części dolnej. Każda ściana w tej części ma 180 cm szerokości i 225 cm wysokości. Szczyt pomnika ma formę półkulistą, wieńczy go żelazny krzyż o wysokości ok. 180 cm. Wszystkie ściany pomnika są wykonane w ten sam sposób, tzn. z

kamienia o formie pryzmatycznej, połączonego cementem. Kamienie mają różną długość (30-70 cm), w dolnej części pomnika ich wysokość wynosi 20 cm, a w górnej - ok. 15 cm, i są ułożone w symetryczne rzędy. Dolna część pomnika ma 23 rzędy, a górna 17²¹.

W górnej części na jednej ze ścian wmurowano pamiątkową tablicę z napisem (połączanymi literami) w języku łacińskim: „Przechodniu, jeśliś poganinem jest, nie spoglądaj z nienawiścią na to miejsce, jeśli zbliżysz się jak chrześcijanin, nie zapomnij spełnić swego obowiązku i pomódl się w kościele do Boga. Kimkolwiek jesteś, ucz się ode mnie, jak słodko i szlachetnie jest umierać za Ojczyznę. Stanisław z Żółkwi Żółkiewski, Kanclerz Królewski i najwyższy wódz wojsk Korony. Kapitan spod Baru i Jaworowa, który po zwycięstwach odniesionych nad zbuntowanymi Kozakami triumfował w ujarzmionym Królestwie Moskiewskim. Godnie dbałem o Polskę w czas wojny i pokoju, walczyłem dzielnie z Tatarami i tutaj zakończyłem swe życie. I wy, pola skropione krwią moją, bądźcie mi wiernymi świadkami w wiecznym wspomnieniu mego poświęcenia Bogu i mego oddania Ojczyźnie”²². Jeden z polskich kronikarzy w następujący sposób opłakiwał to nieszczęście: „Lepiej zapadła by się ta Mołdawia przed tym, jak weszliśmy na jej ziemie, nigdy bowiem Korona Polska nie poniosła takiej klęski”²³.

PRZYPISY

¹ V.Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul XVII. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, 1994.

² *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, T. 6, Warszawa, 1997; M. Tymowski, S. Kieniewicz, J. Holzer, „Historia Polski”, Warszawa 1991, s. 172; *Kronika Polski*, Warszawa 2000, s.222.

³ Próba powrotu przez Mohyłów na tron nie powiodła się, ponieważ zostali pokonani w czasie bitwy pod Drăgșani. Rodzina Jeremiego Mohyły została schwytana przez Turków i zmuszona do przyjęcia islamu. Więcej szczegółów w I. Peksa *Zolkiewski și expediția Doamnei Elizabeta Movilă în anul 1615-1616*, W: „Revista istorică”, 1928, (XIV), nr.1-3, s.46-50; Hurmuzaki, *Documente Supliment II*, T. II, s.414-417.

⁴ *Ibidem*, s. 414-417.

⁵ M.Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-vodă încoace*, W: „Letopisețul Țării Moldovei”, Chișinău, 1990, s.151.

⁶ *Ibidem*, Miron Costin relacjonował wyprawę Schindera-Paszy „W następnym roku Schinder-Pasza zgromadził na rozkaz sułtana całe wojsko ze swego paszatyku i wraz z hospodarem Radu, władcą Mołdawii, i wojskami multańskimi i węgierskimi od Bethlena Gabora, władcą Siedmiogrodu był Bethlen Gabor, wielki nieprzyjaciel Polaków i wraz z Tatarami wpłynęli na Kozaków, aby pokrzyżować im plany i złupić ich”. M. Costin, *Op.cit.*, s. 152.

⁷ O postanowieniach pokoju z miejscowości Jaruha, jego znaczeniu i konsekwencjach zobacz: V.Ciobanu *Op. cit.* s. 170-174; Miron Costin relacjonował „Do Polaków należało powstrzymanie Kozaków, żeby ich wojska nie wkraczały więcej do Mołdawii. Zaś Schinder-Pasza miał powstrzymać Tatarów, żeby nie pustoszyli Polski...” M.Costin, *Op.cit.*, s.152.; J. Topolski „Historia Polski”, Poznań, 2000, s.124.

⁸ M.Costin, *Op. cit.*,s.152.

⁹ *Ibidem*, s. 152.

¹⁰ *Ibidem*, s.154.

¹¹ *Ibidem*, s. 155.; M.Tymowski, S.Kieniewicz, J.Holzer, *Op. cit.*, s.152.

¹² M.Costin, *Op. cit.*, s. 155.

¹³ *Ibidem*, s. 155.

¹⁴ *Ibidem*, s. 155.

¹⁵ *Ibidem*,s.158.

¹⁶ I.Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă încoace*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, s.203.

¹⁷ *Monumentele Moldovei*, Chișinău, 1969, s. 9; *Pamiatniki istorii i kultury Moldaviei*, Chișinău, 1998, s.70.

¹⁸ N.Efodiev, *Monumentul lui Zolkiewski*, W: „Revista societății istorico- arheologice bisericești din Chișinău”, T. XV,1924, s. 72.

¹⁹ *Ibidem*, *Op. cit.*,s. 72.

²⁰ *Ibidem* ,s.73.

²¹ *Ibidem*, s. 73.

²² *Ibidem*, s. 74.

²³ *Ibidem*, s. 74.

Jerzy T. Petrus

(Zamek Królewski na Wawelu Kraków)

UWAGI O MECENACIE HETMANA STANISŁAWA ŻÓŁKIEWSKIEGO I PAMIĄTKI PO BOHATERZE

Postać Stanisława Żółkiewskiego, polskiego hetmana i kanclerza wielkiego koronnego, budziła żywe zainteresowanie pisarzy, poetów i historyków niemal od momentu jego tragicznej śmierci podczas cecorskiej klęski w r. 1620. Liczne poświęcone hetmanowi naukowe publikacje poddawały nierzadko drobiazgowej, krytycznej analizie jego działalność polityczną i wojskową. Formułowane w nich poglądy nie zawsze bywały jednoznaczne i przychylnie Żółkiewskiemu. Hetmana i kanclerza ceniono zwłaszcza za gorące umiłowanie ojczyzny, męstwo wykazywane w jej obronie, i odwagę polityczną oraz lojalność względem własnego monarchy. W latach upadku i utraty państwowości widziano w nim przede wszystkim męznego żołnierza, pogromcę carów i zdobywcę Moskwy. Pomimo znacznego zainteresowania nie zwrócono dotąd szczególniejszej uwagi na dokonania Żółkiewskiego na polu mecenatu artystycznego, zadowolając się odnotowaniem faktu fundacji miasta nazwanego Żółkwią.

Stanisław Żółkiewski (1547-1620), należący bez wątpienia do elity politycznej i umysłowej Rzeczypospolitej końca XVI i początku następnego stulecia, pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej herbu Lubicz, osiadłej w ziemi chełmińskiej. Fortunę rodzinną stworzył ojciec przyszłego hetmana i kanclerz, również Stanisław, dzielny rycerz, obdarzony przez króla Stefana Batorego urzędem wojewody ruskiego. Nasz bohater otrzymał staranne wykształcenie, zrazu domowe, następnie pogłębione w szkołach lwowskich. Jego postawa intelektualna kształtowała się pod wpływem cioteczynego brata, Jana Zamoyskiego, jednego z najwybitniejszych polskich humanistów końca w. XVI, sprawującego dwa ważne w Polsce państwowe urzędy – hetmana i kanclerza wielkiego koronnego za czasów królów Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Z Zamoyskim młody Żółkiewski odbył podróż do Paryża w r. 1573, zwiedzając przy tej okazji również Niemcy i Austrię. Dzięki protekcji krewnego poznał arkana wielkiej polityki, zgłębiał zasady trudnej sztuki rządzenia, kształcił się w rzemiośle wojennym uczestnicząc w kampaniach prowadzonych przez Zamoyskiego i przez samego króla Stefana. Wielki wpływ na kulturę umysłową Żółkiewskiego miały lektury. Był on wnikliwym znawcą dzieł Horacego, Cyserona i Wergiliusza, czytywał chętnie autorów włoskich i francuskich, m.in. Burgundczyka Filipa Commynesa, Niccola Machiavellego, a także polskich – Jana Kochanowskiego, Piotra Skargę, Szymona Szymonowicza. Wysoko cenił prace Reinholda Heidensteina i hetmana Jana Tarnowskiego. Prowadzenie studiów ułatwiała niewątpliwie doskonała pamięć i znajomość kilku języków. Do wykształcenia przywiązywał Żółkiewski ogromne znaczenie. Wymownie świadczy o tym skierowany do syna Jana ustęp testamentu z r. 1606: „Młode lata swe naukami poleruj, nie daj się nikomu w młodości twojej od tego odwozić. Mnie wierz, z nauki wielką podporę i wielki ratunek do godności, do służby Rzeczypospolitej, do wszelakiego uczciwego życia mieć będziesz. Nie mów, jako wiele ich: nie mam chęci do nauki; w twojej mocy ta chęć, każdy kto chce może ją mieć. Historyki koniecznie czytaj. Miałem i sam nie małą wiadomość historii, i bieg spraw siłam się tem ratować, zem przeszłych wieków sprawy wiedział”. Nie ulega wątpliwości, iż dzięki rozległym horyzontom umysłowym, żywemu zainteresowaniu literaturą, historią i nauką, otwarciu na kulturalny dorobek, i rodzimy, i europejski, należał Żółkiewski, obok wspomnianego Zamoyskiego, do intelektualnej elity ówczesnej Polski. Przekonuje o tym dorobek pisarski Żółkiewskiego, świadczący o wielkim talencie i wiedzy. Jego dzieło *Początek i progres wojny moskiewskiej*, napisane w r. 1612, zajmuje trwałe miejsce w literaturze nie tylko wojskowej.

Nie zachowały się niestety pisemne przekazy o zainteresowaniach artystycznych Stanisława Żółkiewskiego i jego poglądach estetycznych. W badaniach nad mecenatem

hetmana jesteśmy skazani na nieliczne źródła pośrednie i informacje dostarczane przez zachowane zabytki.

Powodem dumy hetmana i kanclerza była Żółkiew – miasto powstałe z jego woli w latach 1595-1597. Sam fakt fundacji miasta nie był w tym czasie w Polsce czymś wyjątkowym. Już ojciec hetmana w r. 1584 stworzył miasto nazwane od rodowego herbu Lubiczem. Kilka takich fundacji dokonał pod koniec w. XVI Jan Zamoyski; najważniejszą z nich był Zamość. W swej kompozycji Żółkiew nawiązywała do planu Zamościa zrealizowanego przez Bernarda Moranda. Zrywając ze średniowiecznymi zasadami kształtowania przestrzeni miejskiej fundacja Żółkiewskiego odwoływała się, w sposób co prawda niezbyt doskonały, do idei włoskich teoretyków urbanistyki i antropomorficznych schematów miasta idealnego propagowanych przez traktat Francesca di Giorgio Martiniego, przejmując również związaną z tym symbolikę. Nie można wątpić, iż odwołanie się do wspomnianych idei i ich realizacja w rezydencjonalnym mieście była świadomą decyzją Żółkiewskiego.

Proces przestrzennego formowania się miasta zakończył się około r. 1600. Pierwotna koncepcja obok systemu obronnego (baszt, bram i murów) obejmowała powstanie również kilku szczególnych gmachów: zamku – rezydencji właściciela miasta, ratusza – siedziby samorządu mieszczańskiego, kościoła parafialnego obrządku łacińskiego, parafialnej cerkwi oraz synagogi.

Jako pierwszy z wymienionych gmachów, do r. 1605, został zrealizowany zamek. Program użytkowy, regularny rzut budowli, rozplanowanie wewnątrz dowodzą, iż miał spełniać dwie pozornie przeciwstawne funkcje związane z ideałami ziemiańskimi (rezydencja w stolicy magnackiego latyfundiów oraz centrum administracyjne dóbr) i rycerskimi (rodowa siedziba o charakterze obronnym i obiekt o rzeczywistych wartościach militarnych służący obronie kraju). Podkreślał to Żółkiewski pisząc w jednym z listów: „Budowanie, którym nie małym kosztem zbudował, przeglądając niebezpieczeństwa, które za nieregularnym Rzeczypospolitej naszej, a to i teraz nad nami wiszą...”. Tę ostatnią ideę zrealizowano środkami militarnymi (sprzężenie zamku z miastem w jednolity system obronny, wyposażenie go w wieżę i potężne baszty) i artystycznymi (surowość kamiennego detalu architektonicznego, potężny, boniowany portal wjazdowy). Program ideowy gmachu objaśniały napisy zaczerpnięte z dzieł starożytnych, wykute nad portalami i oknami, stanowiące swoisty pomnik erudycji fundatora zamku.

Drugim istotnym obiektem w nowym mieście rezydencjonalnym był kościół parafialny p.w. Królowej Niebios, św. Wawrzyńca i św. Stanisława biskupa, wzniesiony w latach 1606-1618. Obok oczywistych funkcji duszpasterskich wzniesiona przez Żółkiewskiego świątynia miała, zgodnie z wola fundatora, pełnić rolę pomnika – panteonu chwały hetmana i walczącego pod jego dowództwem rycerstwa Rzeczypospolitej, a jednocześnie być wotum dziękczynnym „Panu Bogu wyświadczającemu wielokrotnie miłosierdzie swoje ojczyźnie naszej (który moje też jakie takie zasługi niosłem) i obdarzył ją zwycięstwami tenże Bóg wszechmogący..., sławiąc zwycięską prawicę Boga, Pana nad Pany..., który sam jeden losem wojen kieruje i mocą swoją moc nieprzyjaciela o ziemię obala... osobliwie wielkiej orędownicze naszej, a Matce Boskiej Maryi, którą o pomoc i opiekę nad nami tak w obozach, jako i indziej, usilnie błagaliśmy” – jak pisał Żółkiewski w akcie fundacyjnym z r. 1620. Przedstawionym ideom podporządkowano zarówno wspaniałą kamienną dekorację rzeźbiarską elewacji oraz stiukową sklepień, jak również program liturgiczny świątyni. W pierwotnym zamyśle kościół żółkiewski, co wyróżniało go od wielu ówczesnych fundacji, nie miał być mauzoleum rodzinnym. Sepulkralny charakter świątyni uzyskała gdy złożono w niej wykupione od Turków ciało Żółkiewskiego i gdy wkrótce potem hetmańskie dzieci, a następnie prawnuk – król Jan III Sobieski, zaczęli wznosić okazałe nagrobki przodkom.

Dla swojej sakralnej fundacji wybrał hetman Żółkiewski typ budowli na planie krzyża, z bryłą podporządkowaną rozpiętej w centrum kopule. Jest to jedna z czołowych realizacji architektonicznych na terenach Rzeczypospolitej początku XVII stulecia, stanowiąca prototyp dla grupy kilku kościołów.

Realizacja wymienionych dzieł wymagała odpowiednich wykonawców. Hetman zatrudniał budowniczych i architektów Włochów – Gryzończyków Pawła, zwanego Włochem lub Szczęśliwym (zm. 1610) oraz Ambrożego zwanego Przychylnym (zm. 1640), a prawdopodobnie również Pawła zwanego Rzymianinem. Wszyscy ci architekci pracowali przez dłuższy czas we Lwowie, gdzie pozostały po nich okazałe budowle kościelne.

Z przedsięwzięć fundacyjnych hetmana Żółkiewskiego poza Żółkwią wymienić należy monaster w pobliskim Krechowie oraz kolegium jezuitów w Barze na Podolu.

Co do zainteresowania Żółkiewskiego malarstwem dysponujemy skromną bazą źródłową oraz kilkoma zabytkami. Dla hetmana pracował lwowski malarz, Ormianin Szymon Boguszowicz (zm. 1644?), w którego sprawie w r. 1620 Żółkiewski interweniował u lwowskich władz miejskich. Malarz ten pracował również dla Wiśniowieckich i dla Mniszchów. Jego pędzla mają być obrazy związanych z dziejami Maryny Mniszchówny i cara Dymitra Samozwańca. Za pracę Boguszowicza został uznany obraz, umieszczony w żółkiewskim kościele, przedstawiający najznakomitsze zwycięstwo Żółkiewskiego, tj. bitwę pod Kluszyńnem, stoczoną 5 lipca 1610 z wojskami moskiewskimi dowodzonymi przez Dymitra Szujskiego. To wielkie płótno, wybitny przykład rodzimego malarstwa batalistycznego, odegrało ważną rolę inspirując prawnuka hetmana króla Jana III do zamówienia dla wspomnianej świątyni kolejnych obrazów sławiących jego własne sukcesy militarne – bitwy pod Chocimiem, Wiedniem i Parkanami.

Zachowało się kilka portretów hetmana. Ich autorzy nie są niestety znani. Przynajmniej część wizerunków musiała powstać z inicjatywy samego portretowanego. Szczególną wartość poznawczą i artystyczną wydaje się mieć portret z Muzeum Narodowego w Krakowie ukazujący Żółkiewskiego jako przytłoczonego obowiązkami starca. Najbardziej charakterystyczne i szeroko rozpowszechnione dzięki grafice stały się jednak wizerunki ukazujące naszego bohatera w polskim stroju – czerwonej delii i czarnej czapce magierce, jak to widzimy np. na portrecie z Galerii Sztuki we Lwowie, czy wizerunku pochodzącym z kościoła w Żółkwi, niestety silnie przemaalowanym. Godnym zaufania źródłem mówiącym o wyglądzie hetmana Żółkiewskiego jest jego rzeźbiony w czerwonym marmurze posąg z nagrobka w żółkiewskiej świątyni, ufundowanego przez córkę hetmana Zofię Daniłowiczową. Jako rycerza chrześcijańskiego (*milles christianus*) klęczącego pod krzyżem, przedstawiono Żółkiewskiego na płaskorzeźbie zdobiącej jeden z boków jego sarkofagu.

Do kościoła katedralnego we Lwowie hetman Żółkiewski ufundował ołtarz oraz nagrobek ojca. Ołtarz przepadł podczas jednej z modernizacji katedry; zachowała się natomiast brązowa płyta z postacią Stanisława Żółkiewskiego ojca. Jest to kompozycja stylistycznie zapóźniona, archaiczna, o przeciętnym poziomie artystycznym, najpewniej lwowskiej proweniencji. O możliwościach tamtejszych odlewników nie miał hetman wysokiego mniemania, toteż w r. 1606 rozważał zlecenie odlewu płyty w Gdańsku lub Norymberdze. Pomimo tego, w r. 1608, w jednej z lwowskich giserni zamówił dzwon "św. Stanisław" przeznaczony do kościoła Żółkiewskiego (nieistniejący).

Zapotrzebowanie na dzieła sztuki zaspokajał Stanisław Żółkiewski nie tylko korzystając z usług rodzimych artystów i rzemieślników. Importem z południa Niemiec jest np. przeznaczona do kościoła żółkiewskiego kościana puszka z początku w. XVII, stanowiąca przykład luksusowego naczynia, niezwykłego na gruncie polskim tak ze względu na wyrafinowaną formę jak i zastosowany materiał. Podobnie importem najpewniej były wielkie świeczniki ołtarzowe o bogatej barokowej dekoracji, przeznaczone dla tegoż kościoła. Dzieła sztuki, zwłaszcza rzemiosło artystyczne sprowadzano również ze Wschodu. Z Turcji pochodziła szczególna pamiątka po Żółkiewskim – srebrna, wysadzana turkusami oprawa szabli złożona przez hetmana jako wotum przy obrazie Matki Boskiej na Jasnej Górze w Częstochowie. Głównie tej szabli zabrał jako talizman król Jan III w drodze pod Wiedeń w r. 1683. Był to gest symboliczny, świadomie nawiązujący do napisu na pomniku grobowym hetmana z Żółkwi: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor* [Wergilusz] (Niech z kości naszych powstanie mściciel).

Sprawy publiczne i kampanie militarne niezwykle często zmuszały Stanisława Żółkiewskiego do dłuższych pobytów poza domem. O systematycznym doglądaniu postępu prac przy fundacjach nie mogło więc być mowy. Pod nieobecność hetmana nad wszystkim czuwała Regina z Herburtów, darzona przez męża tklwym uczuciem i wielkim zaufaniem. Jej też i synowi Janowi polecał realizację swoich planów budowlanych. W testamencie z r. 1618 pisał: "Czegom ja nie mógł dokończyć najmilsza małżonko i ty synu mój potrzeba, która *necessarie* wielka jest, starajcie się żebyście to dokończyli wedle tej dymensji którą uczyniłem..." Był pan hetman człowiekiem praktycznym toteż napominał bliskich by dbali o właściwą konserwację budowli. Pisał we wspomnianym dokumencie: "... każ opatrować, żeby się nie psowało; wszak nie trzeba nic więcej, jeno żeby nie ciekło; a jeśli się gdzie dachówka zepsuje, o inszą nie trudno". Ze źródeł wynika, iż hetman Żółkiewski często korzystał z porad innych osób, specjalistów w danej dziedzinie. Ten "zespół doradców", darzył wielkim zaufaniem i polecał również swojej żonie.

Hetmanowi i kanclerzowi koronnemu Stanisławowi Żółkiewskiemu nie było dane zakończyć wieku planowanych przedsięwzięć, a wiele ze zrealizowanych dzieł nie przetrwało zawieruch dziejowych. Szczególnie brzemienna w skutkach okazała się druga wojna światowa.

Kult hetmana i kanclerza Stanisława Żółkiewskiego rozpoczął się bezpośrednio po jego bohaterskiej śmierci 6 października 1620 r., tuż przy granicy Rzeczypospolitej, podczas odwrotu z pól cecorskich. Najdawniejszym jego przejawem stał się pomnik - obelisk, wzniesiony na symbolicznym kurhanie usypanym w miejscu zgonu. Uczynił to syn, Jan Żółkiewski w r. 1621, przy cichej zgodzie hospodara mołdawskiego i Turków stacjonujących w okolicznych garnizonach. Była to realizacja ojcowskiego testamentu z r. 1618, w którym stary już hetman napisał: "...jeśli tu w granicach koronnych śmierć pan Bóg przyśle, w Żółkwi grzeszne ciało bez odwołki i pompy wszelkiej ziemi oddać... A jeżeliby w Wołoszech, albo gdzie za granicą śmierć pan Bóg przysłał, tamże pogrześć grzeszne ciało moje, a na tymże miejscu mogiłę wysoką usuć; nie dla ambicje jakiej tak mieć chcę, ale żeby grób mój był kopcem Rzeczypospolitej granic, żeby się potomny wiek wzbudzał do pomnożenia i rozszerzenia granic państw Rzeczypospolitej".

Kamienny obelisk wzniesli, pod osłoną roty husarskiej Jana Żółkiewskiego, robotnicy sprowadzeni z nieodległego Mohylowa Podolskiego. W monumencie tym młody Żółkiewski umieścił wykonaną w Gdańsku, brązową płytę ze złoczym napisem sławiącym poległego rycerza wraz z postaniem: *Quisquis ades, quam dulce et decorum pro Patria mori, ex me disce*. [Ktokolwiek jesteś ucz się, jak słodko i szlachetnie umierać za Ojczyznę]. Czynił tak, jak nauczył go ojciec, wskazując na jego przykład, zgodnie z dewizą, niebawem umieszczoną na ojcowskim nagrobku: *Tibi hostis ad terrorem. Tobi hospes ad exemplum* [Tobie wrogu na postrach. Tobie przechodniowi na wzór].

Wybrana literatura przedmiotu:

Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmana, wyd. A. Bielowski, Lwów 1852- – Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584-1620, wyd. T. Lubomirski, Kraków 1868. – Baracz S., Pamiątki miasta Żółkwi, Lwów 1877. – Śliwiński A., Hetman Żółkiewski, Warszawa 1920. – Prochaska A., Hetman Stanisław Żółkiewski, Warszawa 1927. – Brykowski R., Pomnik hetmana Stanisława Żółkiewskiego i Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości "Mówią Wieki", R. XXVIII, 1985, nr. 6 (327), s. 6-11. – Podhorodecki L., Stanisław Żółkiewski, Warszawa 1988. – Petrus J. T., Kościoły i klasztory Żółkwi, Kraków 1994. – Petrus J. T., Żółkiew i jej kolegiata, Warszawa 1997. – Żółkiewski S., Początek i progres wojny moskiewskiej, oprac. A. Borowski, Kraków 1998. – Petrus J. T., Nagrobek Stanisława Żółkiewskiego (ojca), wojewody ruskiego, w katedrze łańcuckiej we Lwowie [w:] *Patentia et tempus*. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu, Kraków 199, s. 165-171.

SUMMARY

Some remarks on artistic foundations of Hetman and Chancellor Stanisław Żółkiewski and remembrances of the hero.

Stanisław Żółkiewski (1547-1620) undoubtedly belongs to the political and intellectual elite of the Commonwealth of Poland of the end of the 16th century and of the beginning of the next century. The figure of this Polish Hetman and Great Chancellor of the Crown has always aroused intense interest among the general public. Żółkiewski was respected especially for his deep love of his native land, for his courage shown in the defence of Poland as well as for his political bravery and loyalty to his monarch. Within the years of the collapse and deprivation of statehood he was perceived first of all as a manly soldier. Conqueror of tsars and subjugator of Moscow. While the political and military activities of this Polish dignitary have been many times the subject matter of scientific research, his role as a founder, benefactor and patron of the arts has not captured much attention of the scholars. Only within recent years there appeared few works devoted to the main artistic work of Żółkiewski, namely an ideal town erected basing on Italian theories in the vicinity of Lwów (Lvov). The town complex of a defensive character included also several special buildings: a castle – the residence of the town's owner, a town hall – the principal office of the local burghers' government, a parish church of the Latin rite, a parish church in Greek Orthodox rite, and a synagogue. In its general shape the town, including all mentioned buildings expressing complicated ideological matters, both religious and political, was constructed before the years 1620. There are also other Żółkiewski's foundations worth mentioning, such as the Uniate monastery in Krechów near Żółkiew and the Jesuit college in Bar in Podolia. To complete his project Żółkiewski employed builders and architects, especially from Italy (Grigioni), like: Paul called the Italian or the Fotrunate (died 1610) and Ambrose called the Favourable (died 1640), and probably also Paul called the Roman.

Szymon Boguszowicz, an Armenian painter (died 1644), was hired by Żółkiewski to do a large painting depicting the Hetman's victory over Moscow in 1620 (originally the painting was exhibited in the collegiate church in Żółkiew). Few portraits of Żółkiewski have been preserved, however their authors remain unknown. Artists living in Lwów were engaged to execute, among other things, a bronze plate for the tomb of the Hetman's father or a bell for the church in Żółkiew.

Trying to satisfy his demand for works of art, Żółkiewski invited not only native artists and from the East, to render services for him.

Public matters and military campaigns very frequently forced Stanisław Żółkiewski to stay away from home for a long time, therefore in his absence all his projects, also those artistic ones, were watched over by his wife Regina née Herbut, who was tenderly loved and fully trusted by her husband.

Stanisław Żółkiewski, portret, koniec w. XVI (Lwów, Galeria Sztuki)

Stanisław Żółkiewski, portret, przed 1620 (Kraków, Muzeum Narodowe)

Widok Żółkwi z początku w. XIX, litografia M. Fajans i N. Orda
(Kraków, Biblioteka Jagiellońska)

Bitwa pod Kluszynem w r. 1610, S. Boguszowicz (Olesko, Galeria Sztuki)

Eduard Baidaus

(Instytut Historii Mołdawskiej Akademii Nauk)

STANISŁAW ŻÓŁKIEWSKI W MOŁDAWII: UWAGI DOTYCZĄCE POLSKIEJ KAMPANII W 1620 ROKU

Osoba wielkiego hetmana koronnego Stanisława Żółkiewskiego pozostaje dla badaczy historii tematem nie do wyczerpania. Mimo imponującej liczby monografii, studiów i artykułów poświęconych życiu i działalności hetmana, archiwa i biblioteki polskie pozwalają na uzupełnienie opublikowanych już prac o nowe szczegóły. Tak więc nie publikowane dotąd dokumenty, odkryte przeze mnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie i w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, podczas kwerendy dokonanej w roku 2001 w ramach konkursu Fundacji Józefa Mianowskiego, rzucają nowe światło na uwarunkowania geopolityczne, które doprowadziły w konsekwencji do bitwy pod Cecorą i do tragicznej śmierci sławnego polityka i wodza podczas odwrotu ku granicom Rzeczypospolitej.

Okres, na który przypadło życie i aktywność polityczna hetmana Stanisława Żółkiewskiego, był dla Europy Środkowo-Wschodniej czasem zmiennych sojuszy i skomplikowanych geopolitycznych zawirowań. Rosnąca pozycja Habsburgów i umocnienie się pozycji Porty Otomańskiej na północ od Dunaju nie odpowiadały interesom Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jednocześnie królowie polscy ze szwedzkiej dynastii Wazów rościli sobie prawo i do tronu Szwecji.

Niezależnie jednak od wymienionych wyżej przesłanek jednym z podstawowych kierunków polskiej polityki zagranicznej na przestrzeni całego wieku XVII pozostawał kierunek antyotomański. Sam Zygmunt III Waza był wszakże mniej zainteresowany polską polityką w łuku Karpat, w centrum jego planów leżała natomiast idea – oprócz powrotu na tron w Sztokholmie – osadzenia jednego z Wazów na tronie moskiewskim¹.

Inne stanowisko zajmowała szlachta rusińska, spokrewniona z mołdawskim, choć spolonizowanym i mającym polskie szlachectwo, rodem Mohyłów, stanowisko popierane również przez Stanisława Żółkiewskiego. Nowy (od 1618 r.) hetman wielki koronny był zwolennikiem zasadniczych kierunków polityki zagranicznej swojego poprzednika, Jana Zamoyskiego, wychodząc z założenia, że ani Rosja, ani Turcja nie były głównymi rywalami Rzeczypospolitej. Z tych to powodów szlachta Wschodniej i Południowo-Wschodniej Rzeczypospolitej życzyła sobie, aby przynajmniej Mołdawia mogła pozostać w sferze bezpośrednich wpływów Polski.

Sułtan Ahmed I, w liście adresowanym do króla Zygmunta, wspominał: „Mołdawianie są naszymi poddanymi od czasów naszych przodków, są pod naszym panowaniem”². Jest rzeczą oczywistą, że Stanisław Żółkiewski i zwolennicy tej samej opcji politycznej nie mogli uznać praw Turków do ziem mołdawskich, proponując działania, które król skłonny był tolerować, choć nie popierał ich w pełni.

Kandydatura nowego hospodara Stefana II Tomśy nie podobała się Polakom, którzy byli w bliskich stosunkach z Mohyłami, podjęli więc decyzję o usunięciu siłą nowego panującego. Bezpośrednim bodźcem do rozpoczęcia działań militarnych był manifest Stanisława Żółkiewskiego z maja 1612 r.³ Jak pisał Żółkiewski, wojska pod dowództwem Stefana Potockiego (szwagra Konstantina Mohyły – przyp. autora), miały interweniować w Mołdawii w celu przywrócenia Mohyłów na tron. Do decydującej bitwy doszło nad Prutem, pod Saskim Rogiem (1/11 – 3/13 czerwca 1612). Zwycięzcą okazał się jednak Stefan Tomśa, a do pokonania sił polskich walnie przyczynili się Tatarzy, którzy przybyli, aby wspomóc panującego hospodara⁴.

Mimo że porażka pod Saskim Rogiem rozczarowała Mohyłów i ich polskich krewnych, hetman polny nie zarzucił swoich planów. Ugoda podpisana w miejscowości Braha nad

Dniestrem w dniu 18 października 1612 r.⁵ nie była niczym więcej jak tylko chwilowym dyplomatycznym gestem, dającym obu stronom czas na przygotowywanie się do nowej konfrontacji. Tomşa, chcąc umocnić swoją pozycję w państwie i bojąc się zdrady własnych bojarów podczas nowej kampanii polskiej, zaostriżył swą politykę wewnętrzną. Po zwycięstwie pod Saskim Rogiem doprowadził do skazania na śmierć 32 bojarów „z domu Jeremiego Mohyły”⁶. Kronikarz Miron Costin pisał, że bojarzy „tak, jak narodzili się podczas rozlewu krwi, tak i żyli”; nawet i ci, „którzy mieli już dość polskiej tyranii Mohyłów” rozczarowali się bardzo szybko postępowaniem hospodara Stefana i „chodzili cały czas zaniepokojeni”⁷. Tak jak można było oczekiwać, polityka rozlewu krwi nie wyszła na dobre Stefanowi Tomśy.

Z wewnętrznej sytuacji Mołdawii skorzystali Mohyłowie i główny ich sojusznik – Stanisław Żółkiewski. W roku 1613 polski poseł Andrzej Górski domagał się w Stambule zdetronizowania panującego, przypominając Porcie, że prawowitymi sukcesorami tronu w Jassach są Mohyłowie⁸. Stefan Tomşa, indagowany przez władze otomańskie o wyjaśnienie przyczyn swojej antypolskiej polityki, usprawiedliwiał się, że Korona nie wydzieliła ze swego terytorium bojarów mołdawskich popierających Polskę, którzy byli „podwładnymi Sułtana”, a nie monarchy polskiego⁹.

Inny z polskich posłów znajdujących się wówczas w Stambule, Samuel Tarnowski, proponował przekazanie Cetatea Alba (Akermanu, in. Białogrodu) pod jurysdykcję Rzeczypospolitej, aby w ten sposób uniemożliwić najazdy tatarskie na Polskę i jednocześnie łupieżcze wyprawy Kozaków Zaporoskich na ziemię otomańskie. Wypowiadając się na temat statusu Chocimia, twierdził, że twierdza jest rekompensatą za nieuczestniczenie Polski w działaniach Świętej Ligi (1593-1606), przypominając jednocześnie o roli Korony w pokonaniu Michała Walecznego¹⁰.

W tym samym czasie nieustępliwa Elżbieta Mohyła przygotowywała się do rewanżu. Pretekstem do wznowienia działań wojennych stała się podjęta przez bojarów mołdawskich próba wzniesienia buntu przeciw Stefanowi Tomśy. Wspomagany przez chłopów i mieszczan gospodarz zdołał rozbić zgrupowania buntowników pod Fintîna lui Pacurăru (pod Jassami - przyp. autora) w październiku 1615 r. Wtedy to poległo ponad 70 szlachciców mołdawskich „których głowy zostały wypełnione słomą”¹¹.

Ten spektakularny sukces militarny okazał się jednak krótkotrwały. Już 12/22 listopada 1615 wojska hospodara zostały pokonane przez oddziały polskich najemników dowodzonych przez Michała Wiśniowieckiego i Samuela Koreckiego. Stefan Tomşa, po kilku miesiącach zwłoki, próbował jeszcze powrócić na tron, ale został ostatecznie pokonany pod Tecuci, 24 stycznia 1616. Nie zdołał się już podnieść po poniesionej porażce, ponieważ, jak mówi kronikarz, „widząc Stefana mającego problemy ze swoimi i z obcymi, Turcy pozbawili go władzy”¹².

Panującego w kraju napięcia nie wytrzymał nawet nowy władca państwa – Aleksander Mohyła (listopad 1615 – czerwiec 1616). Jeszcze w przeddzień zrzucenia z tronu proponował wielkiemu wezyrowi „sporą sumę dinarów”¹³, żeby tylko zachować koronę. Ale próby Aleksandra i Elżbiety Mohyłów znalezienia wspólnego języka z dostojnikami otomańskimi nie uratowały ich przed detronizacją. Turcy uważali bowiem, że najlepszym kandydatem do objęcia tronu mołdawskiego w tym czasie będzie władca munteński Radu Mihnea.

W tych okolicznościach szlachta polska ze wschodnich kresów Rzeczypospolitej poczuła się poważnie zaniepokojona obrotem wydarzeń w Mołdawii. Wojewoda kijowski wezwał współobywateli do przygotowań do wojny, winą za powstałą sytuację obarczając książąt Koreckiego i Wiśniowieckiego. Kasztelan sandomierski Stanisław Tarnowski informował wojewodę sandomierskiego Jana Zbigniewa Ossolińskiego, że Mołdawianie „pogniewali się za łupieżczą wyprawę Kozaków Zaporoskich”¹⁴. Kanclerz Feliks Kryski, w przemówieniu wygłoszonym w czasie inauguracji obrad Sejmu w kwietniu 1616, uczulał, że Porta naciska zarówno na zniszczenie polskich twierdz: Białej Cerkwi, Czerkasów i Kaniowa, jak i na wydalenie bojarów mołdawskich, „panów wołoskich, albo ich głów”¹⁵. Kończąc

przemowę, kanclerz konkludował: „od Wołochów, radzi nieradzi, wojnę mamy” – chcemy czy nie, ale - „nous aurons une guerre du côté de la Moldavie”¹⁶.

Powodem przejściowego zmniejszenia nacisków na wschodnio-europejskiego rywala, było zaostrenie się sytuacji na froncie turecko-perskim w latach 1615-1616. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że po usunięciu z tronu Stefana II Tomśy urząd złożył wielki wezyr. Nowy wezyr, Halil-Pasza, był zwolennikiem bardziej wyważonej polityki zagranicznej. Aby uniknąć wybuchu wojny z Polską z powodu rozgrywki o tron mołdawski, zaproponowano kompromisową kandydaturę Radu Mihnea, który od pięciu lat (1611-1616) panował na Wołoszczyźnie. Polacy, postępując tym razem po myśli króla, nie zaproponowali, przygotowywali się już bowiem do nowej wyprawy przeciw Moskwie, której celem było osadzenie na tronie rosyjskim syna Zygmunta Wazy – Władysława IV, późniejszego króla Polski w latach 1632-1648.

W połowie lata roku 1616, w chwili gdy Radu Mihnea wkraczał do Mołdawii, gospodar Aleksander został więc całkowicie osamotniony. Marszałek Constantin Buciuć „wraz z grupą 2000 Tatarów i Mołdawian” wszedł do obozu przeciwnika¹⁷. Nieliczne oddziały wierne Aleksandrowi Mohyle zostały doszczętnie rozbite przez Ibrahima-Paszę i Iskendera-Paszę pod Drăcșani, (nieopodal Hirău). A.D. Xenopol odwołując się do wydarzeń z lata roku 1616 zaznacza, że „zakończyło się panowanie Mohyłów nad państwami rumuńskimi zapoczątkowane przez Polskę i zakończone w seraju”¹⁸.

Hospodar Mihnea, nabywszy doświadczenia na Wołoszczyźnie, rozumiał bardzo dobrze, że aby utrzymać się na tronie w Jassach, musi szczególnie ostrożnie postępować ze wschodnioeuropejskim przeciwnikiem swej suwerennej władzy – z Polską. Nie dziwi więc, że podpisując nowe porozumienie w miejscowości Braha (12 września 1616), zobowiązywał się „wspierać i podtrzymywać wytrwałą przyjaźń między Królem a Sułtanem”¹⁹.

Tatarów lub nawet Turków. Spodziewając się wroga, nad Dniestrem zgromadzono ok. 80 000 Polaków, 25 000 Litwinów i kilka tysięcy Kozaków Zaporoskich.

W tym samym czasie Turcy zaczęli budować na Dunaju nowe mosty, zaś wasalowie Porty z Mołdawii, Muntenii i Siedmiogrodu (Muntanii) otrzymali rozkazy mobilizacji²¹. Już we wrześniu 1617 r. na obu brzegach Dniestru były rozlokowane naprzeciw siebie wrogie oddziały. Po zdobyciu przez Turków bez trudu twierdzy w Raszkowie, hetman Żółkiewski zaproponował Iskenderowi-Paszy wymianę posłów. Przyjął on z entuzjazmem propozycję Żółkiewskiego i wystosował do króla Zygmunta list, w którym wyrażał nadzieję, że nie dojdzie do wybuchu prawdziwej wojny między Polską i Imperium Otomańskim²². 12/22 września 1617 r. został podpisany pokój w miejscowości Jaruga (Busza – przyp. autora). W artykule IV strona polska deklarowała: „Nikt z naszych ludzi nie wkroczy już do Mołdawii, ani z zamiarem rządzenia, ani aby spowodować straty”²³. W innym liście adresowanym do Zygmunta III Iskender – Pasza powiadamiał króla o swoich pertraktacjach z hetmanem Żółkiewskim. W liście zawarta była również informacja, że do Warszawy przybędzie Ibraghim-Aga, aby później towarzyszyć w drodze do Stambułu nowemu polskiemu posłowi²⁴.

Rok 1618 przyniósł nowe zmiany w politycznej historii Europy. Z jednej strony, miała wybuchnąć właśnie wojna trzydziestoletnia (1618-1648), a z drugiej, nowy sułtan Osman II (1618-1622) był skłonny prowadzić bardziej aktywną politykę w Europie Centralnej i Wschodniej. Iskender-Pasza otrzymał rozkaz, aby podejść do granic polskich, żeby „uspokoić” bojowego ducha Kozaków Zaporoskich.

Zagrożenie wybuchem wojny z Portą było szeroko dyskutowane podczas obrad Sejmu w styczniu 1618. Zwracając się do senatorów, król wyraził przekonanie, że Turcy są więcej niż skłonni, aby zaatakować Rzeczpospolitą. Nieudana kampania moskiewska spowodowała, że obecni na Sejmie posłowie z niechęcią myśleli o grożącej wojnie. Biskup krakowski Marcin Szyszkowski proponował „zatrymować z Turki pokój”, ponieważ z powodu braku wystarczającego potencjału militarnego, Polacy nie podołają „długiej wojnie”²⁵. Przyjęto uchwałę nakazującą Stanisławowi Żółkiewskiemu rozmieszczenie wojsk w pobliżu Kamieńca

Podolskiego. Gospodar Mołdawii „widząc, że nie będzie mógł objąć tronu z powodu konfliktów między Turkami i Polakami, sam obwołał się hospodarem”²⁶.

Posłowie zebrani na pierwszym Sejmie zwołanym na początku 1619 r. poddali pod dyskusję ten sam problem: stosunki z Turkami, możliwość uniknięcia lub rozpoczęcia wojny z Imperium Otomańskim. Zygmunt III zaproponował, aby zaakceptowano 11 punktów, z których najważniejsze były: 1, 4, 5, i 7. Celem Jego Królewskiej Wysokości było zwrócenie uwagi na następujące problemy: podtrzymanie pokoju z Turkami, zwłaszcza w kontekście niedawnego porozumienia z Moskwą (rozejm polsko-rosyjski zawarty w Dywilinie pod Moskwą w 1618 r. – przyp. autora), szczególnie istotne w sytuacji, gdy możliwości militarne szlachty, aby bronić Ukrainy, są niepewne; załagodzenie napięcia w stosunkach z Tatarami i zapobieżenie wyprawom Kozaków Zaporoskich na ziemie znajdujące się pod wpływami Porty²⁷.

25 stycznia ze specjalnym przesłaniem zwrócił się do Sejmu hetman Żółkiewski. Zauważył, że z punktu widzenia Turków nic nie stoi na przeszkodzie, aby zaatakować teraz Rzeczpospolitą. Pokój z Persją został zawarty, wielki wezyr wrócił do Stambułu, gdzie przebywał także chan Krymu. Hetman podkreślił, że poganie mają zamiar dotrzeć do Kamieńca, przerzucając wojska przez Morze Czarne i przez terytorium państw rumuńskich²⁸.

Napięcie i demonstracja siły osiągnęły punkt kulminacyjny w czasach panowania Gaspara Grazzianiego (1619-1620). 5 lipca 1619 r. Stanisław Żółkiewski, pisząc do króla memoriał o aktualnym potencjale wojskowym Polski wobec konieczności bliskiej obrony Ukrainy, informował go także o zamiarach Porty, która na tronie w Jassach chciała osadzić właśnie Grazzianiego²⁹. Ten ostatni, jeszcze w czasach gdy był ambasadorem Florencji w Stambule, później zaś w roli dragomana Porty, żądał od Turków jednego z dwóch tronów w państwach rumuńskich „in premio di ... sue operatione”³⁰. Do kandydatury Grazzianiego pozytywnie odnieśli się Habsburgowie. W osobie nowego władcy widzieli potencjalnego sojusznika. Narzucony przez Turków nowy gospodar nie był dobrze widziany przez Polaków i Francuzów.

Jakby na przekór zaufaniu, którym darzyli go dostojnicy otomańscy, Gaspar Grazziani nie wahał się długo i, jak mówi kronikarz, „jak tylko objął władzę, mimo, że cieszył się dużym zaufaniem Imperium, od razu punktem jego zainteresowania stały się państwa chrześcijańskie”³¹. Jednak na nieszczęście Grazzianiego wojna trzydziestoletnia powstrzymała wszelkie działania dworu austriackiego we wschodnich Karpatach. Stało się to prawdopodobnie przyczyną reorientacji polityki Grazzianiego i jego zbliżenia z Polską.

Jednak - jak można było oczekiwać - Grazziani na początku pozostawał wierny Turkom. Już 11 lipca 1619 zwrócił się do Stanisława Żółkiewskiego z przesłaniem, w którym wskazywał na gotowość Porty utrzymania pokoju z Polską³². Nawiązując bliższe stosunki z Koroną, bądź co bądź rywalem Porty, Gaspar Grazziani okazał swoją lojalność, zwracając bojarom, walczącym po stronie Polski, ich ziemie skonfiskowane jeszcze za czasów Stefana Tomśy. Następnie wielki marszałek Porty Constantin Bucioc zaproponował usługi dworu w Jassach wojewodzie podolskiemu Tomaszowi Zamoyskiemu. Niedługo potem nowy gospodar mołdawski zawiadomił Stanisława Żółkiewskiego, że Osman II rozkazał władcom rumuńskim i chanowi krymskiemu, aby przygotowywali się do wojny. Hetman wielki koronny poinformował o tym króla³³.

Relacje polsko-tureckie uległy pogorszeniu w momencie, gdy Kozacy Zaporoscy po raz kolejny zaatakowali przedmieścia stolicy otomańskiej³⁴. Stan podwyższonego napięcia trwał do końca roku 1619, utrzymując się także w pierwszych miesiącach następnego roku. 23 sierpnia 1620 r. hetman wielki koronny pisał do Zygmunta III Wazy, że wojna z Imperium Otomańskim jest nieunikniona³⁵. W tym samym czasie Turcy, dowiedziawszy się, że Gaspar Grazziani ich zdradził, zdecydowali o jego usunięciu. Próba detronizacji mołdawskiego władcy przerodziła się w krwawą masakrę. Gwardia książęca, złożona z 500 Chorwatów, zabiła dowódcę i 300 Turków, którzy mu towarzyszyli.

Spontanicznie podjęty akt buntu zapoczątkował powstanie przeciw potędze otomańskiej. Grazziani szukał sojuszników na wielu europejskich dworach³⁶, ale pierwszym władcą, który poparł działania hospodara jaskańskiego, był król Polski³⁷. W zaistniałej sytuacji Stanisław Żółkiewski wystąpił z prośbą o pozwolenie zaatakowania Iskendera-Paszy, który stacjonował wraz z wojskiem w Mołdawii, jeszcze przed przybyciem głównych sił armii tureckiej. Hetman zapewniał Zygmunta o pewnym poparciu Grazzianiego, którego – jak twierdził – przekonał, aby ostatecznie przeszedł na stronę Rzeczypospolitej³⁸. Doży weneckiemu doniesiono „il Grazziani, Principe di Moldovia tenisa intelegentia con il Generali de Polacchi”³⁹.

Niemniej gdy sam Grazziani porozumiał się i znalazł poparcie poza granicami kraju, bojarzy mołdawscy wyrażali umiarkowany entuzjazm z powodu bliskiego konfliktu polsko-tureckiego mającego toczyć się na terenie ich włości. Marszałek Constantin Bucioc i podskarbi Lupu Coci próbowali przekonać hospodara, aby zrezygnował z tego pomysłu. Próby te nie odniosły skutku. Niedługo po tym, jak Grazziani powziął zamiar rozpoczęcia wojny, hetman Żółkiewski wraz z wojskiem wszedł do Mołdawii. Dwory europejskie zostały poinformowane, że „Polacy wkroczyli do Mołdawii, napotykając na niewielki opór”, przypuszczając z góry, jak się później okazało błędnie, że „odniosą wielki sukces”⁴⁰.

Sprzymierzeni skierowali się w kierunku Cecory, byłego obozu Zamoyskiego. Ale zamiast obiecanych hetmanowi wielkiemu 25 000 żołnierzy, z Gasparem Grazzianim przybyło tylko 600 ludzi. Gdy w połowie sierpnia 1620 r. trzydziestotysięczna armia turecka zaczęła oblężenie polskiego obozu, stało się jasne, że siły przeciwników są więcej niż nierówne – Turkom Polacy mogli przeciwstawić ok. 10 000 żołnierzy.

Wypadki potoczyły się na niekorzyść obozu antyotomańskiego. W ogniu walk, jak pisał polski historyk L. Podhorodecki, „Mołdawianie Grazzianiego przestraszyli się i przeszli na stronę Turków”⁴¹. Po zaciętym oporze, ale bez żadnych strategicznych perspektyw na wyjście z sytuacji, Stanisław Żółkiewski i hetman polny Stanisław Koniecpolski zdecydowali o wycofaniu się w kierunku Dniestru.

Porażka pod Cecorą 19 sierpnia 1620 r., po której nastąpiła przegrana bitwa pod Mohylewem Podolskim 6 października, odbiła się głębokim echem w Europie. Obraz klęski był tak silny – poległ sam Stanisław Żółkiewski – że król zwołał Sejm nadzwyczajny. W czasie obrad (od 3 listopada do 11 grudnia 1620 r.) podkanclerz koronny Andrzej Lipski i kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego Lew Sapieha bronili honoru Rzeczypospolitej i towarzyszy poległych w ostatniej wojnie. Nie wszyscy posłowie podzielali tę opinię. Byli jednak tacy, którzy uważali, że porażka była nieunikniona, zaś król nie powinien być zezwolić Żółkiewskiemu na wkroczenie z wojskiem do Mołdawii. Kampanię w całości skrytykował jeszcze przed jej rozpoczęciem Zbigniew Ossoliński, podsumowując surowo, gdy doszło już do tragedii. Twierdził bowiem, że wyprawa nie była dobrze przygotowana, za co wielki hetman „...zapłacił życiem”⁴².

Oceniając hetmana Stanisława Żółkiewskiego jako polityka i stratega wojskowego, możemy stwierdzić, że bronił interesów swej ojczyzny. W jakim stopniu się to udało, i czy mogło się udać, w obecnej chwili nie ma to już znaczenia. Prawdą pozostanie fakt, że polityka i działania militarne zainicjowane przez niego były nastawione na utrzymanie równowagi sił w Europie Południowo-Wschodniej. Jest też rzeczą znaną, że kampania z 1620 r. była jednym z głównych powodów, który skłonił nowego sułtana Imperium Otomańskiego, Osmana II, do osobistego dowodzenia wyprawą wojenną w 1621 r. – ekspedycją, która w historii pozostała pod nazwą Wojny Chocimskiej.

Mołdawia, mimo że nie skorzystała politycznie ani militarnie z sytuacji - ani w 1620, ani w 1621 r. - miała jeszcze szansę powrócić pod patronat lub protektorat Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Książę Władysław Waza, który uczestniczył w kampanii z 1621 r., w czasie swego panowania wracał pamięcią do polityki prowadzonej przez najznakomitszych reprezentantów polskich elit XVII w. – Jana Zamoyskiego i Stanisława Żółkiewskiego. Tę

samą zagraniczną politykę antyotomańską, choć z innymi zamiarami w stosunku do Mołdawii, prowadził i „Rex Salvator” Wiednia, król Jan III Sobieski.

PRZYPISY

- ¹Hurmuzaki-Tocilescu-Odobescu, *Documente*, Supliment I, 1, s. 148, nr. CCXXIX.
- ²Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII -lea*, București, 1983, s. 75, nr. 32.
- ³W liście z 29 sierpnia 1612 r. adresowanym przez Stanisława Żółkiewskiego do szlachcica Józefa Cieklińskiego, który przebywał z wojskiem w Chocimiu, hetman wielki kategorycznie zabraniał jakichkolwiek negocjacji ze Stefanem Tomszą. Cf. Biblioteka Jagiellońska, Kraków, Oddział rękopisów, rękopis nr 108, s. 31-32 (dalej *Biblioteka Jagiellońska*, rękopis, nr).
- ⁴*Pisma Stanisława Żółkiewskiego, Kanclerza Koronnego z jego popiersiem*. Wydał August Bielowski, Lwów, 1861, s. L II.
- ⁵*Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratatate*, Volum întocmit de Ion Eremia, Chișinău, 1992, s. 203-206, nr. 112.
- ⁶Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, s. 29.
- ⁷*Ibidem*, s. 30.
- ⁸*Biblioteka Jagiellońska*, rękopis nr. 5, s. 85-86.
- ⁹Hurmuzaki-Tocilescu-Odobescu, *Documente*, Supliment I, T. I, s. 158, nr. CCXLIV.
- ¹⁰Ilie Corfus, *Documente*, s. 90, nr. 38.
- ¹¹Matei D., Vlad, *Istoria medie a Românilor*, București, 1979, s. 55.
- ¹²M. Costin, *Opere* s. 32.
- ¹³Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, T. IV/2, s. 359-360, nr CCCLXXXIV.
- ¹⁴Hurmuzaki-Bogdan-Scupiewski, *Documente*, Supliment, II, T. 2, s. 393, nr CCV.
- ¹⁵*Ibidem*, s. 394-414.
- ¹⁶*chcemy, czy nie, ale wojna z Mołdawią jest możliwa*, *Ibidem*, s. 413, nr. CCV.
- ¹⁷Charles de Joppecourt, *Istoria scurtă și adevărată a unor lucruri vrednice de amintire, întâplate în recentele tulburări din Moldova*, W: *Călători străini despre Țările Române*, T. IV. Tom opatrzone komentarzem przez Marię Holban, M. M. Alexăndrescu- Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, s. 412-413.
- ¹⁸A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, T. III, București, 1988, s. 244.
- ¹⁹P. Panaitescu, *Pactul polono-moldovenesc (1616)*, W: „Revista istorică” Rok XIII, nr. 10-12, 1927, s. 388-390.
- ²⁰Archiwum Główne Akt Dawnych, AKW, Dzieła Tureckie, karton 471, teczka 293, nr. 540 (dalej *AGAD*, AKW, Dz. Tr., kt. Tczk, nr.).
- ²¹Hurmuzaki-Slavici, *Documente* T: IV/2, s. 368-369, nr. CCCXLXVII.
- ²²AGAD, AKW, Dz. Tr. Kt. 471. 294, nr. 541.
- ²³*Osmanskaja imperia w pierwoj czietwierti XVII v. Sbornik dokumentow i materialow*, Moskwa, 1984, s. 188-189.
- ²⁴AGAD, AKW, DZ. TR., kt. 72, tczk. 297, nr. 544.
- ²⁵*Biblioteka Jagiellońska*, rękopis nr. 88, s. 68-69 i 73.
- ²⁶M. Costin, *Opere*, s. 35.
- ²⁷*Biblioteka Raczyńskich*, Poznań, rękopis 7, s. 253-256; 257-258.
- ²⁸*Biblioteka Raczyńskich*, Poznań, rękopis 7, s. 260-261.
- ²⁹Cf. *Ibidem*, s. 323-325.
- ³⁰W 1615 r. Grazziani uczestniczył w odnowieniu traktatu turecko-habsburskiego podpisanego w Szutvatorok w 1606 r. Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, Tom VIII, s. 370-371, nr DXLIV.
- ³¹M. Costin, *Opere*, s. 36.
- ³²*Biblioteka Raczyńskich*, rękopis 7, s. 325-326.
- ³³*Biblioteka Raczyńskich*, rękopis 7, s. 369.
- ³⁴I. Corfus, *Documente*, s. 98, nr. 44.
- ³⁵*Biblioteka Raczyńskich*, rękopis 8, s. 56-57.
- ³⁶Ibrahim Pecevi, „Tarih”, W: *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*. T. I. Tom opracowany przez Mihaila Guboglu i Mustafę Mehmeta, București, 1966, p. 521-522.
- ³⁷I. Corfus, *Documente*, s. 99, nr. 45.

³⁸ Zbigniew Ossoliński, *Pamiętniki*. Opracował i wstępnie poprzedził Józef Długosz, Warszawa, 1983, s. 126-127, 134, (dalej Zbigniew Ossoliński, *Pamiętniki*).

³⁹ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, T. VIII, s. 393, nr. DLXXIV.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 393.

⁴¹ L. Podhorodecki, *Stanisław Koniecpolski (1592-1646)*, Warszawa, 1978, s. 81.

⁴² Zbigniew Ossoliński, *Pamiętniki*, s. 19. Warto wspomnieć, że Zbigniew Ossoliński był zdecydowanie przeciw kampanii Zygmunta III w Rosji, zaś w 1619 r. radził królowi, aby ten nie spieszył się z pomocą wojskową cesarzowi habsburskiemu. Cf. *Ibidem*, s. 16 i 18.

SUMMARY

STANISLAW ZOLKIEWSKI AND THE PRINCIPALITY OF MOLDOVA

(Considerations on the Polish expedition in Moldova in 1620)

In this article the author elucidates in concrete terms the problems in international relations in East-central Europe, and the place of the Moldavian Principality in the foreign policy of Poland at the beginning of the 17th century. Using new materials discovered in the Polish archives and libraries (from Warsaw, Krakow, and Poznan), the author analyzes and evaluates the political activity of the Polish general Stanislaw Zolkiewski. The research demonstrated the desires of General Zolkiewski and some of the Polish nobles to return to take up the political and military projects of Jan Zamojski.

The article presents both the diplomatic struggle and the military battles between Poland and the Ottoman Empire to control and dominate the Principality of Moldova. Stanislaw Zolkiewski tried to reestablish the authority and the influence of Poland in South-eastern Europe.

In 1620, the Turks invaded Moldova as a result of the insurrection of the Moldavian Prince Gaspar Gratsiani. Stanislaw Zolkiewski's attempt to protect Gaspar Gratsiani was disastrous. The Polish army was defeated at the battle of Tutora/Tsutsora, and the general himself, being in retreat, was killed by pursuing enemies. That Turkish-Polish short war was one of the reasons, which provoked the expedition of Sultan Osman the II-end against Poland in 1620. This war is known in history as the War of Hotin of 1621.

Research for this article was supported in part by the Junior Faculty Development Program, which is funded by the Bureau of Educational and Cultural Affairs (ECA) of the United States Department of State, under authority of the Fulbringt – Hays Act of 1961 as amended, and administered by American Councils for International Education: ACTR/ACCELS. The opinions expressed herein are the author's own and not necessary express the views of either ECA or American Councils.

Lilia Zabolotnâi

(Instytut Historii Mołdawskiej Akademii Nauk)

MOŁDAWSKO-POLSKIE PRZYMIERZA DYNASTYCZNE NA POCZĄTKU XVII W.

W 1595 r. hospodarem Mołdawii zostaje Jeremi Mohyła (1595-1600; 1600-1606), czterdziestopięcioletni bojar, który znaczną część swego życia spędził w Polsce i który przez całe lata pozostawał w dobrych stosunkach z kanclerzem Janem Zamoyskim (1542-1605). Jak wspomina Ilona Czamańska w artykule *Charakter związków Jana Zamoyskiego z Mohyłami*, ważną rolę w tych związkach odgrywała właśnie bliska przyjaźń Jana Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego od 1578 r., a od 1581 r. hetmana wielkiego koronnego, z Jeremim Mohyłą. Hospodar mołdawski był dla polskiego dostojnika zaufanym człowiekiem, niewątpliwie postrzegającym interes Mołdawii w zbliżeniu z Polską. Ich przyjaźń była najlepszą gwarancją współpracy politycznej między dwoma państwami. Jan Zamoyski odegrał główną rolę w stworzeniu polskiej armii, która interweniowała w Mołdawii. Z jego inicjatywy w wyprawie tej uczestniczyli reprezentanci polskiej elity politycznej – rodziny szlacheckie Sobieskich, Daniłowiczów, bracia Stefan, Jan i Jakub Potoccy, Michał Wiśniowiecki, Stanisław Żółkiewski i sam kanclerz Zamoyski¹.

17 sierpnia 1595 r. w Jassach podpisano traktat z Rzeczpospolitą, zgodnie z postanowieniami którego Jeremi Mohyła został uznany za hospodara Mołdawii. Nowy władca zobowiązywał się utrzymać zwierzchnictwo króla polskiego, zaś król zezwalał bojarom mołdawskim na zakup nieruchomości i swobodę zawierania związków małżeńskich w Polsce. Te same przywileje otrzymali także poddani króla Polski. W porozumieniu zagwarantowano również wolność wyznawania katolicyzmu na terenie Mołdawii. Jeremi Mohyła zobowiązywał się być posłusznym, podtrzymywać pokój i "dobrosąsiedzkie kontakty" pomiędzy Rzeczpospolitą Szlachecką i Imperium Osmańskim oraz uprzedzać polskiego króla w razie grożącego Koronie niebezpieczeństwa².

Zgodnie z obietnicą przedstawiciele polskiej szlachty mogli nabywać ziemie w Mołdawii, a także zawierać tam związki małżeńskie. Wzmiankę na ten temat napotykaemy także w innym dokumencie - przebadanym przez C. A. Bobicescu - regulującym stosunki pomiędzy królestwem polsko-litewskim a Mołdawią i Księstwem Rumuńskim: "(...) obywatele narodowości polskiej (mowa o żołnierzach – C. A. Bobicescu), którzy poprzez związek małżeński lub poprzez zakup ziemi otrzymują prawo do osiedlenia się, są dobrze widziani w tych stronach"³. Z dokumentu wynika, że pojawiła się konieczność unormowania sytuacji prawnej między Mołdawią i Polską, dotyczącej własności ziemi i zawierania małżeństw.

Propolska polityka prowadzona przez Jeremiego Mohyłę nie może być wyjaśniona tylko przez istniejącą wówczas koniunkturę i okoliczności polityczne. Pod koniec XVI w. uformowała się nowa kategoria znajdujących schronienie w Polsce bojarów mołdawskich, którzy różnili się od swoich poprzedników, związanych z Rzeczpospolitą tylko planami politycznymi. W tym czasie część bojarów osiedlała się w Polsce i za różnorodne zasługi otrzymywała od Rzeczypospolitej indygenat, tzn. prawo do otrzymania obywatelstwa.

Polski indygenat, wg C. Rezachevici, który poświęcił mu osobną pracę⁴, może być uznany za fenomen historyczny, nie spotykany nigdzie więcej w Europie.

Zjawisko indygenatu pojawiło się w Rzeczypospolitej Szlacheckiej w II połowie XVI w. Indygenat nadawano tylko cudzoziemcom pochodzenia szlacheckiego, przyznając im wszystkie prawa obywatelskie i szlacheckie w Polsce (kupno i zarządzanie ruchomościami i nieruchomościami, uczestnictwo w sejmikach regionalnych i w Sejmie, podleganie tylko jurysdykcji sądów szlacheckich etc.). Królewski dokument potwierdzający przyznanie indygenatu wydawano po uzyskaniu rekomendacji członków rady królewskiej (senatorów) i za zgodą posłów ze wszystkich ziem⁵.

I. Czamańska wyróżniła dwa okresy wielkiej emigracji bojarów do Polski – pierwszy w latach 1591-1616 i 1629-1634, który nazwała emigracją Mohyłów, oraz drugi z lat 1637-1684, 1686 - emigracją rodziny Petriceicu⁶.

Jeremi Mohyła i Łukasz Stroicz (Luca Stroici) schronili się w Polsce w 1591 r., a w 1593 r. byli pierwszymi bojarami mołdawskimi, którzy otrzymali indygenat polski. Jeremi Mohyła uzyskał go rekomendowany przez swego protektora, kanclerza Zamoyskiego, który uważał go za "pierwszego spośród Mołdawian"⁷.

Jedną z najbardziej dyskutowanych kwestii w literaturze historycznej jest pochodzenie Jeremiego Mohyły i jego prawo do tronu. Według Śt. S. Gorovei pochodzenie rodziny Mohyłów "z krwi dawnych gospodarów" musi być poszukiwane w żeńskiej linii rodziny⁸. W swej pracy analizuje on drzewo genealogiczne matki Jeremiego Mohyły i twierdzi, że Maria, żona wielkiego kanclerza Jana Mohyły (Iona Movilă) i matka trzech synów – Jeremiego – gospodarza Mołdawii, Szymona – gospodarza obu księstw rumuńskich i Jerzego (Gheorghe) – metropolity Mołdawii, "była córką Piotra Rareșu, prawdopodobnie najstarszą, urodzoną z poprzedniego małżeństwa z Marią (†1529)"⁹. Tego samego zdania jest także Dumitru Nastase, który w jednym z artykułów stwierdza: "ostateczną konkluzją jest to, że ojcem Marii Mohyły jest "despota" (po Stefanie Bogdanie) Piotr Rareș"¹⁰.

Nie tylko pochodzenie Marii świadczy o prawie Mohyłów do tronu (są jeszcze inne hipotezy¹¹ na ten temat), niemniej ze wszystkich dyskusji naukowych wynika jedna konkluzja nie do podważenia, a mianowicie, że w wyborze dynastii Mohyłów na tron, główną rolę odegrała linia żeńska, ponieważ to w żyłach Marii płynęła krew rodziny gospodarskiej¹². I. C. Miculescu-Prăjescu dogłębnie przeanalizował wszystkie dokumenty pod kątem powołania na tron Jeremiego Mohyły i stwierdził bardzo interesującą rzecz: "musi być podkreślony bardzo ważny szczegół (...) nie mówi się już o pochodzeniu po mieczu, ale po kądzieli (...) po raz pierwszy w historii Mołdawii, bierze się pod uwagę nie tylko pochodzenie ze strony linii męskiej, ale i ze strony linii żeńskiej"¹³. Jakikolwiek by był osobisty prestiż polityczny, społeczny czy moralny Jeremiego, nie byłby on wystarczający do wprowadzenia na tron Mohyłów jako dynastii, w sytuacji gdy istnieli inni potomkowie, w których żyłach płynęła gospodarska krew i którzy także pretendowali do tronu, np. Jan Bogdan, syn Stefana IV Młodego, Bogdan, syn Jana Sasa i Wolfgang, syn Rareșu¹⁴.

Ojcem gospodarów Jeremiego i Szymona był wielki kanclerz Jan Mohyła (Ion Movilă) z Hudești nad rzeką Bășau (Ziemia Dorohoi). Rodzina bojarska Hudici nie miała żadnego związku z rodziną gospodarską i pochodzenie Mohyłów "nie powinno być szukane od tej strony, ale wyłącznie przez linię ich matki Marii", małżonki wielkiego kanclerza Jana Mohyły, która była córką Piotra Rareșu¹⁵. Autor stwierdza, że polityczny prestiż Jeremiego Mohyły nie był wystarczający, aby doprowadzić do powołania go na tron w 1595 r. Pochodzenie – jeśli nie po mieczu, to przynajmniej po kądzieli - miało natomiast zasadnicze znaczenie podczas wyboru Jeremiego na sukcesora gospodarza Arona, o czym świadczą następujące cytaty: 1) "nie osadziłem jako gospodarza byle jakiego wymyślonego młodzieniaszka, ale bojara spośród mołdawskiego ludu (...), który jest z krwi i kości" (Proklamacja kanclerza Jana Zamoyskiego); 2) Jeremi ... "z krwi byłych gospodarów" (francuski raport z 4 marca 1596 r.); 3) "Jeremi urodził się w tym kraju z najstarszej i najbardziej światłej rodziny" (dokument króla Zygmunta III Wazy z 25 marca 1597 r.); 4) Jeremi "di casa reale" (wskazania Stolicy Apostolskiej z 1596 r.)¹⁶.

Zacieśnienie kontaktów między Mołdawią i Polską w okresie panowania dynastii Mohyłów miało nie tylko charakter polityczny. Jednym z podstawowych czynników, które zdeterminowały współpracę tych dwóch państw, stały się układy dynastyczne. Jak zaznacza Ilona Czamańska, umocnieniu więzi polskich magnatów z Mohyłami służyła polityka małżeńska. Jeszcze w czasach ucieczki Mohyłów do Polski najmłodsza ich siostra wyszła za mąż za Izajasza Herburta, krewnego Jana Zamoyskiego ze strony matki¹⁷.

W Polsce Jeremi Mohyła poślubił (w 1591 r.) Elżbietę Łozońską lub Łozińską (Izlozeanu, Kataratos), córkę Jerzego (Gheorghe) Lozonschiego (Greka)¹⁸, zaś Szymon Mohyła ożenił się z Marghita, córką Marinki (siostry Łukasza Stroicza) i Gavrilasa Hira¹⁹.

Jeremi Mohyła miał siedmioro dzieci, a wśród nich cztery córki. Wszystkie wyszły za mąż za polskich wielmożów²⁰. Jesienią 1600 r., na prośbę Zamoyskiego, rozpoczęły się rozmowy dotyczące małżeństwa młodego Michała Wiśniowieckiego z najstarszą córką Jeremiego Mohyły, Chiajną. Podczas ślubu, który miał miejsce w 1603 r., był obecny sam kanclerz wielki koronny Jan Zamoyski²¹. Uczta weselna odbyła się 25 maja w twierdzy suczawskiej, w rezydencji bogatszej niż w Jassach. Ślubu udzielił metropolita Jerzy Mohyła, brat Jeremiego. Po ślubie Chiajna zmieniła imię na Regina.

Również pochodzenie Michała Wiśniowieckiego wywołuje dyskusje wśród historyków. C. Gane przypuszcza, że w żyłach Michała Wiśniowieckiego płynęła krew mołdawska, ponieważ jego babka, Maria-Cneajna, była córką Stefana Wielkiego, wydaną przez Bogdana III ok. roku 1510 za księcia Teodora Wiśniowieckiego²². Tego samego zdania jest także Șt. S. Gorovei²³.

Dogłębnie i szczegółowo kwestię pochodzenia rodziny Wiśniowieckich i jej powiązania dynastyczne z panującymi w Mołdawii rodzinami studiował Rezachevici. Dostarcza on przekonujących dowodów, że Michał Wiśniowiecki nie mógł być prawnukiem Stefana Wielkiego, ponieważ Teodor Wiśniowiecki (zm. 1533) "prawdopodobnie poślubił Marię, zwaną Cneajna (...) ani z tego, ani z drugiego małżeństwa z Nastazją Żylińską nie miał potomków. Tak więc nie od niego pochodzi zięć Jeremiego Mohyły, ale od trzeciego syna Iwana Wiśniowieckiego, Aleksandra (zm. 1555). Syn tego ostatniego, Michał Wiśniowiecki (ok. 1529-1584), starosta czerkaski i kaniowski (1559-1580), kasztelan braclawski w latach 1580-1581 i kijowski między 1581 i 1584, jest z kolei ojcem Michała Korybuta Wiśniowieckiego, prawosławnego szlachcica, starosty owruckiego (1603-1615), męża Reginy Mohyły"²⁴.

Zgadzamy się z tą opinią. Rzeczywiście trudno byłoby autorytatywnie potwierdzić, że w żyłach Michała Wiśniowieckiego płynęła krew mołdawska. Jako argument przytoczymy inny znany fakt – ewentualny zwrot posagu rodzinie. Po śmierci Marii-Cneajnej w 1518 r. Stefan IV Młody, a później Piotr Rareș, próbowali odzyskać bogaty posag. Zgodnie z mołdawskim zwyczajem, w przypadku gdy żona nie miała dzieci lub oficjalnych spadkobierców, jej rodzina miała prawo domagać się zwrotu posagu. Potwierdza to tezę, że Maria-Cneajna nie miała dzieci, skoro po kilkudziesięciu latach jej krewni próbowali odzyskać majątek na drodze sądowej.

Wiadomo za to, że Regina-Chiajna Mohyła spędziła całe życie w Polsce, urodziła syna Jeremiego (Jaremę) Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1612-1651), wojewodę Rusi Czerwonej (1646-1651), organizatora polskiego zbrojnego oporu przeciw kozackiemu powstaniu, dowodzonemu przez Bohdana Chmielnickiego. Jeremi otrzymał imię po swym dziadku ze strony matki, Jeremim Mohyle. Jedynym jego potomkiem był Michał Korybut Wiśniowiecki (1640-1673), król Polski w latach 1669-1673, prawnuk hospodara mołdawskiego²⁵.

W polskiej historiografii osoba króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego jest widziana jednak z zupełnie innej perspektywy. Jego biografia nie jest tak chwalebna jak jego ojca. W 1669 r. podczas elekcji postawili warunek, że król musi pochodzić z dynastii piastowskiej i musi dobrze orientować się w problemach i prawach Rzeczypospolitej, aby mógł ją godnie reprezentować i jej bronić. Michał Korybut Wiśniowiecki został wybrany przypadkowo, choć z entuzjazmem, jako syn bohatera narodowego w walce z Kozakami - Jeremiego Wiśniowieckiego i Gryzeldy Zamoyskiej. Samo jego nazwisko stało się wystarczającą przesłanką wyboru na tron Najjaśniejszej Rzeczypospolitej²⁶. Na przekór nadziejom związanym z tą koronacją Michał Korybut Wiśniowiecki zapisał się w polskiej historii jako postać kontrowersyjna i negatywna.

W polskiej literaturze historycznej Michał Korybut Wiśniowiecki jest charakteryzowany jako król nieudolny, mierny i bezwładny. Już niedługo po objęciu tronu okazało się, że tak jak nie był w stanie samodzielnie rządzić państwem i bronić go przed wrogami zewnętrznymi (niebezpieczeństwo groziło zarówno ze strony Turków, jak i ze strony Kozaków), tak samo nie potrafił godnie reprezentować go na forum międzynarodowym.

Współcześni mu opisują go jako człowieka ospałego i gnuśnego. Francuski dyplomata M. de Mongrillon pisał: "Nie miał w sobie nic pociągającego poza swą szlachecką krwią

dalekiego spadkobiercy dynastii Jagiellonów". Jan Sobieski w listach do żony nazywał go "małą", która nie grzeszy inteligencją. Nie cieszył się on poważaniem ani wśród swoich, ani wśród obcych. Dwudziestowieczny poeta i eseista **Adam Przyboś** charakteryzuje go w ten sposób: "Nie był ani sympatyczny, ani piękny, drobnej postury, nosił perukę, ponieważ był łysy, był obżartuchem, impotentem ze skłonnościami homoseksualnymi". Zbigniew Kuchowicz wspomina, że szczęśliwy zbieg okoliczności, między innymi pozytywnie kojarzone imię ojca i zręczna manipulacja nastrojami szlachty, doprowadziły do wyboru młodzieńca tak niereprezentacyjnego i nieudolnego²⁷.

Opinie te nie zmieniają jednak faktu, że krewni rodziny Bogdănești-Mușatini dotarli też na tron Polski. Praprababka Michała Korybuta Wiśniowieckiego ze strony matki, Maria Mohyła, była córką Piotra Rareșu, który z kolei był synem Stefana Wielkiego. C. Gane twierdzi, że spędziła ona ostatnie lata swego życia u wnuczki Reginy, w domu rodziny Wiśniowieckich (w 1614 r. jeszcze żyła)²⁸.

Jak zaznacza C. Rezachevici: „Jedynym związkiem pokrewieństwa między litewsko-polską rodziną Wiśniowieckich, dalekimi potomkami Giedymina, a Mohylami wydaje się być potomek rodziny Bogdănești, który to związek zaistniał dzięki małżeństwu najstarszej córki Jeremiego Mohyły, Reginy, i Michała Korybuta Wiśniowieckiego, starosty owruckiego²⁹.

W 1606 r. druga córka Jeremiego Mohyły, Maria (ur. w Polsce w 1592 r.)³⁰ poślubiła hrabiego Stefana Potockiego, wojewodę braclawskiego³¹, a po jego śmierci wyszła drugi raz za mąż za Mikołaja Firleja, wojewodę sandomierskiego. Gane w swej słynnej pracy opisuje (nie podając źródeł) portret Marii: "Portret Marii Mohylanki Firlejowej (województwo sandomierskie) nie przedstawia nam jej jako pięknej, ale z regularnymi rysami, czarnymi oczyma, ubranej w jedwabną suknię w kwiaty, futrzany kołnierz i rękawy, z perłową spinką we włosach"³².

Córka Marii ze związku ze Stefanem Potockim, Katarzyna, była pierwszą żoną wojewody litewskiego, księcia Janusza Radziwiłła, który został później hetmanem wielkim litewskim (drugą jego żoną była córka Bazylego Lupu, Maria)³³. Ich córka Maria-Anna również wyszła za mąż za jednego z Radziwiłłów (Bogusława). Córka Marii-Anny i Bogusława, Maria-Charlotte, wychodzi za mąż najpierw za Ludwika, palatyna brandenburskiego, a później za Karola, elektora Pfaltz-Neuburg³⁴. W swych badaniach C. Gane stwierdza, że przez Marię mołdawska krew Mohyłów popłynęła w żyłach całej arystokracji europejskiej³⁵.

Trzecia córka Jeremiego Mohyły, Katarzyna-Małgorzata, wiosną 1616 r. wyszła za mąż za księcia Samuela Koreckiego³⁶. Ich córka, Anna, poślubiła Andrzeja Leszczyńskiego. Z tego małżeństwa nie narodził się żaden potomek i linia Katarzyny Mohylanki-Koreckiej kończy się³⁷.

Najmłodsza (czwarta) córka Jeremiego Mohyły, Anna, wychodziła czterokrotnie za mąż; za każdym razem za przedstawiciela polskiej szlachty. Pierwszym jej mężem był kasztelan sieradzki i wojewoda łęczycki Maksymilian Przerębski, drugim - kasztelan kamieniecki Jan Sędziwój Czarnkowski, trzecim zaś wojewoda krakowski Władysław Gonzaga-Myszkowski. W 1658 r., po śmierci trzeciego męża, Anna, mając lat 60, poślubiła siedemdziesięcioletniego Stanisława Rewerę Potockiego (który był krewnym Stefana Potockiego, pierwszego męża Marii Mohyły)³⁸. Anna nie miała dzieci, ale za to bardzo aktywnie uczestniczyła w życiu politycznym na polskim dworze królewskim. To właśnie Anna wraz ze swą siostrą Marią przywiozły na ślub Władysława IV Wazy (1632-1648) z Wiednia do Warszawy pannę młodą, arcyksiężnę austriacką Cecylię-Renatę. Po jej śmierci Anna została bliską przyjaciółką i powierniczką drugiej żony Władysława IV, Francuzki Ludwiki Marii Gonzagi.

Przykłady powikłanych losów córek Jeremiego Mohyły wskazują, w jaki sposób ich związki z przedstawicielami polskich rodzin magnackich – Wiśniowieckich, Koreckich, Potockich etc., wzmocniły więzi między Mołdawią a Rzeczpospolitą. Jak pisze C. Rezachevici: "Mohyłowie spokrewnili się – zwłaszcza poprzez kobiety i w związku tym w onomastyce jest to mniej wyraźne – prawie ze wszystkimi dworami panującymi w Europie Środkowej, a nawet Zachodniej, aż do XX w."³⁹. Śt. S. Gorovei potwierdza tę myśl: "...od

córek Jeremiego Mohyły, które poślubiły ważnych przedstawicieli szlachty polskiej, pochodzą wiele koronowanych głów Europy między XVIII i XX w.⁴⁰

Kontakty mołdawsko-polskie nie ograniczały się tylko do związków dynastycznych z domem Mohyłów. Bojarzy mołdawscy chętnie spokrewniali się ze szlachcicami polskimi, wiedząc że przez to mogą zapewnić sobie przyszłość.

Jako przykład może posłużyć rodzina Strociców (Stroici). Luca (Lupu) Stroici⁴¹, wielki kanclerz (1580-1591), schronił się w Polsce wraz z Jeremim Mohyłą i obaj otrzymali indygenat w 1593 r. Z małżeństwa z Pascalina (która była wnuczką Tudora, kasztelana chocimskiego zm. 1538, brata Piotra Rareșu⁴²) miał troje dzieci. Jedno z nich, Vasile Stroici, "skarbnik kopalniany, zwolennik Mohyłów"⁴³, "miał za żonę Polkę, Annę z Wasiczyńskich. Jednak z tego małżeństwa, jak twierdzi M. M. Székely, nie narodził się żaden potomek"⁴⁴.

PRZYPISY

¹ I. Czamańska, *Characterul legăturilor lui Jan Zamojski cu Movileștii*, W: „Arhiva Genealogică”, III (VIII), nr. 3-4, Iași 1996, s. 311.

² *Oczierki wniesznopoliticheskoj istorii Mołdawskiego kniaźestwa (posledniaja triet' XIV – naczato XIX w.)*, Kiszyniow, 1987 [*Studii de politica externă a principatului Moldova (ultimă treieme sec. XIV - înc. sec. XIX)*, Chișinău 1987], s. 179.

³ C. A. Bobicescu, *Pe marginea raporturilor lui Jana Zamojski cu Moldova și Țara Românească*, W: „Studii și Materiale de Istorie Medie”, T. X, 2002, s. 206; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, T.1-2, București, 1980, dok. CLXXVI, s. 344 – 345; dok. CCCXLIII, s. 642-643.

⁴ C. Rezachevici, *Indigenatul polon – o formă însemnată de integrare a nobilimii românești în cea europeană în Evul Mediu*, W: „Arhiva Genealogică”, III(VIII), 3-4, Iași, 1996, s. 205-216; *Idem*, *Privilegiile de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, W: „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7, s. 1095-1098; I. Czamańska, *Rumuńska imigracja polityczna w Polsce w XVII wieku*, W: „Balcanica Posnaniensia”, VI, UAM, Poznań, 1993, s. 5-22.

⁵ C. Rezachevici, *Indigenatul polon...*, s. 206-207.

⁶ I. Czamańska, *Rumuńska imigracja polityczna...*, s. 8-9.

⁷ C. Rezachevici, *Indigenatul polon...*, s. 211. W latach 1519-1793 przyznano 429 indygenatów polskich. Szlachta rumuńska znajduje się na ósmym miejscu spośród narodów, które skorzystały z tego przywileju. Mołdawskimi bojarami, którzy otrzymali indygenat polski byli: Łukasz Stroicz i Jeremi Mohyła – 1593; metropolita Jerzy Mohyła, Szymon Mohyła i skarbnik Simion Stroicz – 1596; marszałek Nestor Ureche, hetman Orăș, kanclerz Gheorghe Mauroți, Isac i Gheorghe Balica, Gheorghe Lozonschi (Łoziński) - 1607; gospodar Miron Barnovschi -1628-1629, do tego momentu wszyscy, z wyjątkiem pierwszego, wywodzili się z *domu (rodu) Mohyłów*, spokrewnieni bądź mający z nimi związki. Później: Iancu Costin - 1638; gospodar Bazylu Lupu -1650 i Gheorghe Ștefan -1654; Apostol Durac -1673; gospodar Stefan Petriceicu, wnuki jego siostry Nicolae i Iancu (Gheorghe) Hasdeu, marszałkowie Adam Dahlke i Apostol Catargiu, Jacob Halipinschi (Ralli) i hetman Grigore Hăbășescu - 1676, tak więc w najszerszym rozumieniu - *dom Stefana Petriceicu* Patrz również: C. Rezachevici, *Privilegiile de indigenat polon...*, s. 1096-1098; *Idem*, *Indigenatul polon...*, s. 215.

⁸ Șt. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă – fiica lui Petru Rareș*, W: „Cercetări istorice”, (XI), Iași, 1980, s. 325-330; E. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XII, s. 99: „Qui est Sangnis de sanguine”; *Ibidem*, s. 237: „Se disant du sang des anciens Voyvodes”; I. Miculescu-Prăjescu, *New data regarding the installation of Movilă Princes*, W: „The Slavonic and East European Review”, T. XLIX, 1971, s. 214-234; N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, W: A.R.M. S.I., s. II, T. XXXII, 1910, s. 2.

⁹ Șt. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații...*, s. 326.

¹⁰ D. Nastase, *Maria, mama lui Ieremia Movilă, fiica a „despotului”*, Petru Rareș, W: „Arhiva Genealogică”, III (VIII), nr. 3-4, 1996, s. 303-306.

¹¹ C. Gane twierdzi, że matka Marii, „Ruxanda, była córką Brâncovicięgo, władcy serbskiego, siostry księżnej Eleny i Piotra Rareșu. Ruxanda, żona Lăpușeanu (córka Piotra Rareșu i Eleny Brâncovici) była więc kuzynką Marii Mohyły. Łatwo zrozumieć, że dzieci Jana i Marii, wnuki kuzynów Lăpușeanu, szybko doszły do wysokich funkcji – zwłaszcza w czasach, kiedy to wymordowano starych bojarów, aby ich funkcję przejęła młoda generacja”, W: Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Chișinău 1991, s. 124; polski historyk Z. Spieralski, opierając się na nieznanymi źródłach, pisze, że Maria była młodszą siostrą Ruxandy Lăpușeanu, była więc córką Eleny Brâncovici, i że początkowo wyszła za mąż za Jana Joldea, a później (najpóźniej w 1555) poślubiła Jana Mohyłę,

Z. Spieralski, *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1964, s. 116 – 117; inny polski historyk, heraldyk W. Dworzaczek, wymienia Jana Mohyłę, który poślubił Marię ok. 1553/1555, być może córkę Rareșu, wdowę po kimś nieznanym, patrz: W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa, 1959, s. 89; Șt. S. Gorovei, *Op. cit.*, s. 330.

¹² Wybór Jeremiego Mohyły na hospodara odbył się po kądzieli „ca boier de neam moldovean”, E. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, Supliment, XII, s. 99. Ta sytuacja po raz kolejny potwierdza tezę o znaczącym i uprzywilejowanym statusie kobiet w Mołdawii, patrz: L. Zabolotnaia, *Situația femeilor din Moldova în evul mediu. Imaginea, statutul social, drepturile și obligațiunile (sec. al XVI-lea w – mijlocul sec. al XVII-lea)*, W: Romania: a crossroads of Europe, Iași-Oxford 2002, s. 43-56.

¹³ I.C. Miculescu-Prăjescu, *Noi date privind înscăunarea Movileștilor*, W: „Arhiva Genealogică”, IV(IX), nr. 1-2, Iași, 1997, s. 166.

¹⁴ *Idem*, s. 164; E. Hurmuzaki, *Documente*, XII, s. 386; VIII, s. 49; *Supliment I*, 1; s. 103, 132, 133, 135. W swoim opracowaniu I.C. Miculescu-Prăjescu podkreśla fakt, że większość z panujących w Księstwie Mołdawskim była spadkobiercami pochodzącymi ze związków pozamatrzeńskich: „Jeśli przeanalizujemy łańcuch gospodarów, od Stefana Wielkiego do objęcia tronu przez Jeremiego Mohyłę w 1595 r., dowiemy się, że spośród tych 21 władców, którzy panują 90 lat na mołdawskim tronie, tylko 4 synów z prawego łóża obejmuje tron bezpośrednio po ojcu. W pozostałych 75% przypadków tron przejmują dzieci ze związków pozamatrzeńskich, bracia lub synowie poprzedników”, *Idem*, s. 160.

¹⁵ I.C. Miculescu-Prăjescu, *Op. cit.*, s. 167; DIRA, wiek XVII/2, s. 41, 100.

¹⁶ I.C. Miculescu-Prăjescu, *Op. cit.*, s. 173; E. Hurmuzaki, *Documente*, T. III, s. 237, 270 i T. XII, s. 99, 202.

¹⁷ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 311.

¹⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București 1971, s. 307; C. Gane twierdzi, że jej pochodzenie jest niepewne. Była zapewne córką Tomy Czomortany (Csomortany), szlachcica węgierskiego, który wyjechał do Polski i od swojego majątku Lozna (?) pod Lwowem przyjął zapewne nazwisko Łoziński. Druga hipoteza głosi, że mogła ona być córką Gheorghe Kataratosa, Greka, który przeniósł się do Mołdawii. On również używał nazwiska Losiński lub Islozeanu, ponieważ był właścicielem majątku ziemskiego Lozna pod Dorohoi. C. Gane, *Op. cit.*, s. 125. Wyznawcami pierwszej teorii są N. Iorga i P. Panaitescu, drugiej – Sever Zotta. Obecnie raczej przypuszcza się, że bardziej prawdopodobna jest teza, według której była ona córką Czomortany z Loznej, ze spolonizowanych katolików węgierskich. Tego samego zdania jest Z. Spieralski, *Op. cit.*, s. 138.

¹⁹ M.M. Székely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, W: „Arhiva Genealogică”, II(VII), nr. 1-2 Iași 1995, s. 67. Historyk C. Gane przypuszcza, że Marghita była Polką, prawdopodobnie córką Żółkiewskiego; *Idem*, *Op. cit.*, s. 133.

²⁰ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București 2001, s. XI; Z. Spieralski, *Op. cit.*, s. 138. W klasztorze w Suczewicy (Sucevița) zachował się fresk przedstawiający pięć żon hospodara Jeremiego Mohyły.

²¹ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 311.

²² C. Gane, *Op. cit.*, s. 131, 159.

²³ Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, W: „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, 1975, s. 185-199; *Idem*, *Mușatinii*, s. 63.

²⁴ C. Rezachevici, *Principii Dimitrii Wiśniowiecki și Michai Korybut și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, W: „Arhiva Genealogică”, III (VIII), nr. 3-4, Iași, 1996, s. 319-320.

²⁵ *Idem*, s. 320.

²⁶ Z. Kuchowicz, *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI-XVIII wieku*, Warszawa, 1993, s. 181.

²⁷ *Idem*, s. 181-183.

²⁸ C. Gane, *Op. cit.*, s. 159.

²⁹ C. Rezachevici, *Principii Dimitrii Wiśniowiecki....*, s. 320.

³⁰ C. Gane, *Op. cit.*, s. 156.

³¹ I. Corfus, *Documente (...) din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea*, s. 230; Z. Spieralski, *Op. cit.*, s. 138.

³² C. Gane, *Op. cit.* s. 158.

³³ Z. Spieralski, *Op. cit.*, s. 138.

³⁴ C. Gane, *Op. cit.*, s. 158-159: „Od tej ostatniej pochodzi cesarz Franciszek-Józef, tak jak i cesarz Austrii Franciszek I oraz królowie Bawarii i Saksonii, Grecji – Otto, Belgii – Leopold i Józefina ze Szwecji”.

³⁵ *Idem.*, s. 158.

³⁶ I. Corfus, *Op. cit.*, s. 229.

³⁷ C. Gane, *Op. cit.*, s. 156.

³⁸ Z. Spieralski, *Op. cit.*, s. 138, 142.

³⁹ C. Rezachevici, *Principii Dimitrii Wiśniowiecki....*, s. 312; S. Zotta, *Principii României descendenți din Movilești*, W: „Arhiva Genalogică”, II (1913), nr 3, Iași, s. 101-110.

⁴⁰ Șt. S. Gorovei, *Alianțe dinastice ale domnilor Moldovei (secolele XIV-XVI)*, W: “Români în istoria universală”, T. I (1), Iași, 1987, s. 697.

⁴¹ N. Stoicescu, *Dicționar...*, s. 326.

⁴² M.M. Székely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, s. 65-75.

⁴³ *Idem*, s. 71; DIRA. XVII/1, s. 21.

⁴⁴ *Idem*, s. 71.

Życie naukowe. Recenzje

Demir Dragnev

(Członek Mołdawskiej Akademii Nauk)

UWAGI DOTYCZĄCE DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ INSTYTUTU HISTORII MOŁDAWSKIEJ AKADEMII NAUK

Instytut Historii Mołdawskiej Akademii Nauk, jako instytucja naukowa, ma swój początek w 1928 r., kiedy to w Tyraspolu, w Mołdawskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, zostaje powołany Naukowy Komitet Mołdawski, w ramach którego zaczyna działać sekcja historyczna. W 1939 r. sekcja ta przekształca się w Instytut Historii, Języka i Literatury. W 1940 r. Instytut przenosi się do Kiszyniowa, zaś w latach 1941-1944 działa na terenie Związku Radzieckiego.

Pierwsze centrum badań akademickich w Mołdawskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej zostało utworzone w 1946 r., gdy zawiązuje się Mołdawski Oddział Akademii Nauk Związku Radzieckiego. Zostaje do niego wcielony istniejący od 1939 r. Instytut Historii, Języka i Literatury. W 1958 z Instytutu wyodrębnione zostają dwie oddzielne jednostki: Instytut Historii i Instytut Języka i Literatury. Od 1961 r. Instytut Historii działa w ramach Mołdawskiej Akademii Nauk.

W działalności Instytutu możemy wyróżnić trzy okresy: stalinowski (lata '40-'50), poststalinowski ('60-'80) i niepodległego państwa (od początku lat '90).

W pierwszym okresie działalności Instytutu grupę historyków o różnej orientacji ideologicznej i różnym przygotowaniu zawodowym zmuszono do podjęcia współpracy przy wydaniu pracy „Historia Mołdowy”. Specjalna komisja, w której skład weszli historycy z Moskwy oraz lokalni przedstawiciele partii, kierowała grupą autorów pracujących nad stworzeniem oficjalnej koncepcji historii republiki. Ta sztywna koncepcja łączyła w sobie marksistowsko-leninowską teorię o ewolucji procesu historycznego z panslawizmem rosyjskim w wersji stalinowskiej. Według ukutych w ten sposób założeń, dzięki zgodnemu współżyciu populacji wschodniorzymskiej żyjącej na wschód od Karpat ze Słowianami ze wschodu, do XIV w. uformował się naród mołdawski, różniący się od rumuńskiego (lub wołoskiego). Autorzy „Historii Mołdowy” podkreślali, że średniowieczna Mołdawia zawsze pozostawała w przyjaznych stosunkach z Rosją, która w 1812 r. wyzwoliła spod panowania tureckiego i przyłączyła do Cesarstwa Rosyjskiego wschodnią część Mołdawii, zwaną Besarabią. Ten rozbiór państwa był uznany wprost jako *postępowy*, ponieważ Mołdawianie mieli możliwość przyłączenia się do rewolucyjnego ruchu rosyjskiego. 1 stycznia 1918 r. w Besarabii zwycięstwo odniosła władza sowiecka, usunięta siłą przez wojsko rumuńskie. Według oficjalnie głoszonej koncepcji, Rumunia wprowadziła stan okupacji, trwający aż do *wyzwolenia* z 28 czerwca 1940 r. (o pakcie Ribbentrop-Mołotow w „Historii Mołdowy” nawet nie wspomniano). Bezpośrednio po *wyzwoleniu* Mołdawianie z lewego brzegu Dniestru, którzy proklamowali niepodległą republikę w 1924 r. w granicach Ukrainy (Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej), zjednoczyli się z rodakami z Besarabii, tworząc Mołdawską Socjalistyczną Republikę Radziecką (MSRR) w ramach Związku Radzieckiego, wkraczając tym samym na drogę *budowania socjalizmu*.

Ta oficjalna koncepcja, z pewnymi późniejszymi uściśleniami, była rozpowszechniana i propagowana w różnorodnych publikacjach do końca lat '80. We wszystkich pracach

publikowanych w okresie stalinowskim wszelkie tematy poddawane pod dyskusję były ujmowane w ściśle narzucony schemat, każda zaś próba odejścia od oficjalnej metodologii była surowo karana.

W tym okresie w Instytucie działali obok siebie historycy wykształceni już w MSRR (F. Grecul, V. Senchevici, I. Grosul etc.), historycy oddelegowani z Moskwy (N. Berezneacov, N. Mohov, Gh. Smirnov, D. Şemeacov etc.), jak i historycy, którzy ukończyli szkoły wyższe w Rumunii (E. Rusev, V. Coroban, Gh. Bogaci, A. Kidel etc.).

Od końca lat '50, w warunkach tak zwanej *odwilży* chruszczowowskiej, w działalności naukowej Instytutu rozpoczyna się nowy etap – poststalinowski, który charakteryzuje się wprowadzaniem pewnych modyfikacji do oficjalnych, głoszonych wcześniej koncepcji.

Otwarcie się mołdawskich historyków na współpracę ze swymi kolegami z innych republik radzieckich i z krajów obozu socjalistycznego pozwoliło im na stosowanie metody naukowo-porównawczej w badaniu typologii średniowiecznego społeczeństwa w Księstwach Mołdawskim i Wołoskim, w studiowaniu zagadnień dotyczących historii ekonomicznej i społecznej Besarabii w XIX w. etc. Opublikowano wówczas serie dokumentów i materiałów (*Mołdawia w okresie feudalizmu, Historia Mołdawii. Dokumenty i materiały*, wiele wydań średniowiecznych kronik mołdawskich etc.) Badania w dziedzinie historii współczesnej, choć oparte na materiałach archiwalnych, nosiły jednak dalej wyraźne cechy indoktrynacji, ponieważ historyków wciąż obowiązywał prymat wyznaczników postanowień partii komunistycznej nad materiałem badanym.

W tym okresie monografie i różnorodne prace publikowali archeologowie: N. Chetraru, V. Marchevisi, I. Hîncu, L. Polevoi, P. Bârnea etc.; mediewiści: N. Mohov, P. Dimitriev, P. Sovetov, E. Podgradskaia, P. Parasca, A. Eşanu, Gh. Gonţa etc.; moderniści: Ia. Grosul, I. Budac, I. Anţupov, I. Jarchuţchi, V. Jucov, I. Iovva etc.; badacze historii XIX-wiecznej Bułgarii: C. Poglubco, N. Cervencov, L. Stepanova, I. Zabunov etc.; badacze historii Rumunii przełomu XIX i XX w.: A. Moşanu, S. Madievski, I. Levit; badacze historii międzywojennej: A. Esaulenco, Ia. Copanschii, E. Danu, M. Ghiţiu etc. oraz badacze historii powojennej: S. Afteniuc, A. Lazarev, L. Repida, V. Ţaranov, B. Vizer etc.

Poziom merytoryczny prac publikowanych przez wymienionych wyżej historyków jest różny: niektórzy starali się wprowadzać do obiegu naukowego nowe materiały źródłowe i świeże hipotezy badawcze, inni zaś materiały, na których się opierali, traktowali w sposób tendencyjny, tak aby pasowały do ogólnie przyjętej koncepcji.

Zapoczątkowana w 1985 r. *pieriestrojka* stworzyła pewne polityczne warunki do odrodzenia się świadomości narodowej w MSRR. W momencie proklamacji niepodległości Republiki Mołdowa w Instytucie dokonano znaczących zmian strukturalnych. Wyznaczone zostały nowe kierunki badań naukowych, kontynuowane po dzień dzisiejszy: *Trakologia i zagadnienia etnogenezy, Historia średniowiecznej Mołdawii w kontekście cywilizacji europejskiej, Historia Besarabii i Naddniestrza, Besarabia i Naddniestrze w okresie międzywojennym, Powojenna historia MSRR, wreszcie - Historia Republiki Mołdowy w czasach współczesnych*. Dwa programy badawcze mają bardziej złożony charakter - *Historia kultury i nauki oraz Lokalna historia Mołdawii*.

W okresie 1991-2003 grupa ponad 50 pracowników Instytutu opublikowała 200 pozycji: monografii, zbiorów dokumentów, broszur, materiałów bibliograficznych i dydaktycznych etc., jak również ponad 700 prac, które ukazały się w czasopiśmie naukowych w kraju i za granicą. Historycy Instytutu uczestniczyli także w wielu międzynarodowych przedsięwzięciach naukowych.

Tylko niewielka grupa historyków (z których większość obecnie działa poza strukturami Instytutu) pozostała wierna koncepcji oficjalnej, dając jej wyraz w książce „Historia Republiki Mołdowy” (Kiszyniów, 1998), jak również w innych publikacjach.

W tym miejscu, jak sądzę, należy wspomnieć o pewnych zagadnieniach naukowych, stanowiących ważną część kierunków badań Instytutu. I tak kierunek *Trakologia i zagadnienia*

etnogenezy - w ramach wspólnych badań Instytutu z Państwowym Uniwersytetem Moldowy naukowcy opracowują wyniki ostatnich badań archeologicznych na terytorium Moldowy dotyczących Geto-Daków, a zwłaszcza Wolnych Daków, jak również studiują życie codzienne społeczeństwa rumuńskiego w późnym średniowieczu (badania prowadzone m. in. przez I. Niculiță i I. Hîncu).

W badaniu historii średniowiecznej i historii politycznej (wewnętrznej i zagranicznej) coraz więcej uwagi poświęca się problemom demograficznym, ewolucji codziennego życia, mentalności, duchowości etc. (prace opublikowane przez takich historyków, jak D. Dragnev, A. Eșanu, Gh. Gonța, V. Mischevca, V. Tcaci, L. Zabolotnaia, E. Baidaus, A. Felea, S. Tabuncic, V. Constantinov, E. Cernenchi, T. Ciobanu etc.).

W kontekście historii nowożytnej Besarabii i Naddniestrza badacze wiele uwagi poświęcają ruchom narodowym, zwłaszcza w okresie 1917-1918, życiu kościoła, problemowi Besarabii na tle stosunków międzynarodowych, działalności organizacji politycznych na początku XX w., wydają także dokumenty dotąd nie publikowane (badania na ten temat prowadzą: A. Aghachi, E. Danu, I. Varta, Gh. Negru, V. Popovschi, I. Jarcuțchi, C. Ungureanu etc.).

W zakres zainteresowań specjalistów zajmujących się historią międzywojenną Besarabii i Naddniestrza wchodzi cała gama zagadnień związanych z integracją Besarabii i państwa rumuńskiego, rozwojem ekonomicznym i demograficznym, życiem politycznym i kulturalnym Besarabii, rozwojem społecznym i demograficznym oraz polityką etno-kulturalną MSRR, a także problemem wcielenia Besarabii do Związku Radzieckiego. Badacze ci demaskują fałszerstwa historiografii sowieckiej dotyczącej tego okresu (I. Șișcanu, C. Stratievski, G. Cojocar, N. Enicu, E. Negru etc.).

W okresie powojennym w działalności Instytutu możemy wyróżnić dwa oddzielne etapy: do 1991 r. i po 1991 r. gdy powstało niepodległe państwo - Republika Mołdowa. W pierwszych latach po 1991 r. zajmowano się tylko tzw. *białymi plamami* (klęska głodu w 1946 r., deportacje, represje władz sowieckich); później, zwłaszcza w ostatnich latach, akcent kładziono na systematyczne studiowanie poszczególnych okresów (zwłaszcza lat '40 - '50), historii życia społecznego, duchowego i kulturalnego, ewolucji i zmian w mentalności. Ostatni problem wymaga bardziej dogłębnych badań poprzez analizę światopoglądu elit politycznych. Powiększa się zakres studiów poświęconych historii niepodległej Republiki Mołdowa (konflikt wojskowy z Naddniestrzem, polityka zagraniczna Republiki Mołdowa, kontakty ekonomiczne, kultura etc. (badania w tym zakresie prowadzą: V. Țaranov, V. Pasat, L. Bulmaga, A. Țaranu, G. Cojocar, G. Nicolaev, Z. Sîtnic, V. Staviță, A. Jitari etc.).

W ramach programu *Historia kultury i nauki Mołdowy* bada się różnorodne aspekty związane z waloryzacją dziedzictwa kulturalno-narodowego, dokonując analiz obiektów kultu, literatury piśmienniczej, zagadnień dotyczących historii nauki, nauczania, światopoglądu (A. Eșanu, V. Pelin, V. Bîrlădeanu, N. Fuștei, A. Crajidan, I. Cereteu, V. Eșanu etc.). Zbiory średniowiecznych dokumentów mołdawskich opublikowali L. Svetlicin, D. Dragnev, E. Bociarov.

W ramach programu *Historia lokalna* podejmuje się kompleksową analizę pewnych regionów Mołdowy - Naddniestrza, Budziaku, Besarabii Środkowej etc., jak i bada historię poszczególnych miejscowości (badania na ten temat prowadzą: I. Chirtoagă, A. Furtună, I. Leașco, D. Poștarencu, C. Ungureanu, I. Gumenii etc.).

Poza pracą naukową zgodną z wytyczonymi przez Instytut kierunkami badawczymi jego pracownicy włączyli się w opracowywanie podręczników gimnazjalnych i licealnych (D. Dragnev, G. Gonța, I. Varta, T. Varta, N. Enciu), jak również podręczników uniwersyteckich (I. Chirtoagă, D. Dragnev, G. Gonța, I. Varta, I. Gumenii, L. Zabolotnaia etc.).

Oczywiście w perspektywie przyszłych badań wymienione kierunki dalej pozostaną dla Instytutu priorytetowe, powstaną nowe prace, zarówno monograficzne, jak i przekrojowe, dotyczące rozwoju historycznego Mołdowy w kontekście jej związków z Rumunią i Europą.

Będą się rozwijały różnorodne formy współpracy z podobnymi instytucjami w Mołdowie i za granicą.

Już obecnie wielu pracowników Instytutu prowadzi wykłady na Państwowym Uniwersytecie Mołdowy, Uniwersytecie Pedagogicznym im. Iona Creangi, Niezależnym Międzynarodowym Uniwersytecie Mołdowy, w Instytucie Stosunków Międzynarodowych *Perspectiva* etc.

Instytut współpracuje z instytucjami naukowymi i uniwersytetami w Rumunii, Rosji, Ukrainie, Bułgarii, Grecji, Turcji etc. Z inicjatywy Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Mołdowa podejmowane są obecnie intensywne działania mające na celu poszerzenie współpracy historyków z Mołdowy i Polski. Materiały sympozjum mołdawsko-polskiego opublikowane w bieżącym numerze *Revista de Istorie a Moldovei* są obiecującym krokiem w tym kierunku. Współpraca międzynarodowa Instytutu będzie wkładem w integrację nauki mołdawskiej we współczesne badania europejskie i światowe.

Rodica Odineț

(doktor historii, docent,

rektor Instytutu Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva")

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA I WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W INSTYTUCIE STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH "PERSPECTIVA"

Republika Mołdowa w obecnym czasie podejmuje ogromne starania w celu utrzymania tradycyjnej współpracy, za pośrednictwem której jest promowany obraz polityczny i kultura narodu mołdawskiego. Znajomość historii jest dobrą szkołą życia. W tym kontekście bardzo ważną rolę odgrywa znajomość historii w procesie nauczania młodych specjalistów w ramach studiów uniwersyteckich. Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva", - zarówno kadra naukowa jak i studenci - aktywnie uczestniczy w konferencjach, sympozjach naukowych i warsztatach o tematyce historycznej.

Prowadzenie badań naukowych oraz współpraca z centrami uniwersyteckimi w kraju i za granicą są podstawowymi kierunkami działalności Instytutu Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva", które mają zagwarantować wysoki poziom nauczania i wysoką ocenę na szczeblu międzynarodowym.

Badania naukowe rozpoczynają się od prowadzenia najprostszych prac ze studentami i są kontynuowane aż do szczebla profesorskiego. Podstawową strategią zarządzania Instytutu pozostaje ciągle podnoszenie kwalifikacji dydaktyczno-naukowych zatrudnionego personelu. Powyższe działania pozwalają Instytutowi Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva" zbliżyć się do standardów europejskich, przejąć innowacyjne metody i techniki.

Wymieńmy kilka ważnych grup działań naukowych, które weszły do tradycji miejscowych środowisk uniwersyteckich:

- **Coroczne konferencje naukowe profesorów**, począwszy od roku akademickiego 1997-1998 po dzień dzisiejszy; materiały z konferencji zostały opublikowane w sześciu numerach *Przegląd rocznej*, w ilości prawie 400 stron.
- **Specjalistyczne konferencje naukowe**. W ciągu ostatnich pięciu lat na Uniwersytecie miało miejsce 28 konferencji, których tematem były różnorodne dziedziny: stosunki międzynarodowe, zagadnienia dotyczące państwa i prawa, historii, ekonomii, turystyki, sztuki. Co roku odbywa się Międzynarodowa Konferencja, której tematem przewodnim jest *Sztuka i pedagogika*. Materiały z tych konferencji są opublikowane w czterech tomach specjalistycznej

gazety uniwersyteckiej. Imponująca jest ilość konferencji o charakterze praktycznym, w liczbie 18, poświęconych problematyce metodologii i zaawansowanych technologii w szkolnictwie wyższym.

▪ **Badania naukowe, które są prowadzone w ramach przygotowań prac magisterskich.** Tylko w latach 2001-2002 prace obroniło 24 kandydatów w ramach specjalności: studia europejskie, historia i teoria kultury, sztuki ozdobnicze, kształcenie w dziedzinie sztuk plastycznych. Na podstawie badań magisterskich opublikowano *Gazetę Magistrów – 2002* (105 stron), *Gazetę Magistrów – 2003* (203 strony)

▪ **Badania naukowe w ramach przygotowań prac doktorskich.** Na przestrzeni ostatnich pięciu lat zostały obronione cztery prace doktorskie w kraju i w Federacji Rosyjskiej (Moskwa, Uniwersytet M. Łomonosowa i w Sankt-Petersburgu, Akademia Sztuk) w następujących dziedzinach: historia, sztuka, językoznawstwo. Instytut Stosunków Międzynarodowych *Perspectiva* wspierał publikację trzech monografii na podstawie prac doktorskich, w ilości ponad 650 stron. Obecnie są finalizowane i dopuszczone do obrony jeszcze trzy prace doktorskie w dziedzinie pedagogiki, językoznawstwa i politologii.

▪ **Badania naukowe w ramach programów poddoktorskich.** Większość studiów tego typu jest prowadzona w renomowanych europejskich centrach uniwersyteckich, jak również na Uniwersytecie M. Łomonosowa w Moskwie, Uniwersytecie Sorbońskim w Paryżu, Uniwersytecie Ateńskim, Instytucie Goetego w Monachium etc.

▪ **Badania naukowe o charakterze praktycznym w dziedzinie sztuki.** Kolekcje odzieży studentów i profesorów Instytutu zostały docenione w ramach licznych konkursów i festiwali w kraju, w Rumunii, na Ukrainie, w Rosji i były nagradzane medalami i dyplomami. Osiągnięcia naukowe pracowników znajdują swe odbicie w uniwersyteckich wydawnictwach naukowych, krajowych i zagranicznych, w wydawnictwach poświęconych ważnym wydarzeniom, w pracach monograficznych, podręcznikach i wykładach uniwersyteckich. Podczas ostatnich pięciu lat zostało opublikowanych ok 200 arkuszy tekstowych.

Wydatki na działalność naukową są pokrywane przez Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva". Poza tym współpraca w ramach różnorodnych projektów krajowych i międzynarodowych pozwala na dodatkowe wsparcie finansowe pozwalające utrzymać wysoki poziom badań. Na planie międzynarodowym doceniamy wsparcie ze strony centrów uniwersyteckich z Rosji, Rumunii, Ukrainy, Francji, Austrii, Niemiec, Grecji, Polski. W kraju aktywnie współpracujemy z różnorodnymi ośrodkami uniwersyteckimi i ośrodkami badań naukowych, z organizacjami, instytucjami i misjami, jak również z Fundacją Soros-Mołdowa, z Aliance Francaise, Ginta Latina etc. Należy wspomnieć, że osobny sukces stanowi przyznanie za pośrednictwem Programu TACIS pięciu grantów w celu przygotowania przez personel Instytutu podręczników uniwersyteckich z dziedziny Studiów Europejskich (w sumie zostało sfinansowanych 17 pozycji). Dzięki temu istotnemu wsparciu przygotowano i wydano kursy uniwersyteckie:

▪ Zabolotnaia Lilia, *Historia Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, (kurs uniwersytecki), projekt *Realizacja Porozumienia Partnerstwa i Współpracy Republiki Mołdowy i Unii Europejskiej*. Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva". Kiszyniów 2001 – 205 stron.

▪ Krajidan Arina, *Europejskie organizacje międzynarodowe* (kurs uniwersytecki), projekt *Realizacja Porozumienia Partnerstwa i Współpracy Republiki Mołdowy i Unii Europejskiej* Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva". Kiszyniów 2001 – 75 stron.

▪ Rață Gheorghe, *Integracja Europejska: historia, dokumenty, analizy* (kurs uniwersytecki), projekt *Realizacja Porozumienia Partnerstwa i Współpracy Republiki Mołdowy i Unii Europejskiej*. Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva". Kiszyniów 2001 – 174 strony.

▪ Azarov Mariana, *Wstęp do prawa konstytucyjnego i instytucjonalnego Unii Europejskiej* (kurs uniwersytecki), projekt *Realizacja Porozumienia Partnerstwa i Współpracy Republiki*

Mołdowy i Unii Europejskiej. Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspektiva". Kiszyniów 2001 – 164 strony.

- Odagiu Galina, *Europejska integracja ekonomiczna* (kurs uniwersytecki). Projekt Realizacja Porozumienia Partnerstwa i Współpracy Republiki Mołdowy i Unii Europejskiej Instytut Stosunków Międzynarodowych "Perspektiva". Kiszyniów 2001 – 121 stron.

Studia europejskie ciągle są głównym kierunkiem w nauczaniu i badaniach naukowych katedry stosunków międzynarodowych.

Podczas konferencji, seminariów, sympozjów międzynarodowych, które mają miejsce w ramach Instytutu Stosunków Międzynarodowych "Perspektiva" uczestniczą specjaliści z wyżej wymienionych ośrodków uniwersyteckich. Podobnie ma miejsce aktywna współpraca ze specjalistami stałych przedstawicielstw organizacji międzynarodowych w Mołdowie, Ambasad państw obcych akredytowanych w Kiszyniowie.

Tatiana N. Kurteeva,

Motywy architektoniczne we francuskiej miniaturze gotyckiej,

Centrum Wydawniczo-Poligraficzne L.A.D.O.M., Kiszyniów, 1999, 200 s.

Książka Tatiany Kurteeej *Motywy architektoniczne we francuskiej miniaturze gotyckiej* powstała jako praca doktorska z dziedziny historii sztuki i obroniona została w Akademickim Instytucie Państwowym im. I. Repina przy Rosyjskiej Akademii Sztuk w Sankt-Petersburgu.

Praca opiera się na analizie francuskiej miniatury gotyckiej publikowanej w faksymilach, które zachowały się w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej i w Ermitażu. Autorka w czterech rozdziałach monografii analizuje pochodzenie motywów architektonicznych w miniaturze książkowej (r. I), architektoniczne wyobrażenie w miniaturze gotyckiej w II poł. XIII w. i w pocz. XIV w. (r. II), architekturę we francuskiej miniaturze gotyckiej w XIV w. (r. III) i wyobrażenia architektoniczne z końca XIV w. i w XV w. Monografia zawiera imponującą bibliografię i album z 123 ilustracjami.

Arina V. Kraijdan,

Kultura naukowa w Mołdawii w XVIII w.,

Drukarnia Alina, Kiszyniów, 2003. 215 s.

Książka jest streszczeniem pracy doktorskiej z dziedziny historii, przygotowanej w Instytucie Historii Mołdawskiej Akademii Nauk. Celem autorki było zbadanie procesu kształtowania się kultury naukowej i przenikania osiągnięć ówczesnej nauki do kultury Mołdawii w XVIII w.

Rozdział I monografii zawiera analizę teoretycznych aspektów tematu, historiografię i źródła związane ze studiowanymi przez Kraijdan zagadnieniami. Rozdział II jest poświęcony analizie środowiska rozwoju kultury naukowej w Mołdawii w XVIII w. W rozdziale III została przedstawiona semantyka pojęć *poznane*, *nauka*, *naukowiec* w źródłach historycznych z tego okresu. Rozdział IV zawiera szczegółową analizę zakresu wiedzy matematyczno-przyrodniczej, a także ówczesnej wiedzy humanistycznej, w teorii i praktyce, którą posługiwało się społeczeństwo mołdawskie w XVIII w.: wiedza z zakresu matematyki (paragraf IV.1); wiedza praktyczna i teoretyczna z dziedziny chemii, biologii, medycyny, fizyki i astronomii (paragraf IV.2); wiedza historyczna i geograficzna (paragraf IV.3).

Bibliografia pracy zawiera w sumie 313 źródeł historycznych, dokumentów archiwalnych, źródeł elektronicznych, monografii, studiów, artykułów i słowników.

Gheorghe Rață

S U M A R

- 3 Cuvântul de deschidere al directorului Institutului de Istorie al A.Ș. a Moldovei, Demir Dragnev, membru corespondent al A.Ș.M.
- 5 Cuvântul de salut al ambasadorului Republicii Polone în Republica Moldova, Excelența Sa Piotr Marciniak

COMUNICĂRI

- 6 Marek Wagner, Expediția de la Țuțora
- 16 Valentin Constantinov, Stanislaw Żolkiewski și confruntările polono-otomane din Moldova din anii 1615-1620
- 20 Dariusz Kolodziejczyk, Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomație premodernă
- 25 Alina Felea, Stanislaw Zolkiewski. Despre relatările cronicarilor moldoveni și starea monumentului ridicat în cinstea lui
- 29 Jerzy T. Petrus, Considerații privind ctitoriile artistice ale hatmanului și cancelarului Stanislaw Zolkiewski și amintirile despre erou
- 36 Eduard Baidaus, Stanislaw Zolkiewski și Țara Moldovei: considerente privind campania polonă din anul 1620
- 43 Lilia Zabolotnâi, Raporturile dinastice moldo-polone la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ, PREZENTĂRI

- 51 Demir Dragnev, Constatări privind activitatea științifică a Institutului de Istorie al A. Ș. a Moldovei
- 54 Rodica Odineț, Activitatea științifică și colaborarea internațională în Institutul Relații Internaționale "Perspectiva"
- 56 Gheorghe Rață, Tatiana N. Kurteeva, Архитектурные мотивы во французской готической миниатюре, Chișinău: Centrul Editorial Poligrafic L.A.D.O.M., 1999, 200 p.
- 56 Gheorghe Rață, Arina V. Kraijdan, Cultura științifică din Moldova în secolul al XVIII-lea, Chișinău: Tipografia „ALINA”, 2003, 215 p.

CONTENTS

- 3 *Demir Dragnev*, director of the Institute of History of the Academy of Science of Moldova, member-correspondent of the A.S.M., **Opening address**
- 5 *Piotr Marciniak*, the ambassador of Polish Republic in R. M., **Opening address**

COMMUNICATIONS

- 6 *Marek Wagner*, **The expedition to Tsutora**
- 16 *Valentin Constantinov*, **Stanislav Zolkiewski and polish - otoman collisions from Moldova (1615-1620)**
- 20 *Dariusz Kolodziejczyk*, **The Hotin's agreement - an example of the premodern diplomacy**
- 25 *Alina Felea*, **Stanislav Zolkiewski, The Moldovan cronicar's statements and the situation of the monument having been set up in his honour**
- 29 *Jerzy T. Petrus*, **Some considerations conserving artistic buildings of the ghetman and chancellor Stanislav Zolkiewski and reminiscences about this heroe**
- 36 *Eduard Baidaus*, **Stanislav Zolkiewski and Tsara Moldovei: some considerations concerning polish compaign from 1620**
- 43 *Lilia Zabolotnâi*, **The dinasty moldo-polish relations at the end of the XVIth beginning of the XVIIth centeries.**

THE SCIENTIFIC LIFE

- 51 *Demir Dragnev*, **The activity's way of the Institute of History of the Academy of science of Moldova**
- 54 *Rodica Odinets*, **The scientific activity and international collaboration of the Institute of International Relations „Perspectiva”**
- 56 *Gheorghe Rață*, *Tatiana N. Kurteeva*, **The architectural motives in the French Gothic miniature. – Chișinău. The Printing and publishing Centre L. A. D. O. M., 1999-2000.**
- 56 *Gheorghe Rață*, *Arina V. Kraijdan*, **The scientific culture from Moldova in the XVIII-th century. Chișinău: Printing house „Alin”, 2003, 215 p.**

SPIS TREŚCI

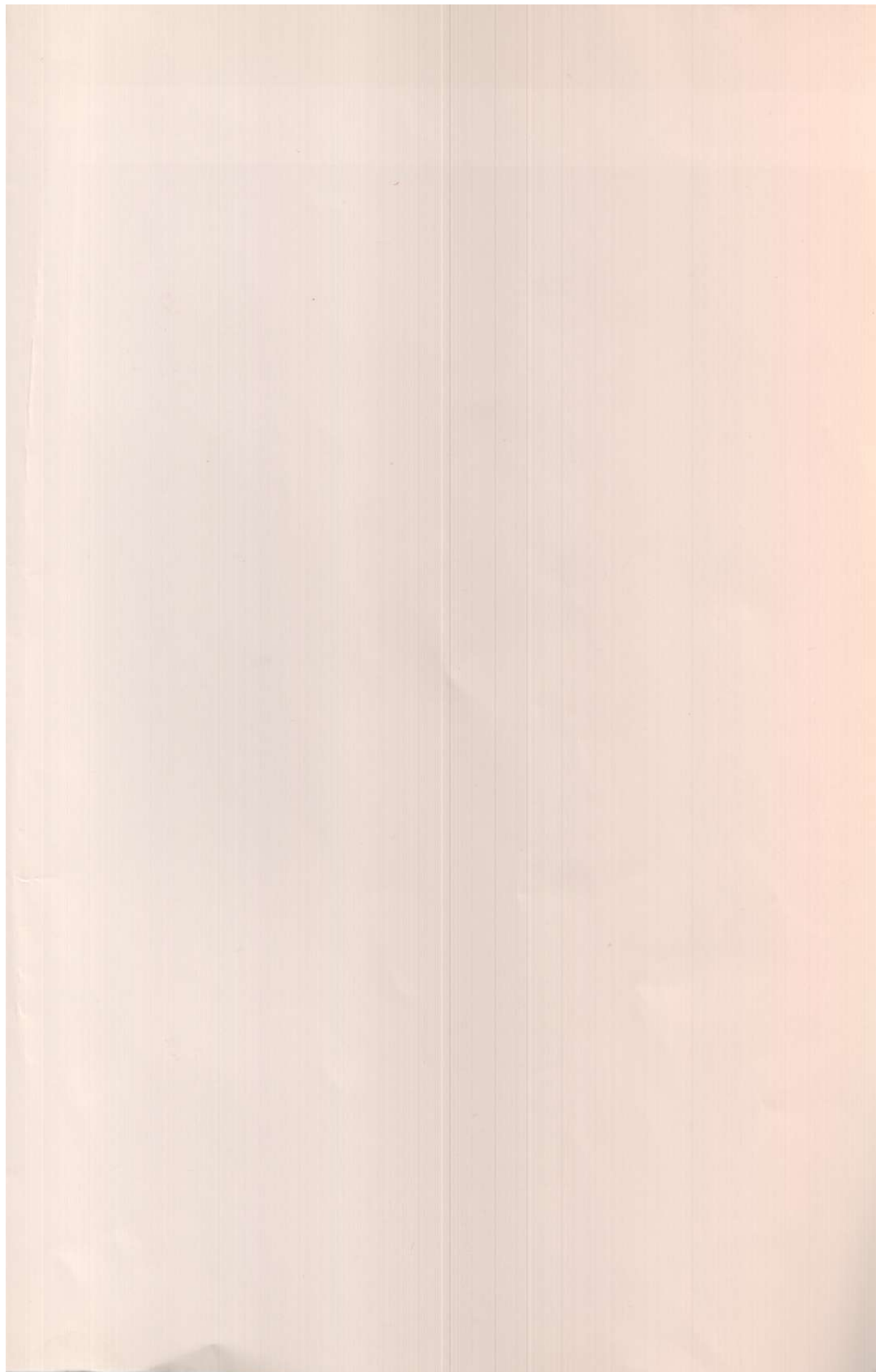
- 57 Przemówienie Dyrektora Instytutu Historii Mołdawskiej Akademii Nauk Pana Demira Dragneva podczas otwarcia Sympozjum poświęconego Stanisławowi Żółkiewskiemu
- 59 Przemówienie Ambasadora Rzeczypospolitej w Republice Mołdowa Piotra Marciniaka

WYSTĄPIENIA

- 60 *Marek Wagner*, Wyprawa cecorska 1620 roku
- 69 *Valentin Constantinov*, Stanisław Żółkiewski i konfrontacje polsko-otomańskie w Mołdawii w latach 1615-1620
- 74 *Dariusz Kołodziejczyk*, Traktat chocimski jako przykład dyplomacji wczesnonowożytnej
- 79 *Alina Felea*, Stanisław Żółkiewski w relacjach kronikarzy Mołdawskich i historia pomnika wzniesionego ku jego czci.
- 82 *Jerzy T. Petrus*, Uwagi o mecenacie hetmana Stanisława Żółkiewskiego i pamiątki po bohaterze
- 89 *Eduard Baidaus*, Stanisław Żółkiewski w Mołdawii uwagi dotyczące polskiej kampanii w 1620 roku
- 96 *Lilia Zabolotnâi*, Mołdawsko-polskie przymierza dynastyczne na początku XVII w.

ŻYCIE NAUKOWE, RECENZJE

- 103 *Demir Dragnev*, Uwagi dotyczące działalności naukowej Instytutu Historii Mołdawskiej Akademii Nauk
- 106 *Rodica Odineț*, Działalność naukowa i współpraca międzynarodowa w Instytucie Stosunków Międzynarodowych "Perspectiva"
- 108 *Gheorghe Rață*, *Tatiana N. Kurteeva*, Motywy architektoniczne we francuskiej miniaturze gotyckiej, Centrum Wydawniczo-Poligraficzne L.A.D.O.M., Kiszyniów, 1999, 200 s.
- 108 *Gheorghe Rață*, *Arina V. Kraijdan*, Kultura naukowa w Mołdowie w XVIII w., Drukarnia *Alina*, Kiszyniów, 2003. 215 s.

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

